RAAP-RAPPORT 3391

‘…de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord…’

Een archeologische waarden- en verwachtingskaart en cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Baarn

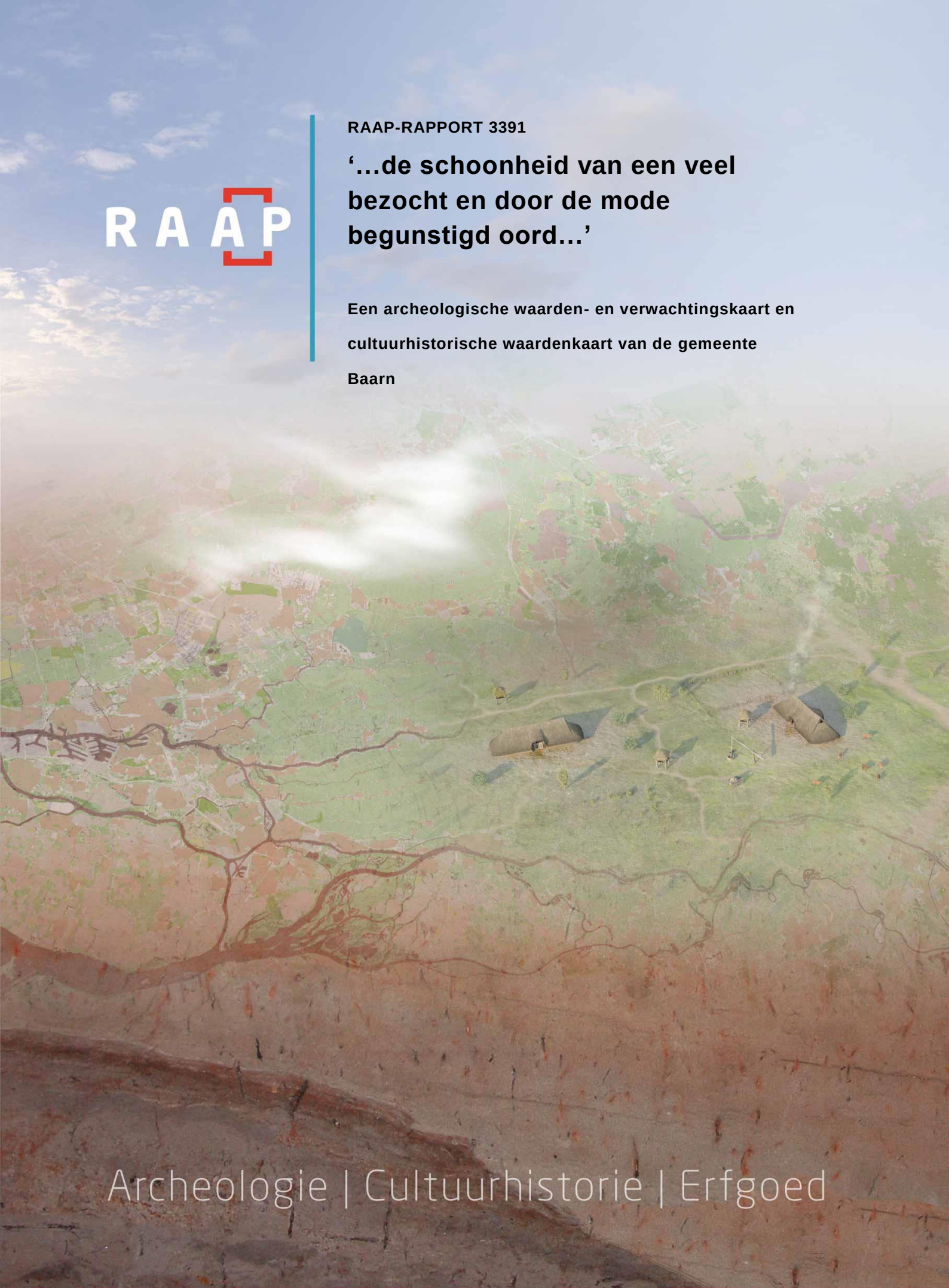

Archeologie | Cultuurhistorie | Erfgoed

Colofon

Titel: '... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'. Een archeologische waarden- en verwachtingskaart en cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Baarn

Versie: 24-10-2018

Auteur: ir. L.J. Keunen, drs. C.J. Frank & ir. E.H. Boshoven

Projectcode: BACL

Bestandsnaam: RAAPrap_3391_BACL_20181024

ISSN: 0925-6229

RAAP
Leeuwenveldseweg 5b
1382 LV Weesp
Postbus 5069
1380 GB Weesp

Telefoon: 0294-491 500
E-mail: raap@raap.nl
Website: www.raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2018
RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van de gemeente Baarn hebben RAAP (Zutphen) en het Monumenten Advies Bureau (Nijmegen) in de periode februari – november 2018 een archeologische waarden- en verwachtingskaart en een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Baarn opgesteld.

Beide kaarten zijn geschikt om de basis te gaan vormen voor toekomstig cultuurhistorisch beleid (o.a. planologische borging) en zijn door hun digitale basis geschikt voor het digitaal stelsel van de Omgevingswet. Daarnaast kan het inspiratie bieden voor recreatie, erfgoededucatie en PR-marketingstrategieën of ruimtelijk ontwerp (inrichting en beheer). In deze studie besteden we aandacht aan het onzichtbare, ondergrondse en het tastbare, landschappelijke en gebouwde erfgoed.

De erfgoedwaardenkaarten van Baarn laten zien hoe rijk zowel het ondergrondse als ook het bovengrondse cultureel erfgoed is. Of het nu gaat om de celtic fields van Hoge Vuursche, de buitenplaatslandschappen van Baarn en Lage Vuursche of de bebouwing in de Baarnse villaparken: het is geïnventariseerd en gewaardeerd. De kaartbijlagen 1 en 2 geven de bekende en te verwachten archeologische resten weer, gelegen op en rond de stuwwalkoppen en in de laagten daaromheen. Kaartbijlage 3 toont de daarvan afgeleide beleidszones. Op de kaartbijlagen 4a en 4b is het landschappelijke en gebouwde erfgoed, ingedeeld naar type, afgebeeld. De kaartbijlagen 5a en 5b tonen vervolgens de aanwezige waarden, zowel op landschappelijk gebied als ook van de individuele bouwkunst en stedenbouwkundige ensembles. In deze rapportage wordt het aanwezige erfgoed uitgebreid toegelicht en geïllustreerd. Op basis van deze informatie kan de gemeente Baarn beleidsmatige keuzes ten aanzien van de omgang met haar erfgoed maken.

Inhoud

Samenvatting 5
Inhoud 7
1 Inleiding 9
1.1 Kader 9
1.2 Situering van het onderzoeksgebied 11
1.3 Onderzoeksopzet en taakverdeling 12
1.4 Dankwoord 12
1.5 Leeswijzer 13
2 Methoden en bronnen 15
2.1 Algemene uitgangspunten 15
2.2 Archeologie 15
2.3 Landschap 30
2.4 Historische bouwkunst en stedenbouw 34
2.5 Gebruik 42
3 Archeologie 43
3.1 Algemeen 43
3.2 Ontwikkeling van de ondergrond 43
3.3 Bewoningsgeschiedenis 49
3.4 Het archeologisch verwachtingsmodel 62
3.5 De aardkundige kaart met reliëfvormen en ontstaanswijzen 70
3.6 De archeologische waarden- en verwachtingenkaart 71
4 Historisch cultuurlandschap 75
4.1 Inleiding 75
4.2 De hoofdstructuur van het cultuurlandschap 75
4.3 Ontwikkeling en kenmerken van historische cultuurlandschappen 78
4.4 Landschapselementen 101
4.5 Waardering 123
5 Historische bouwkunst en stedenbouw 125
5.1 Inleiding 125
5.2 Ruimtelijke (stedenbouwkundige) ontwikkeling van Baarn, Lage Vuursche en Eembrugge 126
5.3 Historische bouwkunst 137
5.4 Stedenbouw 145
5.5 Waardering 163
Literatuur 171
Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices 177

1 Inleiding

1.1 Kader

Er zijn weinig auteurs geweest die fraaier en beeldender het erfgoed in de gemeente Baarn hebben kunnen beschrijven dan Jacobus Craandijk, doopsgezind dominee uit de 19e eeuw, die wandelingen door Nederland maakte en daarvan in een reeks boeken getuigde (figuur 1). De omgeving van Baarn is één van de gebieden die hij zeer uitgebreid beschrijft (hij bezocht het viermaal), en we laten een deel van zijn tekst dan ook hier de revue passeren.

> *'Was Baarn in de vorige eeuw reeds geweest, wat het nu is, men zou het een vermakelijk en overdeftig dorp hebben genoemd. Vermakelijk is het in hooge mate, maar het is niet de vermakelijkheid van het rustig, landelijk dorpje, wegschuilend in zijn bosschen en velden, als een onschuldig maagdelijn, van eigen bekoorlijkheid onbewust. 't Is de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord, waar alles gedaan wordt om er partij van te trekken; een rijpe, volledig ontwikkelde schoonheid, als van de volwassene, uitstekend opgevoede jonkvrouw, die het best weet, hoe goed zij er uitziet. Het woord deftig drukt dan ook een der eigenaardigheden uit, die te Baarn onmiskenbaar in het oog vallen.'*

Figuur 1. Dominee en reiziger Jacobus Craandijk (1834-1912), die Baarn zo beeldend beschreef (bron: Biografieportaal).

Wat we hier lezen staat als reisverhaal niet op zichzelf, maar past in een bredere ontwikkeling in de late 19e eeuw. De opkomende Romantiek en de mogelijkheid tot het maken van reizen met nieuwe vervoersmiddelen, zoals de trein, komen hier bij elkaar (figuur 2).

Toch was de aandacht voor cultureel erfgoed destijds nog vooral verbonden aan de elite, die tijd en middelen had om daaraan te besteden. Hierin schuilt ook één van de belangrijkste verschillen met de

huidige situatie: door de toenemende welvaart is een bewuste omgang met cultureel erfgoed in de huidige tijd veel meer in de samenleving en ook in wet- en regelgeving ingebed. De waarde van cultureel erfgoed wordt tegenwoordig breed onderkend.

De zorg voor cultureel erfgoed is tegenwoordig professioneler en minder vrijblijvend geworden dan voorheen. Het zorgt voor sociale cohesie onder bewoners die zich 'thuis' voelen in hun regio, het is in het Gooi en op en langs de Utrechtse Heuvelrug in toenemende mate een inkomstenbron vanwege het toerisme en het geeft handvatten voor een kwalitatief hoogwaardig ruimtelijk beleid. De gemeente Baarn kan haar erfgoed blijvend positief inzetten voor *branding* op het vlak van economie, wonen, onderwijs, recreatie en toerisme. De economische waarde van erfgoed is wetenschappelijk onderbouwd en de rol ervan in lokaal niveau voor de eigen gemeenschap en bezoekers doorgaans onbetwist.

Figuur 2. De deftigheid die Craandijk schetste, gaat voor het huidige dorps- en landschapsbeeld van Baarn nog altijd op (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Wettelijke plicht

Het is niet toevallig, gezien de ontwikkelingen van de afgelopen decennia, dat door wijziging van het Besluit ruimtelijke ordening en de Monumentenwet vanaf januari 2012 landelijk rekening dient te worden gehouden met cultuurhistorische (lees: cultuurlandschappelijke en historisch-(steden)bouwkundige) waarden in bestemmingsplannen. Eerder al had archeologie een wettelijke en/of planologische vertaling gekregen en konden bouwhistorische waarden via de monumentenverordening worden geborgd. Daarmee krijgen cultuurhistorische waarden een volwaardige plek binnen de ruimtelijke ordening.

In opdracht van de gemeente Baarn hebben RAAP (Zutphen) en het Monumenten Advies Bureau (Nijmegen) in de periode februari – november 2018 een archeologische waarden- en verwachtingskaart en een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Baarn op schaal 1:10.000 opgesteld.

Beide kaarten zijn geschikt om de basis te gaan vormen voor toekomstig cultuurhistorisch beleid (o.a. planologische borging) en zijn door hun digitale basis geschikt voor het digitaal stelsel van de Omgevingswet. Daarnaast kan het inspiratie bieden voor recreatie, erfgoededucatie en PR-marketingstrategieën of ruimtelijk ontwerp (inrichting en beheer). In deze studie besteden we vooral aandacht aan het tastbare, landschappelijke en gebouwde erfgoed.

1.2 Situering van het onderzoeksgebied

De gemeente Baarn ligt op de overgang van de Utrechtse Heuvelrug naar de Eem, in de provincie Utrecht (figuur 3). De gemeente kenmerkt zich door een groot bosgebied, dat grotendeels op de stuwwal en voor een kleiner deel in het veengebied van Eemnes ligt. In de gemeente liggen de kernen Baarn, Lage Vuursche en Eembrugge, waarvan de eerste verreweg de grootste is.

In de gemeente Baarn, die 33,01 km² groot is, woonden op 31 mei 2018 24.608 inwoners. De gemeente grenst in het westen en noordwesten aan de Noord-Hollandse gemeenten Laren en Hilversum, in het noorden aan Eemnes, noordoosten aan Bunschoten, oosten aan Amersfoort, zuidoosten aan Soest, zuiden aan Zeist en zuidwesten aan De Bilt.

De gemeente Baarn wordt doorsneden door de spoorlijn Amsterdam – Zutphen, die voor wat betreft het Baarnse gedeelte in 1874 werd geopend. De autosnelweg A1 loopt door het noordelijk deel van de gemeente, met afrit 11 (Eembrugge) op het Baarns grondgebied. Ook afrit 10 (Soest) ligt gedeeltelijk binnen de gemeente Baarn. In het noordwesten schampt de A27 nog net de gemeente, waardoor enkele vierkante meters van die autosnelweg formeel binnen de gemeente Baarn liggen. Verder bevinden zich de N-wegen N221 (Amsterdamsestraatweg), N414 (Bisschopsweg) en N415 (Hilversumsestraatweg) op Baarns grondgebied.

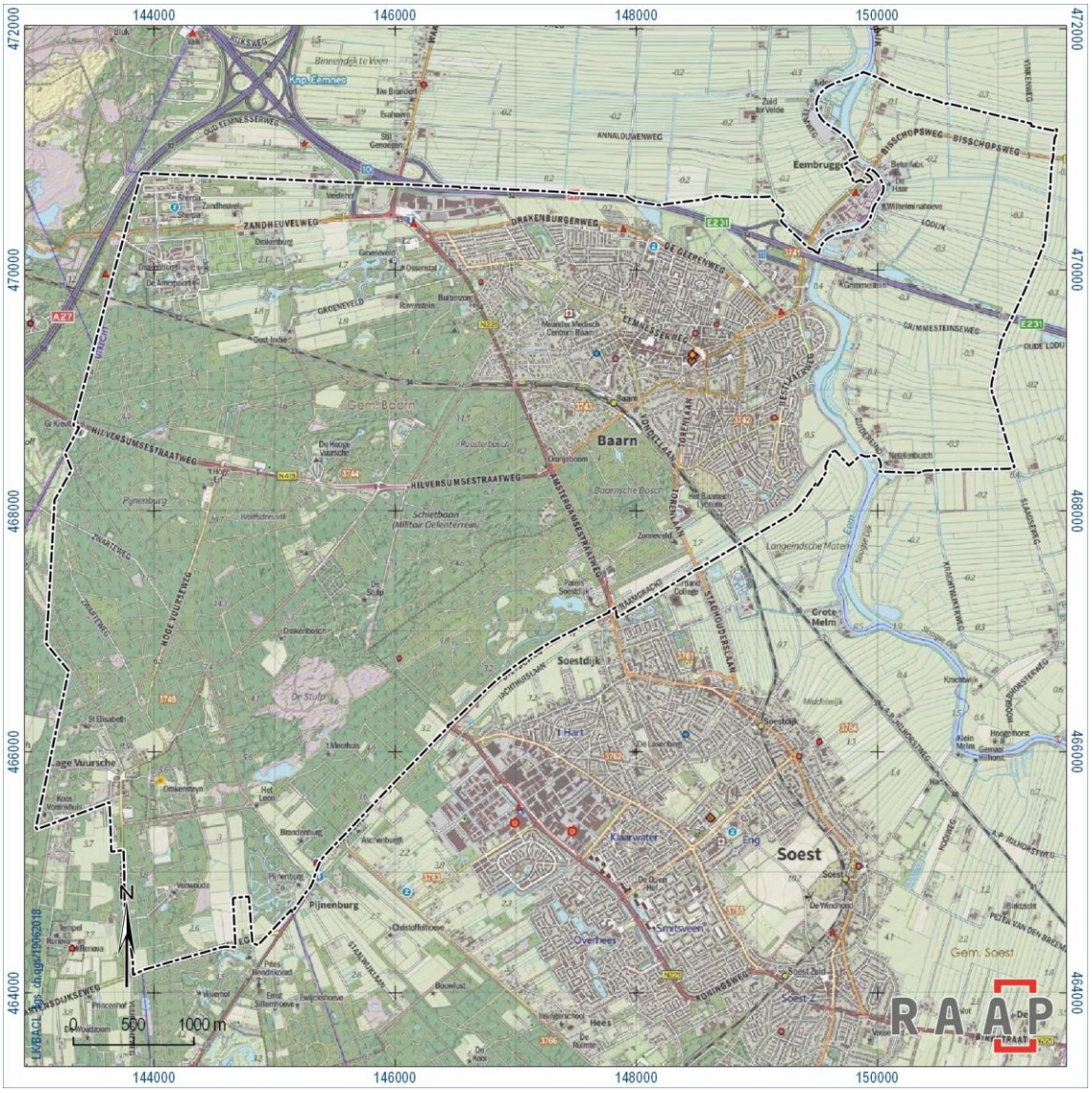

Figuur 3. Grenzen van de gemeente Baarn.

1.3 Onderzoeksopzet en taakverdeling

Het onderzoek voor dit integrale erfgoedproduct valt in twee lijnen uiteen. Het opstellen van de archeologische waarden- en verwachtingskaart werd uitgevoerd door ir. Evert Boshoven (RAAP). De cultuurhistorische waardenkaart werd samengesteld onder leiding van ir. Luuk Keunen (RAAP). Hij was tevens verantwoordelijk voor de landschapstypering en –beschrijving, de kaartopmaak voor de cultuurhistorische kaarten en de eindredactie van het rapport. ir. CeesJan Frank (MAB) inventariseerde, waardeerde en beschreef de historische bouwkunst en stedenbouw van Baarn. Voor het karteren van de landschapselementen was drs. Bjorn van Snippenburg verantwoordelijk.

1.4 Dankwoord

Voor de prettige samenwerking spreken wij allereerst onze dank uit aan wethouder Erwin Jansma voor de betrokkenheid bij proces en inhoud. Daarnaast danken we (in alfabetische volgorde) Barri Barlo, Frans Blom, Taeke Boersma, Alice Latumahina, Emmi Nelissen, Merle Pijlman, Jelmer Ridder, Joanna Thijs, Jan Henk Timmerman en Ron Wildenburg van de gemeente Baarn voor hun rol in het

totstandkomingsproces van dit product. Dank spreken wij ook uit aan de heren Van der Heide en Wentink (Mooi Baarn), Hester van den Ende, Rianne Pot en Ray Schreppers (provincie Utrecht), Arjan Scheer (MooiSticht), Wietske Dubelaar en Marina Laméris (STAMU / MooiSticht), Marianne Visser (STAMU / Landschap Erfgoed Utrecht), Harm Jan Luth (Heemschut / Historische Kring Baerne / IVN), Jan van der Laan en Sandra van Berkum (Historische Kring Baerne), Per Insinger (Vereniging Particuliere Historische Buitenplaatsen), Jennemie Stoelhorst (Stichting Kastelen Buitenplaatsen Landgoederen), Rein Berends (Staatsbosbeheer), Alfons Breij (LTO Eemland), Hetty Laverman en Anton Cruysheer (AWN Naerdincklant) en Ruud Raats voor hun rol in de klankbordgroep. Tevens danken wij de vele inwoners van Baarn die mondeling of schriftelijk na afloop van de informatieavond in juni 2018 hun bijdrage aan het eindproduct leverden.

1.5 Leeswijzer

Na de methoden en bronnen (hoofdstuk 0) gaan we in hoofdstuk 3 in op de achtergronden van de archeologische kaartenreeks (kaartbijlage 1-3). In hoofdstuk 0 schakelen we vervolgens naar de cultuurhistorische waardenkaart, en wel het aspect landschap (kaartbijlage 4a en 5a). Vervolgens kijken we naar de achtergronden van de inventarisatie en waardering van bouwkunst en stedenbouw in hoofdstuk 5 (kaartbijlage 4b en 5b).

Dit rapport pretendeert niet een uitputtende ruimtelijke geschiedenis van Baarn te beschrijven; verre van. Baarn kent een relatief goed gevulde 'lokale boekenkast' en een aantal respectabele lokale onderzoekers en auteurs. Wat we wél beogen met dit rapport is het schrijven van een toelichting op datgene wat we op de kaart zien, zodat de gebruiker snapt wat hij op de kaart ziet en in de bijbehorende databases aantreft. Waar nodig of relevant zullen we naar de lokale literatuur verwijzen. Degene die wil kan daar verder lezen en verdieping zoeken. Als voorbeeld daarvoor noemen we de gedetailleerde studie van het Baarnse Bos van Eric Blok en anderen, waarvan we hier vooral de relevante structuren en elementen hebben overgenomen. Deze kaart en toelichtingen moeten dus altijd in het bredere kader van de lokale en regionale literatuur gezien worden.

2 Methoden en bronnen

2.1 Algemene uitgangspunten

Algemene insteek is de inventarisatie en waardering van het aanwezige erfgoed in de gemeente Baarn geweest. Per discipline hebben we daarvoor een specifieke methodiek uitgewerkt, die we in dit hoofdstuk nader zullen toelichten. Daarbij hebben we zoveel mogelijk de uitgangspunten gehanteerd zoals die voorgeschreven worden door de Provincie Utrecht voor het vervaardigen van gemeentelijke cultuurhistorische waardenkaarten. Deze uitgangspunten hebben vooral betrekking op de kolomopbouw van de databases in het GIS en de daarin te hanteren termen. In het verlengde daarvan hebben we voor de gemeente Baarn enkele specifieke aspecten nader uitgewerkt, zoals de landschapstypering.

Belangrijk binnen de inventarisatie en waardering was de wisselwerking tussen de verschillende disciplines. Waar de informatie voor dit rapport om visueel-technische redenen op separate kaarten terecht is gekomen, is deze in de achterliggende databases veel meer met elkaar versmolten. Zo is van alle landschappelijke elementen bepaald of zij een archeologische potentie hebben, en sluiten de inventarisaties van landschap en bouwkunst op de buitenplaatsen naadloos op elkaar aan.

Alle kaartbeelden zijn gekoppeld aan een geografisch informatiesysteem (GIS met databases) met exacte gegevens over de geografische ligging en aard van waardevolle aardkundige, cultuurlandschappelijke en historisch-(steden)bouwkundige elementen. De presentatieschaal van de cultuurhistorische waardenkaart is 1:10.000.

2.2 Archeologie

2.2.1 Kernbegrippen

Archeologie versus archeologische waarden

Archeologie is de wetenschap die zich richt op reconstructie van samenlevingen in het verleden door middel van opsporing, onderzoek en conservering van de materiële overblijfselen van menselijke activiteiten. Doel is enerzijds het verkrijgen van kennis over de menselijke samenleving door de tijden heen en anderzijds het verkrijgen van beter inzicht in de processen waardoor samenlevingen veranderen. In tegenstelling tot een zeer wijdverbreide opvatting is het doel van de archeologie niet het stofferen van museumvitrines met 'mooie stukken', maar het geven van een zo getrouw mogelijke reconstructie van alle aspecten van het (pre)historische bestaan.

Archeologische waarden

Archeologische waarden zijn overblijfselen uit het verleden die zich in de vorm van grondsporen en materiële resten in de bodem bevinden. Ze zijn over het algemeen niet zichtbaar aan de oppervlakte. Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om resten van nederzettingen, begraafplaatsen, infrastructurele werken, etc. Slechts een kleine groep archeologische waarden is wel aan de oppervlakte zichtbaar, bijvoorbeeld terpen, grafheuvels, hunebedden, versterkingen, kasteelbergen, etc.

Archeologische waarden zijn onderdeel van de bodem en hiermee onlosmakelijk verbonden. Hierdoor zijn ze bijzonder kwetsbaar voor bodemingrepen. Veranderingen in de structuur van de bodem leiden onherroepelijk tot informatieverlies of zelfs tot totale vernietiging. In tegenstelling tot bijvoorbeeld natuurwaarden, hebben archeologische waarden geen regeneratievermogen: wat weg is, is voorgoed

verloren. Archeologische waarden vormen een belangrijke en unieke informatiebron van kennis van het verleden. Ze hebben als cultureel erfgoed, naast een wetenschappelijke waarde, een waarde voor de samenleving als geheel. Samen met andere cultuurhistorische (historisch-geografische en bouwkundige) waarden en het landschap waarvan ze deel uitmaken, hebben archeologische waarden als dragers van een gemeenschappelijke geschiedenis en identiteit van groepen mensen, een grote cultuurhistorische betekenis.[1]

Het bodemarchief

De archeologie bestudeert en beheert de archeologische waarden, die ook wel worden aangeduid met de term *bodemarchief*. Dit bodemarchief is van zeer groot belang omdat het als enige bron alle informatie bevat over het *pre*historisch verleden en daarmee over meer dan 99% van de geschiedenis van de mensheid. Ook voor de periode na de prehistorie (de Romeinse tijd en de middeleeuwen) vormt het archeologisch bodemarchief nog de belangrijkste bron voor de studie naar de reconstructie van de materiële cultuur. Vanwege hun grote kwetsbaarheid, hun sterke achteruitgang en het besef dat archeologische waarden niet oneindig in de bodem aanwezig zijn, streeft de archeologie primair naar behoud van archeologische waarden *in situ*. Behoud van archeologische waarden is in de toelichting op het Verdrag van Malta (Conventie van Valletta) van de Raad van Europa tot Europese richtlijn verklaard.

Vindplaatsen versus verwachtingen

Archeologische vindplaatsen zijn *bekend*; ze zijn gevonden. Daarmee trekken ze de aandacht weg van *wat niet bekend is*. Dit is een groot probleem omdat, zoals de ervaring leert, het bekende aantal vindplaatsen maar het topje van de ijsberg vormt van het daadwerkelijke aantal. Om de daadwerkelijke schade aan het bodemarchief ten gevolge van een willekeurige bodemingreep in de gemeente Baarn in beeld te kunnen brengen, is *wat niet bekend is* in een archeologische verwachting uitgedrukt. De verwachting betreft hier de verwachte vindplaatsdichtheid, weergegeven op een kaart. Het is duidelijk dat de betrouwbaarheid van de geformuleerde archeologische verwachtingen afhankelijk is van de mate van gedetailleerdheid van de beschikbare basisinformatie. De archeologische verwachtingskaart is samengesteld op basis van bekende geologische en archeologische gegevens, aangevuld met historisch geografische gegevens van het onderzoeksgebied en soortgelijke gebieden.

Het resultaat kan bijvoorbeeld dienen als een solide basis voor een gemeentelijk archeologisch beleid, waarbij al naar gelang het beleid van een gemeente, aan de verschillende verwachtingszones richtlijnen voor archeologisch onderzoek gekoppeld worden.

2.2.2 Principes van de archeologische verwachtingskaart

Inductief of deductief?

Een archeologische verwachtingskaart is een kaart waarop de verwachte dichtheid aan archeologische resten vlakdekkend is weergegeven. Een archeologische verwachtingskaart vormt daarmee de grafische weergave van een voorspellingsmodel dat gebaseerd is op het principe dat archeologische resten niet willekeurig over een gebied zijn verspreid, maar gerelateerd zijn aan bepaalde landschappelijke kenmerken of eigenschappen. Bij het bepalen van de archeologische verwachting kunnen twee benaderingen onderscheiden worden [2]:

[1] Groenewoudt, 1994
[2] Deeben & Wiemer, 1999

- een *inductieve* benadering; waarbij het gehanteerde verwachtingsmodel in hoofdzaak is gebaseerd op kwantitatieve vindplaatsgegevens;
- een *deductieve* benadering waarbij het gehanteerde verwachtingsmodel sterk leunt op een theoretisch model over bewoning en locatiekeuze in het verleden.

In het geval van een kwantitatieve benadering worden de relaties tussen archeologische vindplaatsen en landschappelijke kenmerken berekend door middel van een statistische (GIS-) analyse. Voorwaarde voor een verantwoorde statistische onderbouwing van een verwachtingsmodel is een voldoende grote archeologische dataset, die statistische *significante* resultaten oplevert. In de gemeente Baarn zijn relatief weinig archeologische vindplaatsen bekend; te weinig voor een statistische analyse. Mede door de veronderstelde sterke oververtegenwoordiging van vindplaatsen in bepaalde landschappelijke eenheden als gevolg van waarnemingseffecten, geologische opbouw en zogenaamde 'site-formation' processen [3], is een statistische benadering niet zonder meer verantwoord.

Een deductieve benadering is gebaseerd op kennis over de locatiekeuzen in het verleden op grond waarvan aan landschappelijke eenheden verwachtingswaarden worden toegekend. Het probleem van deze benadering is dat er sprake is van een subjectieve beoordeling die statistisch vaak niet goed onderbouwd kan worden.[4] Veel archeologische verwachtingsmodellen hebben zowel een inductieve als deductieve onderbouwing. Gesproken wordt dan van een *hybride-model*. Zo'n model is ook voor onderhavig onderzoek gebruikt.

Een voordeel van een deductieve benadering van het verwachtingsmodel is dat het vindplaatsenbestand (met geregistreerde vindplaatsen) als een onafhankelijk controlemiddel gebruikt kan worden om de voorspellende waarde van het verwachtingsmodel te toetsen.[5] Indien een statistische benadering is gehanteerd [6], is dit niet meer mogelijk omdat dan sprake is van een cirkelredenering. In dat geval is het verwachtingsmodel immers gebaseerd op een analyse van de verspreiding van geregistreerde archeologische vindplaatsen en kunnen deze gegevens niet meer gebruikt worden voor een toetsing van het model.

Door algemene kennis over de ligging en verspreiding van archeologische vindplaatsen te combineren met landschappelijke gegevens (geologie, bodemgesteldheid en geomorfologie) zijn de landschappelijke eenheden in de gemeente Baarn voorzien van een archeologische verwachting. Uitgangspunt vormt de analyse van landschappelijke kenmerken van bekende vindplaatsen in het gebied en in landschappelijk opzicht overeenkomstige referentiegebieden (o.a. gemeenten Amersfoort en Leusden [7], De Bilt [8] en Soest [9].).

Onder archeologische verwachting wordt de kans op het voorkomen van archeologische resten verstaan. Archeologische verwachting zegt dus iets over de dichtheid waarin archeologische terreinen binnen een landschappelijke eenheid voorkomen of worden verwacht, met andere woorden ze verschaffen inzicht in de verwachte *kwantiteit* aan archeologische vindplaatsen. Hoe hoger de archeologische verwachting, hoe groter de verwachte dichtheid aan archeologische resten. Hoe groter de dichtheid aan archeologische resten, hoe groter de (verwachte) archeologische waarde van een bepaalde landschappelijke eenheid.

[3] Roebroeks,1990
[4] Deeben & Wiemer, 1999
[5] Heunks e.a., 2003
[6] Odé e.a., 1995
[7] De Bier e.a., 2009
[8] Wink e.a., 2013
[9] De Boer, 2010

Verwachtingszones: hoog, middelhoog en laag

Doorgaans wordt onderscheid gemaakt in een hoge, middelhoge, lage en in sommige gevallen zelfs een zeer lage archeologische verwachting. In een zone met een hoge archeologische verwachting is naar verwachting de kwantiteit aan archeologische waarden het hoogst. In zones met een lage archeologische verwachting is naar verwachting de kwantiteit aan archeologische waarden laag. Laag wil in dit geval dus niet zeggen dat er *geen* archeologische waarden aanwezig zijn, maar wel dat het er naar verwachting relatief weinig zullen zijn.

De verwachte dichtheid aan archeologische resten binnen de landschappelijke eenheden moet niet verward worden met de waarde van individuele archeologische vindplaatsen die binnen deze eenheden voorkomen. Een archeologische vindplaats in een gebied met een hoge verwachte dichtheid aan archeologische resten is niet per definitie waardevoller dan een vindplaats in een gebied met een lage verwachte dichtheid aan archeologische resten. De waarde van individuele vindplaatsen is namelijk afhankelijk van de criteria gaafheid, zeldzaamheid en de externe (landschappelijke) context en niet van de ligging binnen een bepaalde verwachtingszone.[10]

Enkele kanttekeningen bij archeologische verwachtingskaarten

Ten aanzien van archeologische verwachtingswaarden moeten enkele opmerkingen gemaakt worden. Aan de analyse liggen landschappelijke kenmerken van bekende vindplaatsen uit het te onderzoeken gebied ten grondslag. Daarbij gaat het in de meeste gevallen om oppervlaktevindplaatsen, gesitueerd in specifieke landschappelijke zones. Het betreft zones die vaak - aan de oppervlakte - archeologisch rijk zijn en toegankelijk zijn voor het doen van oppervlaktewaarnemingen. Als gevolg hiervan heeft de archeologische verwachtingskaart vooral een voorspellende waarde met betrekking tot de aanwezigheid van nederzettingen aan (of dicht aan) de oppervlakte in overeenkomstige landschappelijke zones.

Op zich is laatstgenoemd aspect een positief gegeven, aangezien juist deze categorie vindplaatsen het meest door aantasting wordt bedreigd. De archeologische verwachtingswaarden lijken echter een minder betrouwbaar beeld op te leveren als het gaat om gebieden met gave vindplaatsen die door sedimenten zijn afgedekt en zich niet aan de oppervlakte manifesteren. Dit potentiële probleem speelt binnen de gemeente Baarn slechts een beperkte rol. In bijna het gehele onderzoeksgebied (met uitzondering van gebieden met stuifduinen en/of plaggenbodems) ligt het pleistocene substraat aan het huidige oppervlak. Een uitzondering geldt voor het (noord)oostelijke deel van de gemeente; hier is sprake van een met een moerige laag en/of klei afgedekt pleistoceen landschap.[11]

De zeggingskracht en toepasbaarheid van een archeologische verwachtingskaart wordt sterk bepaald door de kwaliteit van de gegevens die aan de verwachtingskaart ten grondslag liggen. Enerzijds zijn dit geo(morfo)logische- en bodemkundige kaartmaterialen - al dan niet verfijnd op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). Indien dit kaartmateriaal onvolledig, onnauwkeurig of zeer kleinschalig is, zal dit zijn weerslag hebben op het detailniveau van de archeologische verwachtingskaart. Voor een goed onderbouwde verwachtingskaart voor gemeentelijk niveau, wordt dan ook bij voorkeur gewerkt met kaartmateriaal met een schaal van 1:10.000. In de praktijk blijkt echter dat dergelijk materiaal niet voor alle gebieden (vlakdekkend) voorhanden is. In dergelijke gevallen zal gebruik gemaakt moeten worden van kleinschaliger (minder gedetailleerd) kaartmateriaal. Voor de gemeente Baarn zijn verschillende kaarten beschikbaar (zie § 2.2.4).

[10] Groenewoudt, 1994
[11] Pleijter & Beekman, 1979

Anderzijds zijn verwachtingskaarten gebaseerd op archeologische verwachtingsmodellen. Deze modellen zijn op hun beurt gebaseerd op verschillende soorten (beschikbare) archeologische data, algemeen geaccepteerde wetenschappelijke inzichten, theorieën en 'expert-judgement'. Vanzelfsprekend bevatten deze bronnen verschillende soorten van onvolledigheid, onzekerheid en subjectiviteit. Een archeologische verwachtingskaart moet derhalve niet worden gezien als een onveranderlijk, statisch product maar veel meer als een instrument dat richting geeft en dat, op basis van nieuwe inzichten (bijvoorbeeld naar aanleiding van nieuwe archeologische vondsten) aangepast of herzien kan/moet worden. Het bovenstaande heeft tot gevolg dat, ondanks dat er op de kaart verschillende archeologische verwachtingszones worden gedefinieerd, de grenzen tussen deze zones niet hard zijn maar in feite in elkaar overvloeien. Om echter een werkbare kaart te maken zijn deze grenzen wel als lijnen weergegeven.

2.2.3 Locatiekeuzefactoren

Tot op heden maken archeologische verwachtingsmodellen in Nederland voornamelijk gebruik van locatiekeuzefactoren die gebaseerd zijn op economische motieven. De weerslag hiervan is te vinden in nederzettingen, jachtkampen of akkerarealen. Het economisch handelen van de mens is in de eerste plaats gericht op het verwerven van elementaire zaken als voeding, kledij en behuizing en op het vervaardigen van werktuigen en goederen die kunnen bijdragen tot deze verwerving (zoals wapens voor jachtactiviteiten). Hoewel bijvoorbeeld ook politieke, religieuze en sociale motieven een rol hebben gespeeld in de locatiekeuze van mensen in het verleden, is hierover weinig bekend. Noodgedwongen kunnen dergelijke aspecten vooralsnog dan ook niet worden gebruikt in verwachtingsmodellen.[12]

Economische motieven hebben in hoofdzaak betrekking op de fysieke mogelijkheden en beperkingen van het landschap waarin men leefde (fysisch-geografische variabelen). Deze kunnen herleid worden door bestudering van het paleo-landschap en de gebruiksmogelijkheden ervan. Terwijl aan bepaalde landschappelijke parameters in alle archeologische perioden een vergelijkbare verwachting kan worden gekoppeld (hoog en droog: hoge archeologische verwachting, laag en nat: lage archeologische verwachting), zijn er in de loop van de tijd tevens duidelijke verschillen in locatiekeuze te onderscheiden. Meest markant zijn deze verschillen tussen de gemeenschappen van jager-verzamelaars enerzijds en van landbouwers anderzijds.

Jager-verzamelaars

Een belangrijk kenmerk van de culturen in de Steentijd is dat de mensen voornamelijk leefden van de jacht en het verzamelen van eetbare planten. Een structurele vorm van landbouw ontbrak. Men jaagde onder andere op edelherten, wilde zwijnen, reeën, bevers, watervogels en vissen. Ook de seizoenscyclus van planten en dieren (zoals de jaarlijkse migratie van jachtwild) speelde een belangrijke rol in het leven van de mens in de Steentijd. Om optimaal gebruik te kunnen maken van de verschillen in het voedselaanbod, waren de steentijdgemeenschappen erg mobiel. De jager-verzamelaars trokken door het landschap en verbleven alleen tijdelijk (dagen, weken) op een verblijfplaats.[13]

Ten aanzien van jager-verzamelaars kan worden gesteld dat dergelijke gemeenschappen op verschillende locaties in het landschap verschillende activiteiten hebben ontplooid. De verspreiding van activiteiten is grotendeels het gevolg van het feit dat verschillende grondstoffen (o.a. voor voedselvergaring en voor gebruiksgoederen) op verschillende plekken in het landschap voorradig

[12] Kamermans e.a., 2005
[13] Arts, 1988

waren in verschillende ecologische niches. Om deze bronnen te benutten is een bepaalde mate van mobiliteit noodzakelijk. Het gevolg van een levenswijze die (deels) gebaseerd is op het rondtrekken door een leefgebied is dat de archeologische neerslag hiervan wordt gekenmerkt door een in feite continue strooiing aan archeologisch materiaal die pieken laat zien met verschillende dichtheden aan archeologisch materiaal.[14]. Deze strooiing van vuursteen kan worden beschreven met de term 'lithisch' landschap.[15]

Zo zullen op plekken waar vuursteen voorradig was, bijvoorbeeld in smeltwaterdalen (waar vuursteenhoudende afzettingen bloot kunnen liggen) locaties zijn geweest waar vuursteen is verzameld. Locaties nabij water, bijvoorbeeld dekzandkopjes of -ruggen grenzend aan beekjes of meertjes zijn plekken waar is overnacht of waar (al dan niet tijdelijke) nederzettingen zijn gesitueerd. Daarnaast zullen door het landschap verschillende paden of routes hebben bestaan die regelmatig zijn gebruikt om van plaats naar plaats te trekken. Van deze drie bovenstaande voorbeelden zullen archeologisch gezien de nederzettingen het meest zichtbaar zijn omdat op deze plekken relatief gezien een grotere hoeveelheid afval zal zijn achtergebleven. De vondst van een losse pijlpunt echter kan ook een relevante aanwijzing zijn voor de aanwezigheid van een jachtkampje en is derhalve binnen het model van het lithische landschap niet minder waard dan een dichte cluster van vuursteen.

Toch hebben de activiteiten van jager-verzamelaars door de geringe materiële neerslag maar weinig resten in de bodem achtergelaten. In vrijwel alle gevallen komen de archeologische vindplaatsen voor op overgangen van nat naar droog (de zogenaamde gradiëntsituaties). Dit verband is sterker naarmate de gradiënt markanter is; de meeste archeologische vindplaatsen uit deze periode komen voor op hoge opduikingen (bijv. dekzandruggen langs beekdalen) grenzend aan natte laagten.

Vindplaatsen van nederzettingsresten uit deze periode blijken te kunnen worden onderverdeeld in zogenaamde basiskampen en extractiekampen. Bij ruimtelijke analyses van het landschap van de stuwwallen blijkt dat de ligging van beide typen kampen zeer sterk aan bepaalde landschappelijke eenheden is gebonden. Basisnederzettingen liggen in het algemeen binnen grotere, aaneengesloten landschappelijke eenheden, terwijl de extractiekampen tevens op zeer kleine ruggen en kopjes voorkomen. Een verklaring voor deze sterke relatie is dat landschappelijke gradiënten worden gekenmerkt door het op korte afstand van elkaar voorkomen van een grote verscheidenheid aan vegetatietypen. Dit brengt voor jager-verzamelaars met zich mee dat er op dergelijke locaties een grote verscheidenheid aan voedselbronnen op korte afstand voorhanden is in de vorm van planten en dieren.

De sterke voorkeur voor gradiënten geldt als enige 'meetbare' factor voor de mogelijke aanwezigheid van archeologische resten van jager-verzamelaars op grond waarvan een ruimtelijk voorspellingsmodel kan worden opgebouwd.

Landbouwers

Met de introductie van de landbouw in de loop van het Neolithicum stelde de mens geleidelijk andere eisen aan zijn landschappelijke omgeving. De locatiekeuze werd in steeds belangrijkere mate bepaald door de mate waarin gronden geschikt waren voor de akkerbouw. De eerste landbouwers hadden nagenoeg geen technische middelen om de bodemstructuur en -vruchtbaarheid te verbeteren (de oudst bekende zeer primitieve ploeg dateert bijv. uit de ijzertijd). Oogstrisico's werden direct bepaald door de fysische eigenschappen van het landschap. Belangrijke parameters zijn grondwaterregime, natuurlijke vruchtbaarheid en bewerkbaarheid van de bodem. Door het vaak gemengde karakter van de

[14] Foley, 1981; Isaac, 1981
[15] Zvelebil, 1992

bedrijfsvoering (hoeden van vee in weidegebieden en open bos, bewerken van akkers, nabijheid van water, jachtgebieden) hadden deze gemeenschappen een sterke voorkeur voor overgangsgebieden tussen verschillende landschapstypen. Men spreekt dan van een optimale milieudifferentiatie voor de agrarische bedrijfsvoering.

Grondwaterregime

Een eerste randvoorwaarde om akkers te kunnen aanleggen, is dat de grond niet te nat is. Met betrekking tot de beekdalen en het dekzandlandschap kan gesteld worden dat deze vanaf het Atlanticum (8800 jaar geleden) snel begonnen te vernatten. Dit leidde in de lager gelegen delen tot de vorming van een pakket veen en/of een venig kleipakket. Het aanleggen van sprengen vanaf de late middeleeuwen en meer recente grondwateronttrekkingen (onder andere door de aanleg van kanalen) hebben voor een sterk veranderde waterhuishouding gezorgd. Ook in het stuwwallenlandschap moet worden verondersteld dat als gevolg van ontbossing en drainage het oorspronkelijke grondwaterregime natter moet zijn geweest. Het huidige grondwaterregime geeft dus gemiddeld een drogere situatie weer dan waar de prehistorische boeren mee te maken hebben gehad. Waarschijnlijk is dan ook dat de eerste neolithische landbouwers alleen op de hoger gelegen delen en langs de flanken van de stuwwal akkers konden aanleggen. Maar ook in het hoger gelegen stuwwallenlandschap komen plaatselijk, als gevolg van ondoorlatende lagen (o.a. ijzeroerbanken) en/of kwelsituaties, nattere gebieden voor. Deze worden veelal gekenmerkt door het voorkomen van veldpodzolprofielen.

Behalve te nat kunnen gronden ook te droog zijn voor een rendabele vorm van landbouw. Met name op de grofzandige en grindrijke stuwwallen komen droogtegevoelige bodems voor. In welke mate de droogtegevoeligheid van de grond mede bepalend is geweest voor het bedrijven van landbouw door de prehistorische mens is niet geheel duidelijk.

Een van de factoren die het voorspellen van nederzettingslocaties in de gemeente Baarn bemoeilijkt, is dat voormalige waterlopen, bronnen/bronhorizonten en ander natuurlijk oppervlaktewater moeilijk gelokaliseerd kunnen worden. Van veel waterbronnen en -lopen is moeilijk vast te stellen in hoeverre deze een natuurlijke oorsprong hebben. De stuwwal zelf is in hydrologisch opzicht droog te noemen. Het gebied ten oosten van de stuwwal is door slechte ontwatering van nature zeer nat. Aan de voet van de stuwwal kunnen door natuurlijke kwel bronnen zijn ontstaan die beken voedden. De nu bestaande beken zijn grotendeels gegraven of vergraven.

Vruchtbaarheid van de bodem

Een andere belangrijke parameter voor de vestiging van landbouw is de vruchtbaarheid van de grond. Prehistorische landbouwers hadden geen of nauwelijks beschikking over mest en waren hierdoor sterk afhankelijk van de natuurlijke bodemvruchtbaarheid. In figuur 4 zijn bodemtypen op grond van een statistische onderbouwing gerangschikt naar natuurlijke bodemvruchtbaarheid en vochttoestand.[16]

[16] Spek, 1983; Spek, 2004

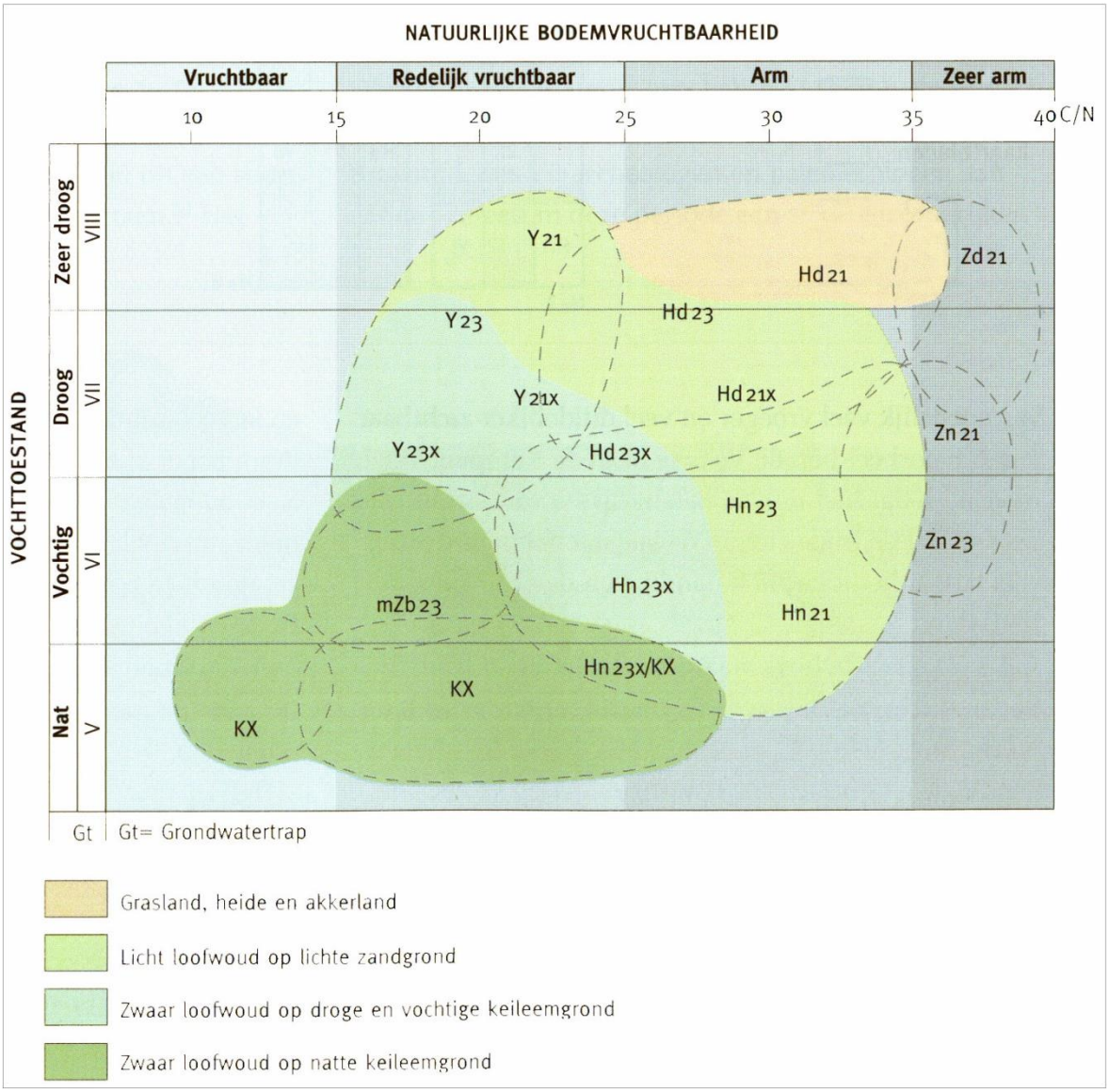

Figuur 4. Bodemeenheden gerangschikt naar natuurlijke bodemvruchtbaarheid en vochttoestand voor het Drents Plateau; in kleur de natuurlijke vegetatie in het neolithicum (uit: Spek, 2004).

Hoewel dit betrekking heeft op een gebied op de Hondsrug (provincie Drenthe), is het in hoge mate illustratief voor de situatie in het dekzandlandschap en het stuwwallenlandschap. Leemarme bodems houden weinig voedingsstoffen en water vast en zijn daarom in dit opzicht weinig aantrekkelijk geweest. De leemarme gronden zijn bovendien zeer gevoelig voor verstuiving. Lemiger bodems zijn vruchtbaarder en minder stuifgevoelig en daarom aantrekkelijker voor (prehistorische) landbouwactiviteiten. Met name de bodems met een moderpodzolprofiel hebben zeer gunstige landbouwkundige eigenschappen (vruchtbaar, iets siltig, goed bewerkbaar en gunstige grondwaterhuishouding).

Bewerkbaarheid van de bodem

Aanvankelijk vond de landbouw nog plaats op de hogere gronden (hoge dekzandruggen en stuwwalflanken). De Utrechtse Heuvelrug met zijn droge, goed doorlatende maar niet zo vruchtbare zandgronden was gemakkelijk te bewerken. Ten opzichte van zandige gronden zijn kleiige, sterk lemige of venige bodems zonder technische middelen zeer moeilijk te bewerken. Ook gronden met stagnerende lagen (moer, klei en leem) zijn moeilijk te bewerken en niet aantrekkelijk geweest voor de

eerste landbouwers. Zij hadden tot in de IJzertijd niet de beschikking over ploegen om de grond te 'breken' en om te werken.

Gradiënten en optimale milieudifferentiatie

Behalve bodemkundige factoren blijft de aanwezigheid van gradiënten in het landschap (droog naar nat, hoog naar laag, dicht bebost naar een open landschap) ook in de verschillende landbouwperioden (Neolithicum t/m Late Middeleeuwen) een aantrekkelijke voorwaarde voor de vestiging van nederzettingen. Gegeven de minimale bestaansvoorwaarden voor een rendabel landbouwsysteem moet wel worden verondersteld dat dergelijke landschappelijke gradiënten een zekere omvang moesten hebben. Deze locatiebepalende factor zou met name op kunnen gaan voor de macro-gradiënten van de stuwwallen naar het lager gelegen landschap van de gordeldekzandwelvingen en –ruggen en de hogere dekzandkoppen langs beekdalen.

2.2.4 Methode en gebruikte bronnen

De archeologische waarden- en verwachtingskaart is niet alleen gebaseerd op een analyse van bekende archeologische vindplaatsen en terreinen, maar in nog hogere mate de fysiek-landschappelijke en bodemkundige context daarvan. In de archeologische studie die van het gemeentelijk grondgebied is gemaakt, kunnen op grond van geomorfologische kenmerken en de bodemgesteldheid namelijk verschillende landschappelijke eenheden worden onderscheiden die ieder eigen ontwikkelingen en bewoningsmogelijkheden hebben gekend. De inventarisatie, het archeologische verwachtingsmodel en de kaarten is gebaseerd op:

- Archeologische vindplaatsgegevens;
- gerapporteerde resultaten van uitgevoerd archeologisch onderzoek;
- een kartering van de landschappelijke opbouw (inclusief waterbodems);
- historische nederzettingslocaties en de historische kern van Baarn, Lage Vuursche en Eembrugge;
- controle van de kaarteenheden bij de gemeentegrenzen;
- een verwachting voor archeologische resten van militair erfgoed;
- informatie over bodemverstoringen.

Archeologische vindplaatsen

Algemeen

Archeologische vindplaatsen zijn (punt)locaties waar (in het verleden) vondsten/waarnemingen zijn gedaan die van archeologisch belang zijn en die het mogelijk maken bepaalde uitspraken te doen over de archeologische betekenis van een locatie. Veelal betreft het een locatie waar antropogene grondsporen en al dan niet in los verband voorkomende materiële resten, zoals aardewerk, vuursteenartefacten of organische artefacten voorkomen. De aard, ouderdom, verspreiding, gaafheid en conservering hiervan kunnen worden benut om de aan- of afwezigheid van vergelijkbare maar nog onbekende resten elders in het landschap (tot op zekere hoogte) te voorspellen.

Veel archeologische waarnemingen uit het verleden staan geregistreerd in een landelijke database: ARCHIS (Archeologisch Informatiesysteem, de nationale archeologische databank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Buiten deze registraties zijn echter nog veel meer waarnemingen bekend en al dan niet opgenomen in collecties van lokale historische verenigingen en amateur-archeologen (vereniging AWN). Ook historische bronnen geven ons informatie over plekken in het landschap waar in de afgelopen eeuwen gewoond en gewerkt werd. Op dit moment is het, gezien het huidige maatschappelijke gezichtspunt ten aanzien van de omgang met materieel erfgoed, vanzelfsprekend om

ook deze bronnen te gebruiken bij het opstellen van een verwachting ten aanzien van cultuurhistorisch erfgoed.

Archeologische rijksmonumenten

Archeologische rijksmonumenten zijn terreinen die samen onderdeel uitmaken van de wettelijk beschermde rijksmonumenten. Deze rijksmonumenten betreffen bouwwwerken en objecten die van algemeen belang zijn vanwege schoonheid, de betekenis voor de wetenschap of de cultuurhistorische waarde. Deze rijksmonumenten staan geregistreerd in het Rijksmonumentenregister (https://cultureelerfgoed.nl/monumentenregister) en zijn beschermd via de Erfgoedwet.

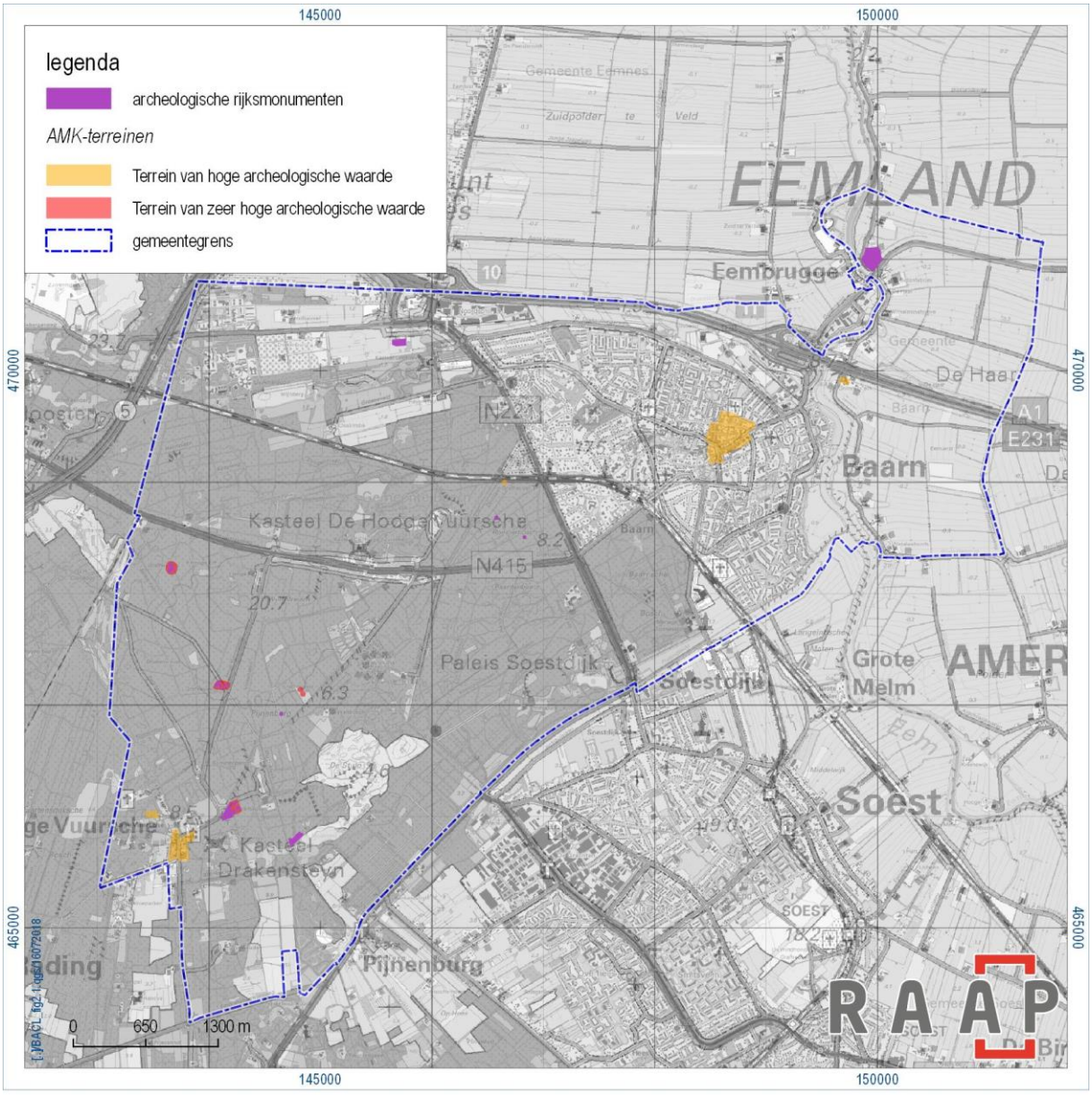

Figuur 5. Overzicht van de archeologische rijksmonumenten en AMK-terreinen binnen de gemeente Baarn.

Binnen de gemeente Baarn zijn 7 archeologische rijksmonumenten aanwezig (figuur 5). Het betreft:

- monumentnummer 45132: twee complexen met in totaal 7 grafheuvels te Lage Vuursche
- monumentnummer 45130: complex met 2 grafheuvels te Baarn
- monumentnummer 45131: aarden omwalling van een hofstede (versterkte kloosterhoeve Vosbergen) te Lage Vuursche
- monumentnummer 45134: grafheuvel te Lage Vuursche
- monumentnummer 45135: terrein met overblijfselen van het bisschoppelijk kasteel Ter Eem
- monumentnummer 45136: terrein van het versterkte huis Drakenburg
- monumentnummer 45252: complex met 6 grafheuvels te Lage Vuursche

Terreinen van archeologische waarde

AMK[17]-terreinen zijn (veelal) gewaardeerde archeologische terreinen die samen met de archeologische rijksmonumenten op de archeologische monumentenkaart stonden vermeld. Deze kaart betrof een uitgave van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de provincies. Sinds 2015 wordt de AMK echter niet meer geactualiseerd. De gegevens in kaartbijlagen 2 en 3 zijn ontleend aan de vigerende versie van de AMK gepubliceerd door de RCE (versiedatum juli 2014). De archeologische rijksmonumenten vallen sindsdien binnen het bestand van de rijksmonumenten (zie hierboven). De provincie Utrecht heeft tot op heden geen beleid ten aanzien van de AMK-terreinen. Feit blijft dat van alle AMK-terreinen reeds vastgesteld is dat in de ondergrond archeologische resten aanwezig zijn.

De AMK-terreinen zijn gerangschikt naar archeologische waarde[18]. Een deel van de AMK-terreinen is (nog) niet of nauwelijks gewaardeerd. Veelal is sprake geweest van *expert judgement* op basis van vondstmateriaal en waarnemingen. Verder is de begrenzing van deze terreinen over het algemeen afgestemd op eigendomsrechten, en hebben archeologisch-landschappelijke afwegingen een ondergeschikte rol gespeeld.

Binnen de gemeente Baarn zijn 9 AMK-terreinen aanwezig (figuur 5), te weten:

Terreinen van <u>hoge</u> archeologische waarde:

- AMK-nr. 2294: versterkt huis Grimmestein
- AMK-nr. 2297: grafheuvel
- AMK-nr. 2298: nederzetting uit het Neolithicum
- AMK-nr. 12255: historische kern van Lage Vuursche[19]
- AMK-nr. 12260: historische kern van Baarn[20]

Terreinen van <u>zeer hoge</u> archeologische waarde

- AMK-nr. 2295: grafheuvel[21]
- AMK-nr. 2296: grafheuvel[22]
- AMK-nr. 16006: zone om de twee complexen met grafheuvels van Rijksmonument 45132
- AMK-nr. 16008: zone om drie van de zes grafheuvels van Rijksmonument 45252

[17] Archeologische MonumentenKaart
[18] De terreinen worden onderscheidden in: terreinen van archeologische waarde, terreinen van hoge archeologische waarde, terreinen van zeer hoge archeologische waarde,
[19] De historische kern Lage Vuursche is op basis van historisch kaartmateriaal tijdens onderhavig onderzoek met grotere precisie begrensd. Op de verwachtingenkaart wordt deze nieuwe begrenzing weergegeven ipv de begrenzing van het AMK-terrein
[20] De historische kern Baarn is op basis van historisch kaartmateriaal tijdens onderhavig onderzoek met grotere precisie begrensd. Op de verwachtingenkaart wordt deze nieuwe begrenzing weergegeven ipv de begrenzing van het AMK-terrein
[21] Vanwege mogelijke verstoring in WOII is het AMK-terrein niet als archeologisch rijksmonument aangeduid
[22] Vanwege mogelijke verstoring in WOII is het AMK-terrein niet als archeologisch rijksmonument aangeduid

Vindplaatsgegevens: ARCHIS

Belangrijkste uitgangspunt voor de archeologische inventarisatie zijn de in ARCHIS aangemelde onderzoeken en waarnemingen. Elk in Nederland uit te voeren archeologisch onderzoek wordt in dit systeem onder een unieke numerieke code, de *zaakidentificatie* aangemeld (tot circa 2015 onder het oude ARCHIS2 was sprake van *onderzoeksmeldingsnummer*). Tot deze registratie horen ook geografische (toponiem, locatie) en andere administratieve gegevens (uitvoerder, uitvoeringsperiode, type onderzoek). Nadat het onderzoek is uitgevoerd en afgemeld, wordt het onderzoek in ARCHIS afgemeld. Eventueel aangetroffen archeologische resten (individuele vondsten, complextypen, etc.) worden eveneens in ARCHIS geregistreerd. Ook deze vondstmelding valt binnen ARCHIS3 onder de zaakidentificatie in combinatie met een eigen vondst-identificatie (cho_id_von).

Binnen de gemeente Baarn waren op peildatum 1 maart 2018 in ARCHIS 70 vondstlocaties geregistreerd. Deze zijn in het kader van de archeologische waarden- en verwachtingenkaart gecontroleerd op het voorkomen van onvolkomenheden en doublures. Voor elke geïnventariseerde archeologische vindplaats is een catalogusnummer uitgedeeld. Dit betekent dat één vindplaats meerdere perioden en/of vindplaatstypen kan omvatten en meerdere ARCHIS-waarnemingsnummers. Deze staan in appendix 1 onder hetzelfde catalogusnummer. Eén vindplaats is voorzien van administratieve coördinaten; de exacte locatie van deze vindplaats is niet bekend. Alle vindplaatsen zijn op kaartbijlage 2 opgenomen en van elkaar onderscheiden op begin- en einddatering (archeologische periode) en type complexgroep.

Vindplaatsgegevens: gegevens van lokale (archeologische werkgroepen van) historische verenigingen en AWN

In de klankbordgroep hebben diverse organisaties zitting genomen, waaronder de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) en de Historische Kring Baerne. Deze laatste vereniging beschikt over een archeologische werkgroep. Tijdens het eerste overleg met de klankbordgroep in mei 2018 is een archeologische basiskaart[23] verstrekt aan de leden van de klankbordgroep met het verzoek de kaart aan te vullen. De diverse organisaties hebben in de loop van juni 2018 hun aanvullingen doorgestuurd en deze gegevens zijn door RAAP verwerkt.

Vindplaatsgegevens: meldpunt archeologie van de provincie Utrecht

Op 18 mei en 22 mei 2018 is e-mailcontact geweest met het meldpunt archeologie van de provincie met de vraag of het meldpunt beschikt over archeologische vindplaatsen die (nog) niet in ARCHIS vermeld staan. Dhr. A. van de Bunt van het meldpunt heeft aangegeven dat er geen meldingen zijn met betrekking tot het grondgebied van Baarn die nog niet zijn aangemeld in ARCHIS.

Vindplaatsgegevens: historische bronnen

In tegenstelling tot de archeologische waarnemingslocatie, zijn de uit historische bronnen overgenomen nederzettingslocaties (zie hieronder) niet opgenomen in de vindplaatscatalogus (appendix 1). De reden is dat de aanvullende informatie veelal beperkt is in relatie tot de enorme hoeveelheid locaties voor

[23] kaart van de gemeente Baarn met daarop aangegeven de archeologische rijksmonumenten, AMK-terreinen, vondstlocaties uit ARCHIS en archeologische onderzoeksgebieden.

opname in deze catalogus. Voor meer informatie over dit type vindplaats dient dan ook, naast de kaart, het GIS-bestand te worden geraadpleegd.

Historische nederzettingslocaties

Historische bronnen geven informatie over plekken in het landschap waar in de afgelopen eeuwen gewoond en gewerkt werd. Vanuit die optiek is het vanzelfsprekend dat ook deze bronnen, zoals kaarten, gebruikt worden bij het opstellen van archeologische waarden- en verwachtingskaarten. Aan de hand van de kadastrale minuutplans van de kadastrale gemeenten Baarn en De Vuursche zijn alle locaties met hun bijbehorende typering in kaart gebracht. Bij het onderzoek is tevens gebruik gemaakt van de serie bonnekaarten (vanaf ca. 1880 tot 1930). Van elk geïnventariseerd element is bepaald of deze een archeologische relevantie bevatten. Indien dit het geval is, wordt het betreffende element op de archeologische kaart weergegeven.

Militair erfgoed

In het kader van het cultuurhistorisch onderzoek zijn cultuurhistorische objecten, lijnen en vlakken van militair erfgoed geïnventariseerd. Veelal betreft het elementen die betrekking hebben op de Tweede Wereldoorlog, maar een aantal elementen gaan terug tot in de 18e eeuw. Van deze cultuurhistorische elementen kan aan een deel een archeologische relevantie worden toegekend. Een dergelijke relevantie is toegevoegd aan de GIS-tabel en betreft onder meer munitiedepots, een antitankgracht en een crashlocatie uit de Tweede Wereldoorlog, maar ook een blokhuis en landweer uit de vroege nieuwe tijd, een NAD-kamp [24], een schietbaan en opstelplaatsen voor Duits afweergeschut. Voor de gebruikte bronnen verwijzen we naar § 2.3.2.

Onderzoeksgebieden

Naast informatie over bekende vindplaatsen bevat ARCHIS ook informatie over uitgevoerde archeologische onderzoeken. Op peildatum van 1 maart 2018 stonden in ARCHIS 102 archeologische onderzoeken geregistreerd.[25] In ARCHIS2 (actief tot en met mei 2015) waren de onderzoeksgebieden opgedeeld naar onderzoek*meldings*gebied (het onderzoek is alleen aangemeld in ARCHIS), en onderzoeksgebieden (het onderzoek is uitgevoerd en afgemeld in ARCHIS). Vanaf juni 2015 is echter ARCHIS3 actief. Deze nieuwe versie van ARCHIS maakt gebruik van een gewijzigde databasestructuur en is sprake van zaakidentificaties waar zowel de aanmelding als afmelding van het onderzoek onder vallen. Het betreft de volgende typen onderzoeken:

- 25 bureauonderzoeken
- 5 bureauonderzoeken in het kader van nieuw bestemmingsplan
- 60 booronderzoeken
- 6 begeleidingen
- 4 proefsleuvenonderzoeken
- 2 geofysisch onderzoek

Van de betreffende onderzoeken zijn de digitale versies (pdf-bestand) van de rapportage opgezocht (via Dans-EASY, ARCHIS, bibliotheek van de RCE dan wel via de gemeente). In het GIS-bestand met

[24] NAD staat voor 'Nederlandse Arbeidsdienst', een aanvankelijk vrijwillige en later verplichte inzet voor mannen en vrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog (vanaf juni 1940).
[25] ARCHIS is daarin verre van compleet. Met name in de periode voor 2005 (voor archeologische booronderzoeken) dan wel 2007 (inzake bureaustudies), aangezien het voor deze jaartallen niet verplicht was dergelijk onderzoeken te registreren in ARCHIS.

de onderzoekslocaties is een veld toegevoegd met een verwijzing naar het pdf-bestand van het betreffende onderzoeksrapport en tevens is een veld toegevoegd met het adviezen uit de rapportage (bijvoorbeeld: 'geen vervolgonderzoek nodig' en 'vervolgonderzoek: aanbevolen'. Van 4 onderzoeken was geen rapport beschikbaar en een veld met de verwijzing naar het zaakidentificatienummer van het vervolgonderzoek. Kort samengevat zijn de volgende adviezen gegeven:

- 40 rapporten waar geen vervolgonderzoek noodzakelijk was.
- 6 rapporten waar een vervolgonderzoek niet van toepassing was (begeleiding).
- 16 rapporten waar vervolgonderzoek werd aanbevolen en inmiddels is uitgevoerd.
- 13 rapporten waar vervolgonderzoek werd aanbevolen.
- 2 onderzoeken waar vervolgonderzoek werd aanbevolen indien ingrepen plaatsvinden die dieper reiken dan een bepaalde diepte
- 6 rapporten met als resultaat een verwachtingskaart (bijvoorbeeld tbv bestemmingsplan)
- 9 rapporten waarin diverse aanbevelingen worden gedaan
- 7 rapporten zonder aanbevelingen (pré-KNA-onderzoek)
- 3 onderzoeken onbekend

Aardkundige kartering en verwachtingszones

Een belangrijke basis bij het vervaardigen van een archeologische verwachtingskaart is inzicht te hebben in de opbouw van de ondergrond. Voor onderhavig onderzoek is dan ook een aardkundige kaart vervaardigd. De kartering van deze aardkundige kaart is gebaseerd op bronnen met een kaartschaal 1:50.000 zoals de landelijk beschikbare serie bodemkaarten en geomorfologische kaarten op die kaartschaal. Er is echter vooral gebruik gemaakt van meer gedetailleerde bronnen als bodemkaarten op schaal 1:10.000 of 1:25.000 (figuur 6) en het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). Tot slot is het gebruik van historisch kaartmateriaal (met name de Bonnekaarten) erg waardevol gebleken. De beschikbare detailkarteringen voor de gemeente Baarn waren:

- Vrielink, J.G., S.P.J. van Delft, H. Kleijer, 1987. De bodemgeschiktheid voor bosbouw en de te verwachten bosgemeenschappen in de boswachterij De Vuursche : een bodemgeografisch onderzoek en een vegetatiekartering. Stiboka-rapport 1888. Stiboka, Wageningen
- Pleijter, G. & A.G. Beekman, 1979. Ruilverkaveling Eemland; bodemgesteldheid en bodemgeschiktheid. Stiboka-rapport 1342. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.
- Loo, H. van het & H.J.M. Zegers, 1971. Bodemkundig onderzoek en advies voor de aanleg van golfbanen in de Lage Vuursche Gemeente Baarn. Stiboka-rapport 953. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

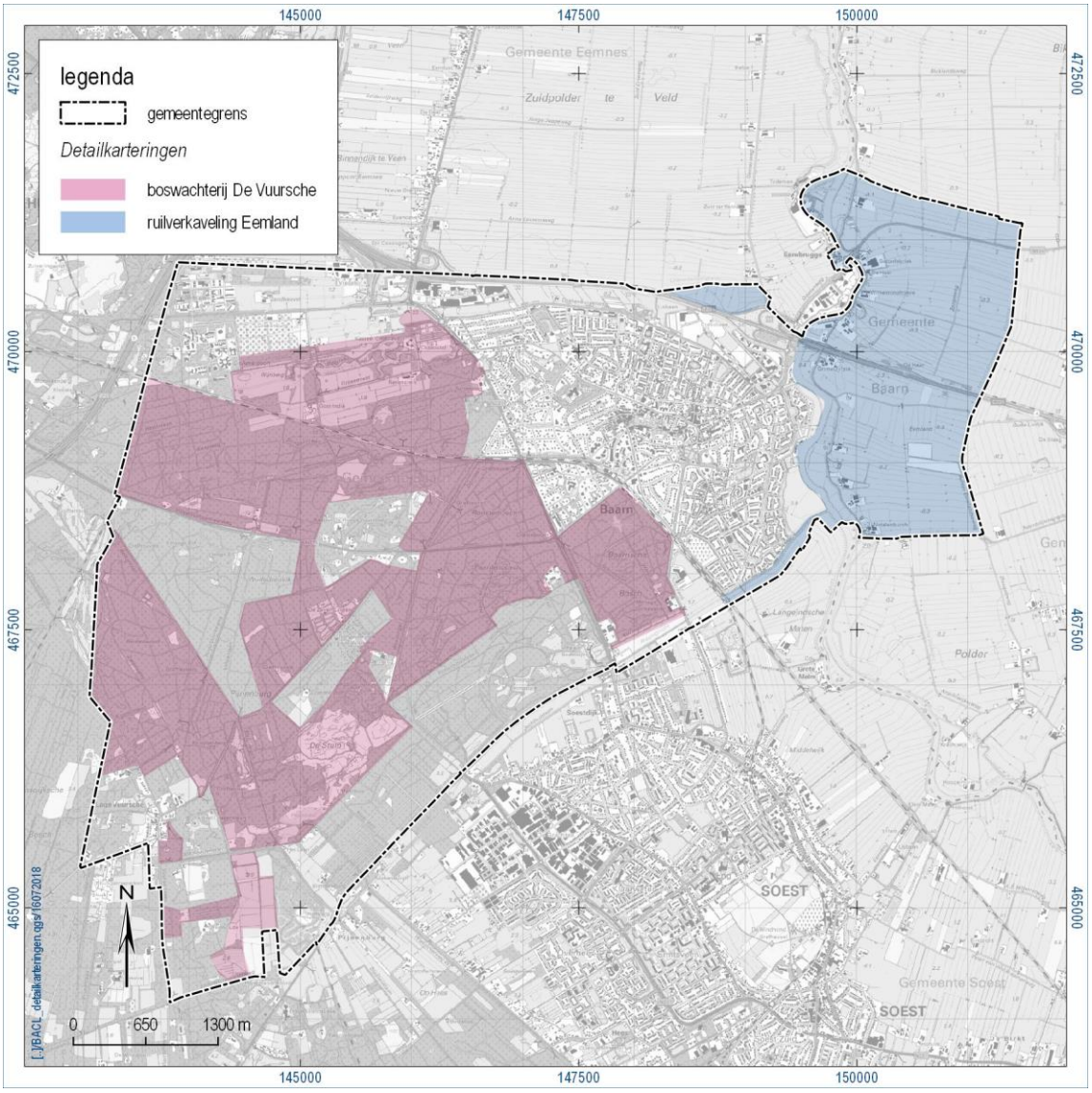

Figuur 6. Begrenzing van de gekarteerde gebieden van de detailkarteringen van boswachterij De Vuursche en die van ruilverkaveling Eemland. Het gebied van de detailkartering Golfbanen Lage Vuursche is dermate klein dat deze niet in het overzicht is meegenomen.

Aan elke archeolandschappelijke eenheid kan een archeologische verwachting worden gekoppeld. Deze archeologische verwachtingen vormen de basis van de verwachtingskaart waaraan bovendien de verwachtingen van de historische elementen en objecten (al dan niet met attentiezone) worden toegevoegd.

Bodemverstoringsgegevens

Bodemverstoringen zijn op verschillende manieren in kaart gebracht. Slechts ten dele kon gebruik gemaakt worden van de gegevens van de detailkarteringen van Stiboka.[26] Daarnaast is gebruik gemaakt van het bestand vergraven gronden van Alterra, het Actueel Hoogtebestand Nederland en de top10-gegevens (contouren gegraven watergangen). Deze bronnen worden ook genoemd in de

[26] Vrielink e.a. 1987; van het Loo e.a., 1971; Pleijter,e.a., 1979

verstoringsbronnenkaart van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.[27] Bij het in kaart brengen van de bodemverstoringen is geen gebruik gemaakt van kleinschalige kaarten als de Bodemkaart van Nederland (1:50.000) aangezien dergelijke verstoringen te globaal zijn gekarteerd. Evenmin is gebruik gemaakt van gegevens uit bodemloket over uitgevoerde bodemsaneringen aangezien niet bekend is welk type sanering (ontgraving, dan wel in-situ) is uitgevoerd en tot welke diepte er daadwerkelijk is vergraven.

In GIS zijn de bodemverstoringen als vlakken gekarteerd. Hierbij is een onderscheid gemaakt in diepe verstoringen (afgravingen) die reiken tot onder het archeologisch relevante niveau en ondiepe verstoringen (zoals vergravingen en egalisaties) waar (vermoedelijk) geldt dat de verstoring minder diep reikt dan het archeologisch relevante niveau. Daarnaast zijn de in de afgelopen 50 jaar gegraven sloten en vijvers als verstoring in dit GIS-bestand opgenomen aangezien de bodem van deze sloten reiken tot in het dekzand en derhalve het archeologisch relevante niveau verstoord is. Tevens zijn in het bestand ook zones gekarteerd waar sprake is van ophogingen. Behalve deze locaties met bekende verstoringen is alleen door een meer gedetailleerd bureauonderzoek en/of verkennend booronderzoek de mate van verstoring tot op perceelsniveau te specificeren.

2.3 Landschap

2.3.1 Cultuurlandschappen

Het landschap van de gemeente Baarn is een complex geheel dat is ontstaan onder invloed van natuurlijke en menselijke factoren. Daarbij speelde allereerst de geologie een rol. De mens heeft zich laten leiden door de aardkundige uitgangssituatie en deze door het gebruik ook deels zelf aangepast. In § 4.2 gaan we nog wat uitgebreider in op de hoofdstructuur van het landschap, voor we in de daaropvolgende paragrafen de diepte ingaan.

Bij de typering van het historisch cultuurlandschap beschrijven we de wijze waarop de mens haar invloed heeft laten gelden in het landschap, daarmee het natuurlijk landschap geleidelijk heeft omgevormd, en welke elementen daarmee samenhangen.

Landschap in lagen

De genese van het landschap kan op verschillende manieren worden ontrafeld.[28] Eén van de manieren om inzicht te krijgen in deze complexe materie is de ontleding ervan middels een zogenaamd lagenmodel. Hierbij wordt inzichtelijk gemaakt hoe opeenvolgende fasen in de landschapsontwikkeling zich ten opzichte van elkaar verhouden.[29] Het model biedt ruimte voor uiteenlopende invalshoeken, zoals infrastructuur, landgebruik, occupatie, territoria, etc., en biedt daarnaast ruimte om de ontwikkelingen van deze lagen door de tijd inzichtelijk te maken. Een voorbeeld is hoe de 19e-eeuwse bebossing zich verhoudt ten opzichte van de situatie aan het einde van de 20e eeuw, of hoe het areaal akkerland van de 19e eeuw zich verhoudt tot de hedendaagse situatie. In de landschapstypering en -beschrijving hebben we aspecten van deze lagenbenadering meegenomen.

Landschapstypologie

De Topografisch-Militaire Kaart (TMK) is de vroegste landsdekkende kaart waarbij op perceelsniveau bebouwing, landgebruik én landschapselementen zijn gekarteerd. Deze kaart vormt ook inhoudelijk de

[27] https://archeologieinnederland.nl/bronnen-en-kaarten/verstoringsbronnenkaart
[28] Hidding e.a., 2001, 12
[29] Hidding e.a., 2001, 8

meest complete en geografisch meest correcte laag waarop het landschap uit de 19e eeuw van de gemeente Baarn zichtbaar is. De TMK vormt dan ook het uitgangspunt bij het inzichtelijk maken van de landschapsontwikkeling in de gemeente. Vooral met behulp van deze kaart en ondersteund door jonger kaartmateriaal is een landschapstypologie opgesteld. Ook hebben we deze kaart als uitgangspunt voor de waardering gebruikt (zie hierna).

Voor ons zicht op eerdere tijdslagen zijn we afhankelijk van archeologische en schriftelijke bronnen. Deze leveren echter zowel ruimtelijk als in temporeel [30] opzicht een versnipperd beeld dat lastig toepasbaar is op het gewenste schaalniveau: niet alle bronnen geven een vlakdekkend beeld op dezelfde schaal en voor dezelfde periode. Dit probleem is deels ondervangen door aan de hand van de landschapstypologie niet alleen het 19e-eeuwse landschap, maar ook de ontwikkelingen daarvoor te beschrijven. Het 19e-eeuwse landschap is dus slechts een hulpmiddel om de voorgaande perioden en de periode daarna te beschrijven en mag niet als eindstadium of hoogtepunt van het historisch cultuurlandschap worden gezien. Wel is steeds interessant om na te gaan hoeveel nieuwe landschappelijke lagen van de oudere hebben overgelaten.

Kartering

Bij de kartering van landschapstypen zijn we uitgegaan van historische verschillen tussen landschappen zoals ze zich op kaartmateriaal uit de afgelopen twee eeuwen manifesteren. Daarbij zijn de TMK uit 1850 en de Topografische Kaart van omstreeks 1950 als ijkpunten gehanteerd, en steeds betrokken op de onderliggende bodems en geomorfologie. Steeds hebben we op basis van het historisch onderscheid tussen deze landschappen gebieden begrensd. Daarbij zijn we zoveel mogelijk uitgegaan van de historische of huidige wegen en/of kavelgrenzen als begrenzing, zodat enerzijds de grens historisch te onderbouwen is, maar daarnaast een vertaling naar het bestemmingsplan mogelijk is.

Bij het typeren van elk deelgebied hebben we allereerst een indeling in hoofdlandschappen gemaakt. Daarna is verder in sublandschappen onderverdeeld. Daarbij hebben we een zo helder mogelijk onderscheid tussen de aanwezige landschappen proberen aan te brengen. Steeds moest daarbij gelet worden op een aantal aspecten:

- een onderverdeling die recht doet aan de grote variatie aan landschappen die in de gemeente Baarn te vinden is;
- een onderverdeling die nog zo gecomprimeerd is dat niet elk verschil tot weer een nieuw type leidt;
- een onderverdeling die de 'couleure locale' eer aandoet.

Afhankelijk van de veelvormigheid zijn sommige hoofdlandschappen in slechts enkele, en andere in een groot aantal subtypen onderverdeeld. Een overzicht daarvan is in de legenda van kaartbijlage 1a te vinden.

Op basis van een dergelijke benadering is het ons inziens goed werkbaar om de landschaps-karakterisering door te vertalen naar concreet gemeentelijk beleid, bijvoorbeeld in beheer, planontwikkeling en bescherming.

De gebruikte methodiek sluit nauw aan op systemen zoals die in de afgelopen 20 jaar door organisaties als Alterra en Overland voor de typering van landschappen in een Wageningse traditie zijn ontwikkeld.

[30] Met 'temporeel' bedoelen we hier 'ten opzichte van de lange ontwikkelingsgeschiedenis'.

De basis voor deze traditie is gelegd door de afdeling Historische Geografie van de vroegere Stichting voor Bodemkartering en het Staring Centrum in Wageningen.

Waardering

De waardering van het historisch cultuurlandschap heeft plaatsgevonden door elk gekarteerd deelgebied op drie criteria te beoordelen:

1. de gaafheid van de huidige topografie ten opzichte van de situatie omstreeks 1850 c.q. de situatie ten tijde van de ontginning, dat wil zeggen type grondgebruik, verkaveling, etc.;
2. de gaafheid van de huidige verticale dimensie in het landschap (fysiognomie) ten opzichte van de situatie omstreeks 1850 c.q. de situatie ten tijde van de ontginning, dat wil zeggen de openheid of geslotenheid van het landschap (aan- of afwezigheid van opgaand groen), de aanwezigheid van bebouwing, etc.;
3. de aanwezigheid van bijzondere kenmerken, waardoor het gebied een hogere waardering moet krijgen dan het op basis van andere twee criteria krijgt.

Op elk criterium is een score van 0 tot 5 genoteerd. Voor de eerste twee criteria is dat op basis van een strakke definitie gebeurd (tabel 1en tabel 2), voor de laatste op basis van 'expert judgement' (beoordeling op basis van algemene kennis van de vakspecialist). Voor het derde criterium hebben we geen exacte omschrijving gegeven wat er onder welke score verstaan wordt, omdat dit per deelgebied kan verschillen en het afhangt van de bijzonderheid die in dat specifieke deelgebied aan de orde is.

score	omschrijving
0	volledig gewijzigd
1	overbouwd
2	verkaveling sterk gewijzigd, grondgebruik sterk gewijzigd
3	hoofdstructuur verkaveling grotendeels intact, grondgebruik sterk gewijzigd óf hoofdstructuur in belangrijke mate gewijzigd, maar grondgebruik grotendeels intact
4	hoofdstructuur verkaveling grotendeels intact, grondgebruik merendeels intact
5	verkaveling grotendeels intact, grondgebruik grotendeels intact

Tabel 1. Waardering gaafheid van de historische situatie in de huidige topografie.

score	omschrijving
0	volledig gewijzigd
1	overbouwd
2	openheid/geslotenheid sterk gewijzigd, bebouwing grotendeels verplaatst
3	openheid/geslotenheid half intact, bebouwing deels origineel, deels gewijzigd
4	openheid/geslotenheid grotendeels intact, bebouwing merendeels origineel gesitueerd
5	openheid/geslotenheid grotendeels intact, bebouwing als origineel gesitueerd

Tabel 2. Waardering gaafheid van de fysiognomie ten opzichte van de historische situatie omstreeks 1850.

Een totaalwaardering werd uiteindelijk berekend door de drie scores op te tellen en door drie te delen. Daardoor telt elk criterium even zwaar. De scores die uit deze berekening kwamen, zijn in zes waarderingscategorieën (van zeer laag tot zeer hoog) verdeeld (tabel 3). De waardering wordt inhoudelijk gemotiveerd in de GIS-tabellen.

gemiddelde score	waardering
	niet gewaardeerd
1,6-2,5	laag
2,6-3,5	middel
3,6-4,2	hoog
4,3-5,0	zeer hoog

Tabel 3. Scores en klassen van de waardering.

De verdeling van de scores over de 4 waarderingsklassen is zo opgezet, dat er een logische indeling ontstaat (middel zit ergens in het midden, hoog daarboven, laag daaronder) en dat er bovendien een redelijke diversiteit aan waarderingsklassen voorkomt. Met dat laatste willen we zeggen dat we de waardering op een lokale schaal hebben opgepakt; 'laag' in de gemeente Baarn zou elders misschien 'middel' zijn, omdat de waarden in het landschap elders over de breedte wellicht geringer zijn.

Hoewel op basis van bovenstaande criteria een vrij objectieve score berekend kan worden, blijft de waardering toch een bepaalde mate van subjectiviteit houden. Dat komt niet alleen door de nadruk op het criterium 'gaafheid' en de keuze voor het derde criterium ('bijzondere kenmerken'), maar ook door de schaal van het te beoordelen gebied en de begrenzing ervan. Voor de waardering zijn de grotere gebieden, zoals gekarteerd bij de inventarisatie, slechts in zeer uitzonderlijke gevallen verder opgeknipt om willekeur te voorkomen. Een lage waardering voor een gebied betekent daarmee niet dat er in het gebied geen enkele bijzondere individuele waarde kan voorkomen!

2.3.2 Landschapselementen

De inventarisatie van landschapselementen sluit in grote lijnen aan op de kartering van de cultuurlandschappen. Ook hier gebruiken we kaartmateriaal uit het midden van de 19e en het midden van de 20e eeuw (met soms een tussenliggend aanvullend ijkmoment) om een fasegewijs doch compleet beeld te krijgen van de aanwezige elementen in het landschap. Daarbij hebben we ons niet alleen gericht op nog bestaande elementen, maar ook op verdwenen elementen. Gedachte daarbij was dat verdwenen elementen de historische ontwikkeling en context van een gebied kunnen illustreren en dat zij daarnaast inspiratie kunnen bieden voor nieuwe ontwikkelingen in een gebied.

Ten aanzien van de landschapselementen hebben we ons gericht op de thema's zoals die door de provincie Utrecht geformuleerd zijn:

- agrarisch cultuurlandschap
- bedrijvigheid
- maatschappelijk erfgoed
- religieus en funerair erfgoed
- groenaanleg
- infrastructuur
- kastelen en buitenplaatsen
- militair erfgoed
- recreatie en toerisme

- waterbeheer

De kartering is allereerst opgestart met opname van een groot aantal elementen uit de provinciale cultuurhistorische waardenkaart (CHAT). Een belangrijk deel van de niet overgenomen elementen is door ons opnieuw gekarteerd, maar nu veel nauwkeuriger ten behoeve van de lokale toepassing. Dat geldt bijvoorbeeld voor de wegen en paden, die ingetekend zijn op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland, topografisch net wat nauwkeuriger dan de top10vec die is gebruikt voor de provinciale kartering. Dat laat onverlet dat de provinciale kartering in veel opzichten, met name voor de themalaag 'kastelen en buitenplaatsen', een belangrijke bijdrage heeft geleverd.

Voorts werd op basis van historisch-topografisch kaartmateriaal, kadastrale minuutplans (1832), en recente en oude luchtfoto's uit de nadagen van de Tweede Wereldoorlog (Wageningen University, Special Collections) de inventarisatie verder ingevuld. Op onderdelen kon worden gedetailleerd door raadpleging van digitale krantencollecties (delpher.nl) en kadastrale data (via Kadaster Archiefviewer). Experts op specifieke onderdelen, zoals de Tweede Wereldoorlog, vulden onze kennis verder aan.

CHAT-systematiek vs. kaartlegenda

In de databases is overeenkomstig de provinciale systematiek gewerkt. De themanamen zijn ook op de pdf-kaarten terug te vinden, evenals de legenda-eenheden (meestal klasse 2 uit de tabel, soms klasse 1 of 3). Eventuele cursieve tussenkopjes zijn veelal aangebracht om een onderscheid te kunnen maken tussen punten, lijnen en vlakken (resp. *objecten*, *structuren* en *terreinen*), en corresponderen niet met een kolom in de database.

2.4 Historische bouwkunst en stedenbouw

2.4.1 Inventarisatie

Onder de historisch-bouwkundige waarden en stedenbouw wordt het beschermde en onbeschermde 'bovengrondse' gebouwde erfgoed verstaan: gebouwen (objecten, complexen en ensembles), stedenbouwkundige structuren, maar ook historisch straatmeubilair, grenspalen, herinneringsmonumenten, monumentale kunst in de openbare ruimte (dat wil zeggen: wandkunst, nagelvast verbonden met architectuur), etc. Tevens vallen beschermde stads- en dorpsgezichten, voor zover aanwezig, onder dit begrip, evenals andere bijzondere gezichten/ensembles, historische buitenplaatsen en gebieden.

Voor het onderdeel (historisch-)bouwkundige waarden zijn zowel beschermde als onbeschermde objecten en ensembles geïnventariseerd, gewaardeerd en geselecteerd ten behoeve van de inventarisatiekaart (kaartbijlage 4b). De onderlinge samenhang, de ruimtelijke context en de historische gebiedskarakteristiek, speerpunten in het ruimtelijk erfgoedbeleid, kunnen zo optimaal worden vergeleken en gewogen. Ook alle rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten van de gemeente Baarn zijn in de inventarisatie opgenomen.

De inventarisatie en de selectie zijn er op gericht een zo compleet mogelijk beeld te verkrijgen van het waardevolle bouwkundige erfgoed, gerelateerd aan voor Baarn kenmerkende thema's, gebieden en ensembles.

Herijking gemeentelijke monumentenlijst

Naast de selectie van waardevolle objecten en ensembles ten behoeve van de cultuurhistorische waardenkaart dient de inventarisatie een tweede doel: de onderbouwing van en aanzet tot de herijking van de bestaande gemeentelijke monumentenlijst van Baarn. Een inventarisatie en waardering zijn wel uitgevoerd en hier verantwoord, maar de adviezen ten aanzien van deze vraag zijn buiten dit inhoudelijke rapport gehouden.

Inventarisatieperiode

In de inventarisatie is in principe de tijdsperiode tot 1965 onderzocht, dus tot en met de periode van de wederopbouw (1945-1965). Incidenteel zijn nog wat jongere objecten en ensembles in de inventarisatie opgenomen vanwege hun grote architectuurhistorische of ruimtelijke betekenis.

Met de toevoeging van de wederopbouwperiode tot 1965 is een verdiepingsslag gemaakt ten opzichte van de rijks- en de gemeentelijke monumentenlijst van Baarn, die vrijwel uitsluitend objecten van voor 1940 bevatten én reeds eerder uitgevoerde inventarisatie in de gemeente.

Bureauonderzoek en veldwerk

De inventarisatie is opgesplitst in een bureauonderzoeksfase en een veldwerkfase. In de bureauonderzoeksfase is kennis genomen van alle bestaande inventarisatielijsten, de redengevende beschrijvingen van de rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten, MIP-inventarisaties en de verschillende objectgerichte overzichten zoals lijsten met oorlogsmonumenten, industrieel erfgoed, kunst in de openbare ruimte, etc. Tevens is relevante literatuur bestudeerd (zie literatuurlijst), alsmede via internet beschikbare inventarisaties en overzichten van bijvoorbeeld oorlogsmonumenten, naoorlogs erfgoed, gevelstenen en de database van het Nieuwe Instituut (BONAS-archiwijzer). Ook de verschillende beeldbanken zijn geraadpleegd.

Belangrijke input is geleverd door de Stichting Mooi Baarn. Een werkgroep van deze stichting heeft een inventarisatie uitgevoerd van waardevolle gebouwen, die op dit moment ontbreken op de rijks- of de gemeentelijke monumentenlijst. De inventarisatie dient als advies aan de gemeente Baarn voor uitbreiding van de gemeentelijke monumentenlijst. De adressenlijst is op 13 maart 2018 aan de gemeente Baarn aangeboden en ter beschikking gesteld aan de inventarisator voor de cultuurhistorische waardenkaart. Alle voor bescherming geadviseerde adressen zijn in de inventarisatie voor de chwk in het veld bekeken en indien van voldoende kwaliteit geacht meegenomen en gewaardeerd.

Ten slotte is dankbaar gebruik gemaakt van de relevante aanvullingen van de klankbordgroep naar aanleiding van de conceptproducten en gerichte vragen.

Het veldwerk is in maart en april 2018 uitgevoerd en bestrijkt de gehele gemeente.

De objecten en ensembles zijn vanaf de openbare weg geïnventariseerd. Er is niet alleen gekeken naar de individuele objecten en complexen, maar ook naar de ensembles, met name die binnen de samenhangende historische structuren (oude kernen, voor- en naoorlogse uitbreidingswijken, landgoederen en buitenplaatsen, villaparken). Ook de reeds beschermde monumenten zijn opnieuw geïnventariseerd. De inventarisatie biedt immers een goede gelegenheid om de huidige staat van overlevering te beoordelen en eventueel niet beschermde erfbebouwing alsnog onder de aandacht te brengen. Van de meeste objecten, voor zover zichtbaar vanaf de openbare weg, is een actuele foto gemaakt.

Wanneer opgenomen in de inventarisatie?

De geïnventariseerde objecten en complexen hebben gemeen, dat ze alle een positieve of hoge cultuurhistorische en/of ruimtelijke waarde bezitten binnen de (steden)bouwkundige geschiedenis van Baarn en de in deze gemeente aanwezige karakteristieke gebieden. Ze zijn in eerste instantie geselecteerd aan de hand van algemeen gangbare architectuurhistorische, cultuurhistorische en historisch-ruimtelijke (ensemble) waarderingscriteria, zoals herkenbaarheid (ten aanzien van de oorspronkelijke functie), een redelijke mate van gaafheid, authenticiteit en/of zeldzaamheidswaarde, zichtbaarheid (beeldbepalend) en ensemblewaarde. De uit deze eerste schifting geselecteerde objecten zijn uiteindelijk ten behoeve van de cultuurhistorische waardenkaart opnieuw gewaardeerd.

Alle in eerdere inventarisaties (zoals van Mooi Baarn) opgenomen objecten zijn, voor zover nog bestaand, voor de waardenkaart opnieuw beoordeeld en indien relevant genoeg aan de selectie toegevoegd. Zoals eerder vermeld is de selectie uitgebreid met een groot aantal nooit eerder geïnventariseerde objecten en ensembles, in het bijzonder uit het tijdperk van het interbellum (1918-1940) en de naoorlogse periode (tot 1965). In totaal gaat het om circa 1300 objecten. Zie verder de paragraaf over de waardering.

2.4.2 De database / legenda

Database met variabelen

De via bovenstaande methodiek geïnventariseerde en geselecteerde historische bouwkunst is samengebracht in een uitgebreide database met een aantal variabelen. Deze database is gekoppeld aan de cultuurhistorische waardenkaart. De variabelen zijn:

- objectnummer
- adres
- huisnummer
- plaats
- naam
- thema / subthema
- klasse 1 (categorie)
- klasse 2 (tweede classificatie, als uitsplitsing van klasse 1, subcategorie)
- klasse 3 (derde classificatie, als uitsplitsing van klasse 2)
- klasse 4 (vierde classificatie, aanvulling op de eerdere klassen)
- bijzonderheden
- ensembleonderdeel
- ontstaan / verdwijnen
- periode datering
- exacte datering
- architect-ontwerper
- bouwstijl

- korte beschrijving
- status bescherming (gemeentelijk monument, rijksmonument of geen)
- monumentnummer (indien beschermd rijksmonument)
- bouwhistorische verwachtingswaarde, pre 1850
- waardering (waardetoekenning en zes criteria)
- bron

Bij het opbouwen van de databases is aangesloten bij de systematiek van de CHAT van de Provincie Utrecht.

Bouwkundige eenheden

In principe is de bebouwing telkens als "bouwkundige eenheid" in de kaart gedefinieerd en in de database opgenomen. Dat betekent dat volgens één ontwerp/bouwstroom gerealiseerde dubbele woonhuizen of grotere blokken met meer woningen als een bouwkundige eenheid zijn beschouwd en in de database vermeld. Voorbeelden zijn de dubbele villa Faas Eliaslaan 31-33 en het lange blok arbeiderswoningen Westerstraat 8-20, die dus telkens als één item in de kaart zijn opgenomen.

Bij uit verschillende gebouwen samengestelde ensembles, bijvoorbeeld buitenplaatsen, is er naar gestreefd de complexonderdelen (bijvoorbeeld hoofdhuis, koetshuis, tuinhuis, toegangspoort) afzonderlijk in de inventarisatie op te nemen. Ieder object is gedefinieerd met een eigen set data en een waardering. Ook de aan reeds beschermde ensembles toegevoegde nieuwe items zijn apart in de database opgenomen.

Indien relevant zijn ook losse onderdelen in tuinen en op erven in de inventarisatie meegenomen en in database en kaart afzonderlijk vermeld (bijvoorbeeld bruggen met toegangshekken, baarhuizen op begraafplaatsen). Historische begraafplaatsen zijn als vlak opgenomen. Historische tuinhekken bij particulieren woningen zijn alleen in uitzonderingsgevallen op de kaart gezet: daar waar deze expliciet onderdeel zijn van de bescherming en waar het gaat om wat betreft de vormgeving zeer bijzondere exemplaren.

Categorieën / thema's

In de inventarisatie wordt een aantal bouwcategorieën en thema's onderscheiden (zie het onderstaande lijstje). De categorisering is afgestemd op de CHAT van de provincie Utrecht. Binnen de bouwcategorieën (thema's) bestaan verschillende subthema's en bouwtypen (klassen), als verfijning van het hoofdthema. Deze "bouwtypen" zijn in een aparte kolom van de bijbehorende database vermeld. In het thema "agrarisch cultuurlandschap" wordt bijvoorbeeld onderscheid gemaakt in de gebouwtypen "boerderij" en "schuur", waarna een verdere verfijning plaats vindt naar type (hallenhuisboerderij/T-boerderij/etc.) .

De categorieën zijn:

- Agrarisch cultuurlandschap
- Bedrijvigheid (delfstoffenwinning, distributie, horeca, industrieel erfgoed)
- Infrastructuur (landwegen, treinspoor, waterwegen)
- Kastelen en buitenplaatsen

- Maatschappelijk erfgoed (bestuur en recht, cultuur, onderwijs, openbare voorzieningen, recreatie, sport, wonen, zorg)
- Militair erfgoed
- Religieus en funerair erfgoed
- Waterbeheer

De verschillende thema's/sutbhema's zijn in de aan de kaart gekoppelde database vermeld en ook met verschillende kleuren inzichtelijk gemaakt in de legenda.

Bijzonderheden

Onder bijzonderheden wordt, indien noodzakelijk, aanvullende relevante informatie verstrekt, bijvoorbeeld over bijzondere details, opdrachtgevers of functies.

Datering

De informatie over de exacte en geperiodiseerde datering is afkomstig uit verschillende bronnen: redengevende beschrijvingen van rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten, inventarisatielijsten, lokale literatuur, opschriften op gevels en uiterlijke kenmerken. Ook is in een aantal gevallen het bouwjaar uit de bag vermeld.

Bouwstijl

In de aanduiding van de bouwstijlen is aangesloten op de systematiek, zoals gewenst in de Handreiking Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht (CHA) voor de gemeentelijke Cultuurhistorische Waardenkaarten (CHW). Hierbij wordt uitgegaan van een aanduiding "hoofdstijl". Voor Baarn is de aanduiding "traditioneel" toegevoegd voor die bouwwerken die geen uiting van een specifieke bouwstijl zijn, maar in hun vormgeving wortelen in de plaatselijke traditie. Ook de panden uit het interbellum, die in hun verschijning een mengvorm van zakelijke én traditionele vormen en aspecten tonen, hebben in de Baarnse database de stijlaanduiding "zakelijk-traditioneel" gekregen.

Overige informatieve variabelen in de database

De overige informatie in de database (naam, ontwerpers, etc.) is verzameld aan de hand van beschikbare informatie in eerdere inventarisatielijsten, redengevende beschrijvingen, (lokale) literatuur, de bouw- en hinderwetvergunningen en via de input van de plaatselijke historici.

Status en waarderingen

Zie hiervoor de betreffende paragraaf in hoofdstuk 5.

2.4.3 Ensembles en stedenbouwkundige kenmerken en elementen

Er is niet alleen gekeken naar de individuele objecten en complexen, maar ook naar de ensembles, in het bijzonder die binnen de samenhangende historische structuren (de historische kernen, uitbreidingswijken van voor en na de Tweede Wereldoorlog, de buitenplaatsen en landgoederen, de boerderijenlocaties).

Tevens is een selectie gemaakt van waardevolle stedenbouwkundige kenmerken en elementen, zoals wijktypen, pleinen en grotere groenstructuren.

De selectie van de "nieuwe" objecten en ensembles heeft plaats gevonden op basis van de ruimtelijke en cultuurhistorische selectiecriteria: stedenbouwkundige/landschappelijke en ensemblewaarden, lokaalhistorische waarden, architectuur- en bouwhistorische waarden, herkenbaarheid, gaafheid/authenticiteit en zeldzaamheidswaarde. Zowel de beschermde als de niet-beschermde objecten en ensembles zijn meegenomen.

2.4.4 Waardering historische bouwkunst en stedenbouw

Inleiding: waardering in schaalniveaus

Bij de waardering van de objecten wordt uitgegaan van verschillende schaalniveaus, waaraan, naast regulier beschermingsbeleid via Monumentenwet of erf-goedverordening, specifiek beleid via het bestemmingsplan gekoppeld kan worden. De waardenkaart is daarmee ontwikkelingsgericht en geeft informatie over hoe om te gaan met de beschermde en onbeschermde waarden, wanneer ontwikkelingen plaats vinden of moeten worden getoetst (behoud, onderzoek, ontwikkelingsmogelijkheden, randvoorwaarden en aanbevelingen). De kaart kan als onderlegger worden gebruikt voor nieuwe bestemmingsplannen, maar ook als basis dienen voor de selectie van nieuwe gemeentelijke monumenten. In een separaat beleidsadviesdocument gaan we nader op deze materie in.

De selectie van bijzondere (steden)bouwkundige ensembles geeft een overzicht van die gebieden, waarbinnen ruimtelijke ontwikkelingen vanuit cultuurhistorisch perspectief om speciale aandacht vragen.

Waarderingscriteria gebouwen en objecten

De waardering van de geselecteerde objecten en de uiteindelijke klassering in drie erfgoedwaarden heeft plaats gevonden via een toetsing aan de hand van zes ruimtelijke en cultuurhistorische waarderingscriteria. Deze criteria zijn speciaal voor dit doel geformuleerd op basis van bovengenoemde algemeen, gangbare criteria en zijn eerder ook in andere gemeenten toegepast:

- Stedenbouwkundige en ensemblewaarde: het belang van het object als onderdeel van de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied of een bijzondere stedenbouwkundige ontwikkeling of planvorming; en/of als onderdeel van cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en/of ensemblewaarde, bijvoorbeeld in relatie tot een beschermd stads- of dorpsgezicht, een waardevol gebied en beschermde monumenten;
- Beeldbepalende waarde: het belang van het object vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van zijn omgeving (bijvoorbeeld: markant onderdeel lintbebouwing, opmerkelijke (hoek)ligging, zichtlijn, landmark);
- Herkenbaarheid en bijzondere functie (historische waarde): het belang van het object vanwege de herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en de oorspronkelijke (bijzondere) functie, in relatie tot de ontwikkelingsgeschiedenis en de historische gelaagdheid van het gebied; relatie met voor de gemeente Baarn belangrijke personen, gebeurtenissen en activiteiten;
- Gaafheid: het belang van het object wegens de authenticiteit van hoofdvorm, gevelindeling en/of detaillering;
- Architectuur- en bouwhistorische waarde: het belang van het object vanwege een kenmerkende / bijzondere bouwstijl, typologie, vorm, materiaalgebruik en constructie; het belang binnen het oeuvre van een architect;

- Zeldzaamheidswaarde: in architectuur- en/of bouwhistorisch, stedenbouwkundig, typologisch, functioneel of historische opzicht.

Het gaat dus om een aantal cultuurhistorische en architectuurhistorische, maar ook contextuele, historisch-ruimtelijke criteria, die het object duiden als onderdeel van een specifieke lokale cultuurhistorische gebiedskarakteristiek, bijvoorbeeld delen van de dorpskern, de villaparken, de buitenplaatsen en de naoorlogse uitbreidingswijken.

Overigens zijn ook de rijksmonumenten en de gemeentelijke monumenten nog eens aan deze criteria getoetst. Zoals blijkt uit de inventarisatie vallen de al beschermde monumenten meestal binnen de hoogst gewaardeerde categorie (hoge cultuurhistorische waarde).

Met de ruimtelijke insteek van deze toetsing wordt geanticipeerd op de veranderende benadering van erfgoed, zoals die in het nieuwe rijksbeleid is geformuleerd. Hierin wordt aangedrongen op een grotere rol voor cultuurhistorie in het ruimtelijk beleid. De directe omgeving van historische objecten, complexen en ensembles is immers zeer bepalend voor de wijze waarop de cultuurhistorische kwaliteit tot zijn recht komt. Ook de gebieden zelf kunnen cultuurhistorische kwaliteiten bezitten.

Alle in de inventarisatie opgenomen objecten zijn met behulp van bovenstaande criteria en met in achtneming van de verschillende gebiedskarakteristieken getoetst. Per criterium kunnen de volgende scores worden gehaald:

- Hoge waarde: ++
- Positieve waarde: +
- Neutrale waarde: 0
- Negatieve waarde: -

gemiddelde score	waardering
Minimaal 5x ++ en 1x +	Zeer hoge erfgoedwaarde of monumentwaarde (Z)
Minimaal 3x ++ en 3x +	Hoge erfgoedwaarde of (potentiële) monumentwaarde (H)
Minimaal 5x + en 1x 0	Positieve (middelhoge) of beeldbepalende erfgoedwaarde (P)
Minimaal 3x + en 3x 0	Lage erfgoedwaarde of beeldondersteunende waarde (L)

Tabel 4. Scores en klassen van de waardering.

De zes criteria worden in deze indicatieve beoordeling als gelijkwaardige eenheden gewogen. Bij het toekennen van de hoge, positieve, neutrale of negatieve waarden (met plussen en minnen) wordt de aanwezige waarde genuanceerd en blijkt welke waarden het meest uitgesproken aanwezig zijn. Vanwege de relatief hoge kwaliteit en kwantiteit zijn in Baarn voornamelijk objecten met een hoge en positieve erfgoedwaarde geselecteerd, in totaal circa 1300 objecten.

2.4.5 Gebouwen met bouwhistorische kwaliteiten van voor 1850

In de waarderingskaart zijn de gebouwen met een bouwhistorische verwachtingswaarde gemarkeerd. Het gaat om beschermde en niet-beschermde gebouwen, waarvan op basis van beschikbare informatie uit bouwhistorische rapportages, redengevende beschrijvingen en inventarisatiegegevens bekend is of verwacht wordt dat er (intern) historische bouwconstructies en bouwsporen van belang en daterend uit de periode voor circa 1850 bewaard zijn gebleven. Ook via waarnemingen vanaf de openbare weg kunnen bouwhistorische kwaliteiten worden verondersteld, bijvoorbeeld zichtbaar in de aanwezigheid van gevels met oude bouwsporen, specifieke dakhellingen, etc. In veel gevallen gaan deze oude

waarden echter verscholen achter veel jongere gevels, zodat ze weinig zichtbaar zijn en bij herstel en transformatie van gebouwen niet goed op het netvlies staan. Het gaat om gebouwen, die tot de oudste bouwsubstantie in de gemeente Baarn behoren.

In het buitengebied betreft het vooral de oudere bebouwing op historische landgoederen en buitenplaatsen. In het kerngebied van Baarn geldt een bouwhistorische verwachtingswaarde voor enkele historische panden aan de Brink en de oude uitvalswegen en de Pauluskerk op de Brink. Ook in de kern van Lage Vuursche bevindt zich bebouwing met een bouwhistorische verwachtingswaarde. De gebouwen met een bouwhistorische verwachting zijn alle ook getoetst aan de hand van de waarderingscriteria. Het betreft dus de signalering van een extra gewaardeerde kwaliteit binnen de totale inventarisatie.

2.4.6 Waardering historische stedenbouw/ensembles

Ensembles

Op de waardenkaart zijn de belangrijke historische (steden)bouwkundige ensembles weergegeven. De ensembles zijn gewaardeerd in de volgende drie categorieën:

1. zeer hoge waarde;
2. hoge waarde;
3. middenwaarde;

Deze schaalverdeling en de waardering sluiten aan bij de systematiek van de landschappelijke waardering (§ 2.3.1).

De criteria/waarden (op gemeentelijk niveau) waaraan deze gebieden en ensembles zijn getoetst zijn:

1. het belang van het gebied of ensemble als voorbeeld of onderdeel van de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en de ontwikkelingsgeschiedenis/historische gelaagdheid;
2. het belang van het gebied vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van de omgeving, vanwege opmerkelijke ligging, zichtlijnen, aanwezigheid van *landmarks*, etc.
3. de structurele gaafheid en herkenbaarheid van het gebied;
4. de zeldzaamheid van het gebied (stedenbouwkundig/structuur), op gemeentelijk / regionaal niveau;
5. de dichtheid en kwaliteit van de aanwezige beschermde en/of karakteristieke bebouwing, waarbij gelet is op herkenbaarheid, gaafheid en (in mindere mate) zeldzaamheid.

Per criterium kunnen de volgende scores worden gegeven: xx (hoge waarde), x (positieve waarde), 0 (neutrale waarde).

De eindscore bepaald de waardengradatie:

gemiddelde score	**waardering**
Minimaal 4x ++ en 1x +	Gebied / ensemble met zeer hoge waarde (1)
Minimaal 2x ++, 2x + en 1x 0	Gebied / ensemble met hoge waarde (2)
Minimaal 4x + en 1x 0	Gebied / ensemble met middenwaarde (3)
Minimaal 2x + en 3x 0	Lage waarde (4; niet in de inventarisatie opgenomen)

Tabel 5. Scores en klassen van de waardering.

2.4.7 Waardering stedenbouwkundige kenmerken

Bij de waardering van de stedenbouwkundige kenmerken en elementen is gebruik gemaakt van de zes criteria die voor de bouwkunst zijn toegepast.

2.5 Gebruik

De cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Baarn bevat een zeer grote hoeveelheid informatie en is in de eerste plaats een GIS-product, dat straks via de gemeentelijke GIS-viewer gebruikt kan worden. Van de daarvan afgeleide analoge kaarten is om praktische redenen niet alle informatie te lezen. Dat heeft bijvoorbeeld te maken met meerdere puntsymbolen op één locatie die elkaar afdekken, meerdere eigenschappen van één object (opgenomen in het GIS) die niet allemaal in het symbool tot uiting kunnen komen en de gekozen afbeeldingsschaal van 10:000. Wij raden derhalve aan telkens naast (of in plaats van) de analoge kaarten ook het GIS en de toelichtende rapportage te raadplegen om na te gaan welke informatie over een specifieke locatie voorhanden is.

3 Archeologie

3.1 Algemeen

De resultaten van de inventarisatie worden gepresenteerd in drie kaarten. Allereerst betreft het een aardkundige kaart met reliëfvormen en ontstaanswijzen, Deze kaart vormt de basis voor de landschappelijke archeologische verwachting van de archeologische waarden- en verwachtingenkaart. Naast deze landschappelijke verwachtingen worden op deze kaart de verwachtingen gepresenteerd die het resultaat zijn van de historische inventarisatie. De verwachtingskaart kan vervolgens worden omgezet in een archeologische beleidskaart. In onderstaande paragrafen wordt nader ingegaan op de verschillende kaarten, maar worden eerst de resultaten van de achterliggende inventarisatie betreffende landschappelijke ontwikkeling van het gebied alsmede de bewoningsgeschiedenis beschreven. De bewoningsgeschiedenis betreft een mix van algemene ontwikkelingen die in het grondgebied van wat het huidige Nederland is, gecombineerd met archeologische vindplaatsen uit de gemeente Baarn en haar directe omgeving.

3.2 Ontwikkeling van de ondergrond

Aan de basis van de huidige landschappelijke kenmerken van de gemeente liggen geologische processen gedurende het Midden en Laat Pleistoceen (500.000 tot 11.500 jaar geleden). Het Pleistoceen wordt gekenmerkt door een afwisseling van koude en warme perioden (resp. glacialen en interglacialen). In Noordwest-Europa kwam het tot een massale uitbreiding van landijs. Nederland werd daarbij vanuit het noorden tweemaal met landijs bedekt. Vooral de grote ijsuitbreiding tijdens het voorlaatste glaciaal, het Saalien (250.000 tot 130.000 jaar geleden) heeft duidelijk zichtbare sporen in het landschap achtergelaten. Langs het landijsfront werden circa 100 meter diepe glaciale bekkens gevormd, en werden delen van de ondergrond door ijs opgestuwd. De Utrechtse Heuvelrug, de Veluwe, en andere markante stuwwalcomplexen werden gevormd en bestaan uit gestuwde, grofzandige pleistocene rivierafzettingen van verschillende fluviatiele formaties, voorlopers van de huidige Rijn en Maas. Door de aangroei en afsmelting van het landijs werden tevens sterke schommelingen van de zeespiegel veroorzaakt in de orde van grootte tot 150 meter. Dit bracht aanzienlijke verschuivingen van zowel de kustlijn alsook het sedimentatiepatroon van de rivieren teweeg.

Het Saalien (250.000 tot 130.000 jaar geleden)

Belangrijk voor de ontwikkeling van het huidige landschap in de gemeente zijn de geologische ontwikkelingen vanaf het Saalien, een ijstijd in het laatste deel van het Pleistoceen. Het huidige grondgebied van de gemeente behoorde tot de komst van het landijs grotendeels tot het stroomgebied van de Rijn. Tot die tijd stroomde de Rijn in noordelijke richting, waarbij dikke pakketten grind en zand werden afgezet. Tijdens het Saalien werd het noordelijke deel van Nederland bedekt door een ijskap die van oorsprong uit Scandinavië afkomstig was. Door de komst van deze ijskap werden de Rijn, maar ook de Maas, gedwongen om een meer westelijke loop te vinden. Daarnaast werden dikke pakketten rivierafzettingen door de oprukkende gletsjers opgestuwd.[31] De zeespiegel lag circa 150 meter lager dan tegenwoordig.

De zuidelijke begrenzing van het Scandinavische landijs uit het Saalien bestond uit een aantal naast elkaar gelegen ijstongen. Door de beweging en het grote gewicht van het tientallen meters dikke ijs

[31] Rappol, 1991; Berendsen, 2004

werden de eerder afgezette grind- en zandpakketten opgestuwd naar het front en de flanken van de gletsjers. Op de plaats van de naar voren bewegende gletsjerlobben ontstonden tientallen meters diepe bekkens. In het noorden van de Gelderse Vallei bijvoorbeeld, wordt de keileem die onder het ijs is afgezet aangetroffen op 60 meter onder het maaiveld.

De stuwwal in Baarn is ontstaan onder invloed van een ijstong die in de Gelderse vallei gelegen heeft en die vanuit het noordwesten in zuidoostelijke richting gestroomd heeft.[32] De twee stuwwalkoppen binnen gemeente Baarn worden aangeduid als 't Hooge Erf en Roosterbos. Net als het IJsseldal is de Gelderse vallei (het relict) van een tongbekken. In het Midden Saalien zijn zo vanuit het noorden door een aantal grote ijslobben de rivierafzettingen van de Rijn en oudere afzettingen opgestuwd (figuur 7). De gestuwde afzettingen uit de Saale-ijstijd worden gerekend tot het Laagpakket van Gieten, Formatie van Drente.[33]

De stuwwallen werden reeds aan het eind van het Saalien sterk geërodeerd door afstromend smeltwater van het gletsjerijs. Vooral de dagzomende, opgestuwde grindlagen van de fossiele rivierbeddingen bleken zeer bestendig tegen erosieprocessen en bleven als hoge toppen of stuwwalplateaus op de stuwwallen liggen (kaartbijlage 2: code Swp). In de permanent bevroren hellingen van de stuwwal ontstonden door het afstromende water brede, trechtervormige (smeltwater) dalen (code Sdd). In de lente en zomer voerde het smeltwater grote hoeveelheden zand en grind mee. Voorbij de monding van deze dalen langs de randen van de stuwwallen vormden zich grote daluitspoelingswaaiers. Deze smeltwaterdalen en daluitspoelingswaaiers zijn echter aan het eind van het Weichselien veelal weer afgedekt.

[32] Berendsen, 2004
[33] De Mulder e.a., 2003

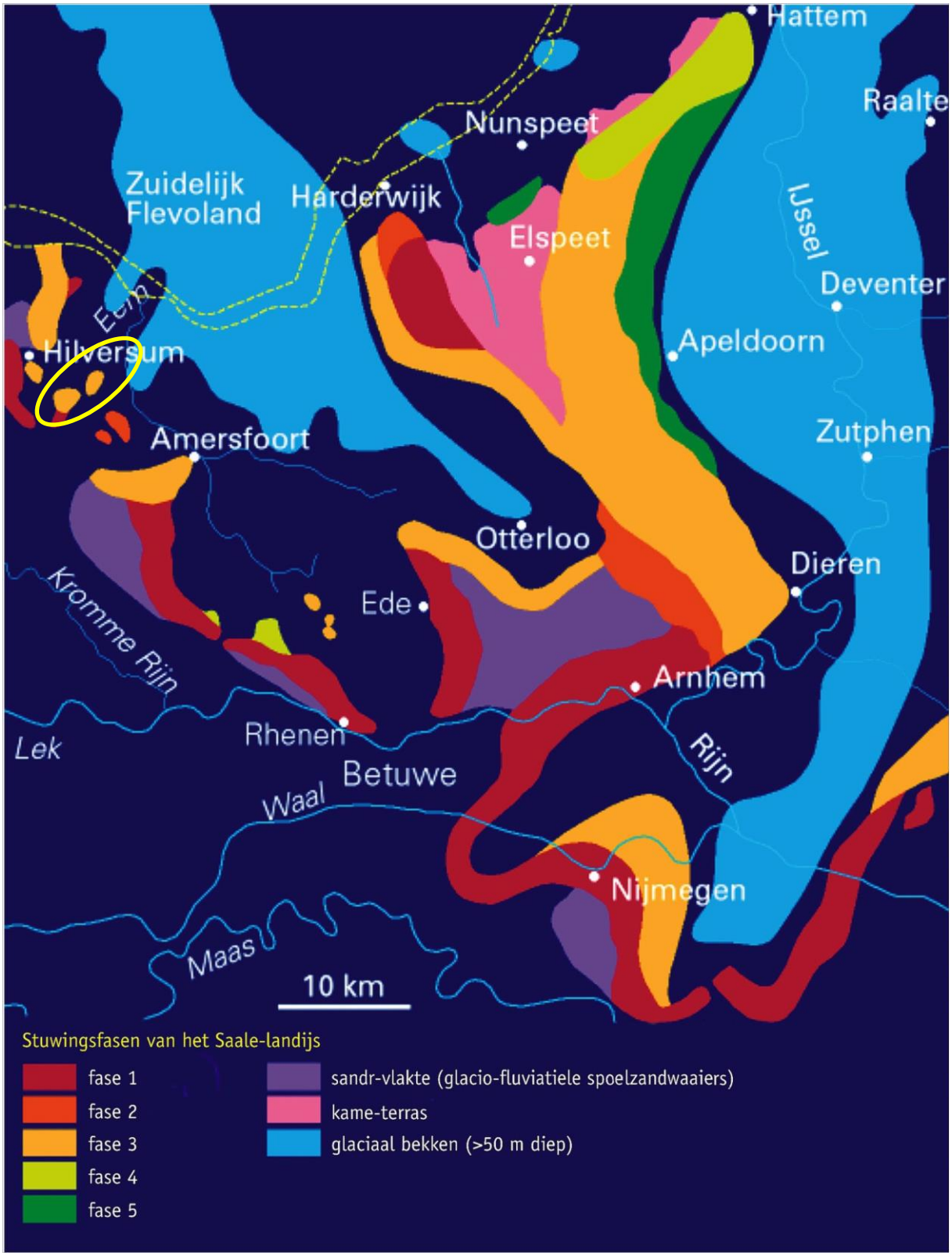

Figuur 7. Vorming van het Veluwemassief en de Utrechtse Heuvelrug door verschillende stuwingsfasen in het Saalien. De gemeente Baarn ligt in de geelomrande ovaal (uit: Berendsen & Stouthamer, 2001).

Het warme Eemien (130.000 tot 115.000 jaar geleden)

Na het Saalien brak een lange en vrij warme periode aan: het Eemien. Het klimaat in het Noordzeegebied was bijna subtropisch (vergelijkbaar met het huidige klimaat in Midden-Frankrijk) en een groot deel van West-Europa liep door het smelten van het landijs en de stijgende zeespiegel onder water. Uiteindelijk werd een zeespiegelniveau bereikt dat wellicht 1 tot 2 m hoger lag dan tegenwoordig. Grote delen van het Nederlandse vasteland werden daarbij, voor het eerst na bijna 1,8 miljoen jaar, weer door de zee overspoeld. Afzettingen van deze Eemzee komen onder andere voor in de ondergrond van de Gelderse Vallei.

Gedurende het Eemien en het begin van de volgende ijstijd (het Weichselien, circa 120.000 tot 11.800 jaar geleden) stroomde de Rijn ten oosten van Montferland via het glaciale dal van de IJssel naar het noorden. In deze tijd had de rivier een meanderend karakter. De Maas volgde tijdens het Eemien grofweg dezelfde route als tegenwoordig. Aan het begin van het Eemien bestond de vegetatie vooral uit berken en later uit uitgestrekte dennenbossen. Vervolgens nam het gemengde eikenbos (eik, iep, linde, esdoorn en hazelaar) in omvang toe. Tegen het koudere einde van het Eemien namen de spar en de den weer belangrijke plaatsen in de vegetatie in. Vanwege de dichte begroeiing was in deze relatief warme tijd niet of nauwelijks sprake van erosie. Ook vond er weinig sedimentatie plaats en pas in de volgende ijstijd, het Weichselien (120.000-11.800 jaar geleden) vonden de laatste vormbepalende processen plaats. Het is zeker dat in het Eemien mensen in Nederland hebben gewoond, hetgeen blijkt uit voornamelijk de vele oppervlaktevondsten die verspreid in Nederland zijn aangetroffen.[34]

De laatste ijstijd: het Weichselien (120.000-11.800 jaar geleden)

In dit tijdvak kwamen de gletsjers niet zuidelijker dan Hamburg en het was ook iets warmer vergeleken met het Saalien. Wel bedekte het Engelse landijs het noordelijke deel van de Nederlandse Noordzee. Het zeeniveau was vele tientallen meters lager dan nu; de ondiepe Noordzee bestond niet en de kustlijn lag zuidelijker dan het nauw van Calais. De ontwikkeling van het klimaat tijdens het Weichselien had een fluctuerend verloop. De fase met maximale koude werd pas tegen het einde van het Weichselien, rond 18.000 jaar geleden, bereikt. Het Vroeg Weichselien (120.000 tot 73.000 jaar geleden) werd gekenmerkt door open, parkachtige landschappen, waarin vooral de den en de berk overheersten. Deze koelere fasen werden afgewisseld door een aantal warmere intervallen. Gedurende deze iets warmere perioden bereikte ook een enkele eik ons land. Aan het begin van het Weichselien lag de zeespiegel ongeveer 30 tot 40 m lager dan nu. Het stuwwallenlandschap raakte doorsneden door sneeuwsmeltwaterrivieren.

Het Midden Weichselien (ook wel Pleniglaciaal genoemd: ca. 73.000 tot 18.000 jaar geleden) begon met een sterke daling van de gemiddelde jaartemperatuur. Op hogere breedten nam de hoeveelheid landijs toe, met als gevolg een verdere daling van de zeespiegel. De grond was ook nu weer permanent bevroren. Aaneengesloten bossen verdwenen. Nederland bestond uit een open toendralandschap met dwergberk en vooral veel kruiden. Rivieren en beken begonnen zich in te snijden in de ondergrond. Deze fase met sterke erosie is kenmerkend voor het begin van het dalen ontstonden hellingafzettingen van verspoeld materiaal dat direct aan de voet van de hellingen werd afgezet.

Door de lange ontstaansgeschiedenis van de daluitspoelingswaaiers en de glooiingen van hellingafspoelingen is een getrapt landschap ontstaan van over elkaar heen gevormde waaier- en lob-achtige afzettingen uit verschillende perioden.

[34] Niekus & Stapert, 2005

In het open zandige pleniglaciale landschap hadden ijzige sneeuwstormen vrij spel. Door de wind verstoof veel zand waarbij vooral het fijnere stof over grote afstanden werd verplaatst. Dit materiaal is afgezet als een deken van fijn, zwak lemig zand afgewisseld met lemige lagen: het Oude Dekzand. Een deel van het zand werd in de luwte van de erosiedalen en de stuwwallen afgezet. Door afspoeling en andere hellingprocessen werd een deel van dit verstoven materiaal vermengd met grover zand en leem.

Het relatief kortdurende Laat Weichselien (18.000 tot 11.800 jaar geleden) werd gekenmerkt door enkele snel op elkaar volgende klimaatwisselingen. Een duidelijke herkenbare fase is het (Bølling-interstadiaal (14.900-14.100 jaar geleden). In deze relatief warme periode ontwikkelde het landschap zich parkachtig met voornamelijk berken. Tijdens deze periode was er sprake van bodemvorming met als gevolg dat op sommige locaties deze bodem in het (diepere) bodemprofiel zichtbaar was, hetzelfde geldt voor de bodem die is ontstaan in de volgende warme periode (Allerød) Na een periode van 600 jaar, waarin de gemiddelde jaartemperatuur wat terugviel (Vroege Dryas, 14.100-13.500 jaar geleden), herstelde de eerder ingezette klimaatverbetering zich en begon het Allerød-interstadiaal (13.500-12.900 jaar geleden). Tijdens het Allerød-interstadiaal kwam een volledige bosontwikkeling op gang. Daarin domineerden berk, den en spar die de plaats innamen van een door berk en jeneverbes gekenmerkte pioniervegetatie. Op de nattere plekken groeiden elzen. Gedurende de Allerød is op verschillende plekken op de pleistocene zanden de zogenaamde Allerød bodem ontstaan, ook wel het laagje van Usselo genoemd. Deze overstoven paleo-bodem is als eerste herkend in het plaatsje Usselo, maar ook in Baarn kunnen dergelijke paleo-bodems aanwezig zijn.

Het laatste millennium van het Weichselien was weer een periode van felle koude: het Late Dryasstadiaal (13.000-11.800 jaar geleden). Het klimaat veranderde in een gure en vooral droge poolwoestijn. Door toenemende piekafvoeren veranderden de meanderende rivieren weer in meer vlechtende rivieren en stoven uit de zandige riviervlakte op grote schaal rivierduinen op. Vooral tijdens de koudste periode van het Late Dryas werd de begroeiing sterk gereduceerd en ontstonden de meest omvangrijke zandverstuivingen. Het zwak lemige stuifzand uit deze periode wordt aangeduid als Jong Dekzand en vormt in uitgestrekte gebieden zwak glooiende ruggen, welvingen en koppen: de kenmerkende overwegend oost-west lopende dekzandruggen. Deze dekzandruggen worden vooral in het oostelijke en noordelijke deel van Baarn aangetroffen, in het gebied wat in het Holoceen bedekt is geraakt met veen (zie hierna). Ook op de stuwwalplateaus en op de daluitspoelingswaaiers werd in het Laat Glaciaal Jong Dekzand afgezet. De dekzanden hier liggen als een gordel om de stuwwal heen en worden ook wel gordeldekzanden genoemd. Het dekzand wordt gerekend tot het Laagpakket van Wierden, Formatie van Boxtel.[35]

Een definitieve klimaatsverandering: het Holoceen (9800 voor Chr. tot heden)

Omstreeks 9800 voor Chr. zette een - tot nog toe - definitieve klimaatsverandering in die het begin van het Holoceen markeert. Door het warmer worden van het klimaat raakte het landschap langzaam begroeid: eerst met een typische toendravegetatie zoals dwergberk, alsem en dwergwilg, later gevolgd door de den. Vanaf het Boreaal (9000-8000 jaar geleden) ontwikkelden zich de eerste warmteminnende boomsoorten (zoals de hazelaar) gevolgd door eik en andere loofboomsoorten.[36] Door de toenemende begroeiing kwam een eind aan grootschalige erosie- en sedimentatieprocessen die het stuwwallenlandschap in hoofdlijnen hebben vormgegeven. Hierdoor vonden gedurende het grootste

[35] De Mulder e.a., 2003
[36] Jungerius e.a., 1973

deel van het Holoceen geen belangrijke natuurlijke wijzigingen van het pleistocene reliëf meer plaats. Pas vanaf de eerste landbouwactiviteiten trad hierin geleidelijk verandering op.

Terwijl mogelijk reeds op lokale schaal winderosie en vorming van stuifduinen optrad vanaf het Neolithicum, vonden grootschalige zandverstuivingen pas plaats vanaf de 10e en 11e eeuw.[37] Dit hangt samen met een sterke bevolkingsgroei en de grootschalige ontginning van 'woeste gronden'. Door intensief gebruik (ontbossingen ten behoeve van de ijzerindustrie, steken van plaggen, afbranden en overbeweiding) raakten de toch al mineralogisch arme gronden snel uitgeput en verdween de vegetatie. Als gevolg van zandverstuivingen trad op sommige locaties in feite een omkering van het landschap op. Door het verdwijnen van vegetatie op de dekzandkoppen is dit zand gaan verstuiven waardoor voormalige laagten zijn dichtgestoven.

De dekzanden waren in het Holoceen door de toegenomen vegetatiebedekking en bodemvorming vastgelegd, maar konden in de Middeleeuwen gemakkelijk opnieuw verstuiven. Er zijn echter ook plaatsen waar de verstuiving door natuurlijke oorzaken is begonnen. Zandverstuivingen hebben zowel noordelijk, westelijk als zuidelijk van de stuwwal van Baarn plaatsgevonden (kaartbijlage 2). Plaatselijk hebben zij het oorspronkelijke reliëf sterk gewijzigd. Ze worden gekenmerkt door een grillig reliëf met hoge en lage landduinen waarin geen bodemvorming heeft plaatsgevonden.[38] Veelal bestaat het bodemprofiel uit een associatie van vlakvaaggronden en duinvaaggronden (opgestoven delen). In gebieden die gekenmerkt worden door uitgestoven laagten moet worden aangenomen dat het oorspronkelijke bodemprofiel over een groot oppervlak is verdwenen. Het is echter mogelijk dat flanken van dekzandkoppen en ruggen zijn afgedekt door stuifzand en dat daar archeologische resten bewaard zijn gebleven. De uitgestoven delen (deflatievlakten) worden in bodemkundig opzicht gekenmerkt door grofzandige en grindrijke vlakvaaggronden. Hier zijn zanden verstoven tot op het grofzandige en grindrijke materiaal van de stuwwallen en uitspoelingswaaiers. De stuifzandafzettingen worden gerekend tot het Laagpakket van Kootwijk/Formatie van Boxtel.[39] Vanaf de Late Middeleeuwen ontstonden op de flanken en langs de voet van de stuwwal en op verschillende dekzandruggen door de toepassing van plaggenbemesting her en der (noordkant van Lage Vuursche en ter hoogte van Baarn) dikke en uitgestrekte plaggendekken.

Het laaggelegen noordelijk en oostelijk deel van de gemeente werd in de loop van het Holoceen steeds natter. Op de laagste delen ontstond veengroei en na verloop van tijd breidde dit veenpakket steeds verder uit. Zelfs in het gebied ten zuiden van Lage Vuursche is veengroei opgetreden. Prof. dr. J. Sevink (Universiteit van Amsterdam) heeft de veengrens voor het Gooi en omgeving onderzocht. In de omgeving van kasteel Groeneveld moet het gebied tot een hoogte van ,2,0 m +NAP hebben gereikt. In figuur 8 wordt de maximale veenverbreiding weergegeven zoals is gebleken uit het onderzoek van Sevink. De uitbreiding van het veengebied werd een halt toegeroepen in de periode van de ontginning van het gebied in de Middeleeuwen. Vanaf dat moment werd het veengebied langzaam weer wat kleiner zodat momenteel binnen de gemeente allen nog maar veen aanwezig in het gebied langs en oostelijk van de Eem. Direct langs de Eem lagen smalle oeverwallen en onder invloed van de Zuiderzee werd in het gebied langs de Eem zeeklei afgezet.

[37] Koster, 1978; Heidinga, 1984
[38] Koster, 1978
[39] De Mulder e.a., 2003

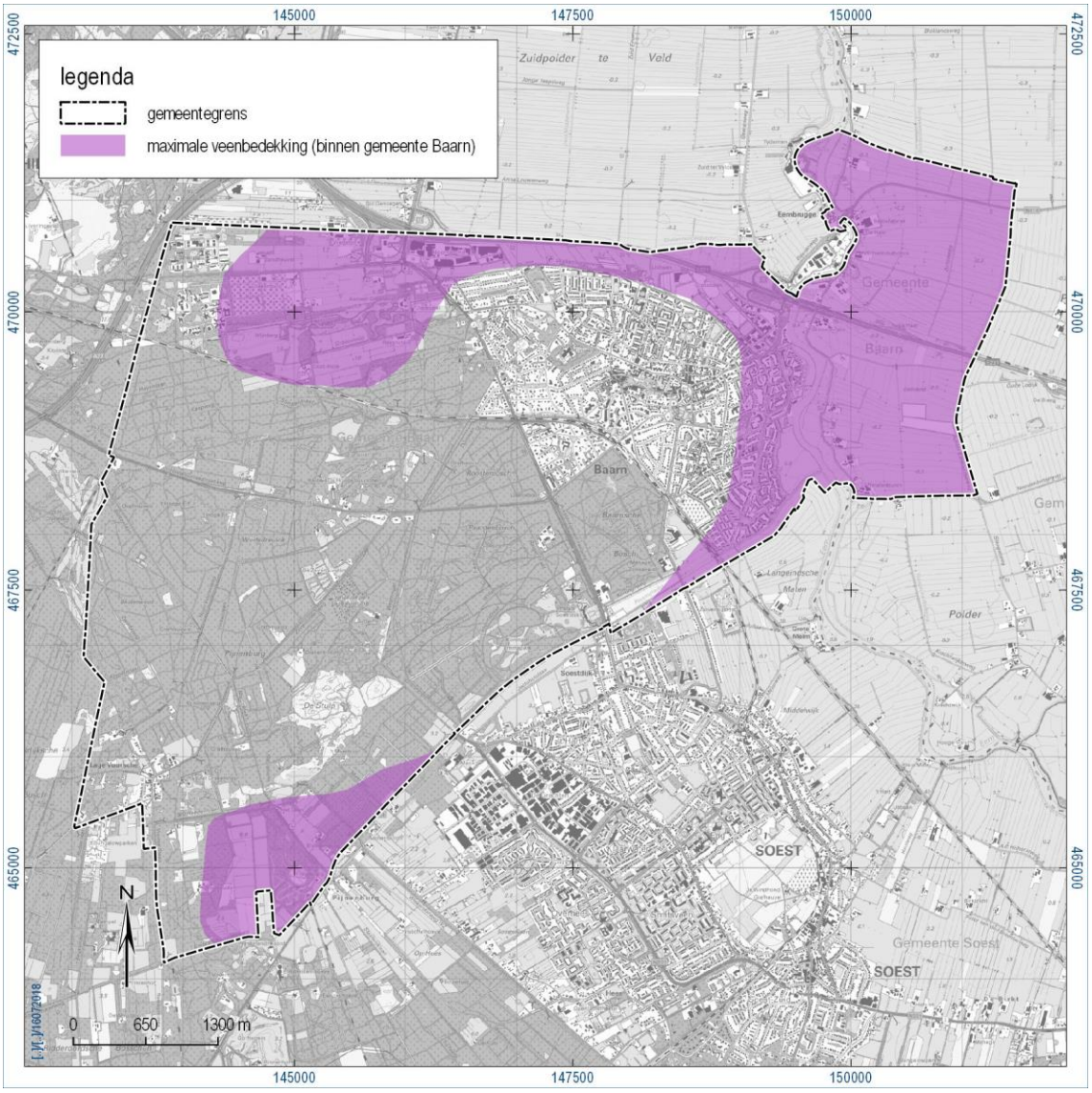

Figuur 8. Maximale verbreiding van het veen binnen de gemeente Baarn (naar nog ongepubliceerd onderzoek van prof. dr. J. Sevink).

3.3 Bewoningsgeschiedenis

3.3.1 Jager-verzamelaars (paleolithicum en mesolithicum)

Vroeg- en middenpaleolithicum

De stuwwallen van het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug zijn gebieden met een lange bewoningsgeschiedenis. De oudste archeologische vondsten dateren uit de oude steentijd (paleolithicum, ca. 300.000-10.800 jaar geleden). Ze zijn afkomstig van jagende en verzamelende groepjes Neanderthalers (Homo sapiens neanderthalensis) die in het middenpaleolithicum (300.000-35.000 jaar geleden) in het gebied rondtrokken. De archeologische vondsten bestaan vrijwel uitsluitend uit vuurstenen artefacten (o.a. ruw bijgeslagen rolstenen, vuistbijlen en afslagen). In de groeve Kwintelooyen, halverwege Rhenen en Veenendaal, werd in 1979 in gestuwde rivierafzettingen een

groot aantal stenen werktuigen gevonden die afkomstig zijn van vóór de landijsbedekking.[40] Vondsten uit dezelfde periode zijn eveneens bekend uit de zandgroeve De Paltz nabij Soesterberg, waar amateurarcheologen ongeveer honderd midden-paleolithische vondsten hebben gedaan. Uit onderzoek naar dierenbotten en plantaardige resten bleek dat deze mensen voornamelijk leefden van de jacht op grote zoogdieren, zoals de 'oude bosolifant', een soort neushoorn, nijlpaard en edelhert. Daarnaast verzamelden de Neanderthalers bessen, noten en vruchten.

Van het grondgebied van de gemeente Baarn zijn tot op heden geen archeologische resten uit deze periode aangetroffen.

Gedurende het Eemien was het waarschijnlijk iets warmer dan tegenwoordig en weken landschap en vegetatie nauwelijks af van die in het Holoceen. De meeste vindplaatsen uit het middenpaleolithicum dateren van ná de landijsbedekking en het is vrijwel zeker dat Nederland gedurende het Eemien en het begin van het Weichselien bezocht en bewoond werd door Neanderthalers (jagers). Er zijn echter bijzonder weinig vindplaatsen bekend, voornamelijk losse vondsten en vondsten die zijn opgezogen in zandzuigerrijen.[41] Ook uit het Eemien zijn geen vondstlocaties bekend binnen de gemeente.

In de koudste perioden van het Weichselien was Nederland voor zover bekend gedurende een periode van tienduizenden jaren niet bewoond. Alleen zomers drongen geharde dieren zoals de wolharige mammoet, de wolharige neushoorn en het rendier tot in onze streken door. Vanwege het barre klimaat en het onbeschutte landschap waagden Neanderthalers zich zelden noordelijker dan de Ardennen. Slechts bij uitzondering joegen ze in het huidige Nederland, getuige de sporadische vondsten van werktuigen uit deze tijd. Pas in het Laat Weichselien (ongeveer 13.000-10.800 jaar geleden) werd Nederland tijdens warmere klimaatsfasen weer geregeld door mensen bezocht en bewoond.

Laatpaleolithicum

De periode van 35.000 tot 10.800 jaar geleden (tot 8800 voor Chr.) wordt het laatpaleolithicum genoemd. Rond 35.000 jaar geleden deden zich een aantal opvallende veranderingen voor op het gebied van technologie en materiële cultuur. Deze veranderingen hangen samen met de komst van de moderne mens (Homo sapiens sapiens) en het verdwijnen van de Neanderthaler.[42] In kleine groepen joeg men in een open toendra- en taiga-achtig landschap op paarden en rendieren. De jagers trokken voortdurend rond en leefden in tenten. Hun kampementen hebben nauwelijks sporen achtergelaten in de bodem. Voor de archeologie van de gemeente Baarn is met name de laatste fase van het laat glaciaal van belang. In het duingebied van de Korte en Lange Duinen in de aangrenzende gemeente Soest zijn op meerdere locaties vuurstenen artefacten gevonden die toe te schrijven zijn aan groepjes laat-paleolithische jagers verzamelaars van zowel de Hamburg traditie als de Federmessertraditie. In Amersfoort is mogelijk een laat-paleolithische schrabber gevonden in de oude Eembedding. Vondsten uit deze periode lijken op basis van gegevens in ARCHIS te ontbreken in de gemeente Baarn, maar in een artikel in de archeologische kroniek Provincie Utrecht 1988-1989 over de opgraving die in 1988 heeft plaatsgevonden op bedrijventerrein De Drie Eiken wordt genoemd dat er archeologische resten van bewoning uit het laatpaleolithicum zijn aangetroffen (evenals resten uit mesolithicum en neolithicum, zie hierna) . Het is echter mogelijk dat kampplaatsen uit deze periode verscholen zijn op de stuwwal en diens flanken, die op dit moment voornamelijk bebost is, wat mogelijkheden voor oppervlaktekartering onmogelijk maakt. Behalve op de stuwwal is het goed mogelijk dat resten van steentijdkampjes te vinden zijn op de flanken van de verschillende dekzandruggen die verspreid in het

[40] Ruegg & Zandstra, 1981
[41] Niekus & Stapert, 2005
[42] Roebroeks, 1990

onderzoeksgebied aanwezig zijn (en al dan niet overdekt zijn geraakt met veen). Met name akkers op deze locaties bieden goede mogelijkheden voor oppervlaktekarteringen.

Andere bekende vindplaatsen uit het laatpaleolithicum zijn aangetroffen in Usselo. Hier werd een groot aantal bewerkte vuurstenen en haardplaatsen gevonden uit het relatief warme Allerød-interstadiaal (ca. 12.000-10.800 jaar geleden). Het is echter goed mogelijk dat zich binnen de stuifzandgebieden in de gemeente nog (restanten) van laatpaleolithische vondstconcentraties aanwezig zijn in overstoven oude oppervlakken. Gericht (intensief) onderzoek naar dergelijke locaties in de zandgebieden van de Belgische Kempen hebben goede resultaten opgeleverd.

Op basis van vondsten uit met name het dekzandgebied van de Utrechtse Heuvelrug is bekend dat ook dit gebied in het laatpaleolithicum en het mesolithicum werd bewoond door groepjes jager-verzamelaars.

Mesolithicum

Omstreeks 9500 voor Chr. eindigde het Weichselien en begon het warmere Holoceen. Als gevolg van de klimaatsverandering maakt de open steppe- en toendravegetatie uit de ijstijd geleidelijk plaats voor een gesloten loofbos. Typische steppe- en toendradieren (zoals het rendier) trokken weg en dieren met een voorkeur voor een meer bosrijke omgeving (oeros, wild zwijn, eland, etc.) namen hun plaats in. Door de meer gesloten vegetatie en kleinere fauna ontwikkelde de mens andere voedsel- en jaagpatronen; hierin stonden vruchtenpluk, visvangst en jacht op kleinwild (zoals gevogelte) centraal. In deze periode werden andere jachtstrategieën belangrijker. In plaats van het volgen van kuddes jachtwild, wordt er in het meer gesloten milieu gebruik gemaakt van vallen, strikken en visfuiken alsmede van jacht met pijl en boog. In archeologisch opzicht wordt vanaf deze periode gesproken van het mesolithicum (8800-4900 voor Chr.).

Figuur 9. Impressie van een kampement van jager-verzamelaars uit het mesolithicum (uit: Louwe Kooijmans e.a., 2005).

In het ritme van de seizoenen trokken kleine groepen jager-verzamelaars door het landschap en verbleven slechts tijdelijk op een bepaalde plaats. Waarschijnlijk liet men zich met name leiden door (jaarlijkse) migratiepatronen van wild (en vissen) en de 'oogstperiode' van verschillende wilde planten in specifieke landschappen. Men maakte gebruik van vuurstenen werktuigen en bewapening waarvan bewerkte vuurstenen spitsen en klingen een belangrijk onderdeel vormden. Karakteristiek voor mesolithische vuursteenassemblages zijn de zogenoemde microlieten, kleine vaak geometrisch gevormde stukjes vuursteen die voornamelijk als pijlbewapening zijn gebruikt. Deze microlieten werden

in een serie aan bijvoorbeeld pijlen bevestigd waardoor harpoenachtige constructies ontstaan. Het voordeel van dergelijke samengestelde pijlen is dat wanneer één microliet stuk gaat de pijl nog wel effectief is. Daarnaast maken deze samengestelde pijlen/harpoenen bloederige wonden waardoor aangeschoten wild makkelijker terug te vinden is in een meer gesloten natuurlijk milieu. Behalve microlieten worden in mesolithische vuursteenassemblages zo nu en dan vuurstenen kern- en/of afslagbijlen aangetroffen die gebruikt zullen zijn voor (zwaardere) houtbewerking, zoals kappen van bomen en de vervaardiging van houten boomstamkano's. Bij de kampvuren op de pleisterplaatsen, verwerkte men de jachtbuit en herstelde men de schade aan de uitrusting. Daarnaast is het waarschijnlijk dat zowel in het laatpaleolithicum en mesolithicum deze haardplaatsen behalve een puur functionele rol (warmte/voedselbereiding) ook een belangrijke sociale functie vervulden. Bij het kampvuur zal informatie zijn uitgewisseld tussen familie en leden van andere jager-verzamelaarsgroepen over bijvoorbeeld locaties van jachtwild en andere voedselbronnen. Sporen van dergelijke jagerskampen, met resten van kampvuren (houtskool, verbrand bot, verbrande aarde en leem), gereedschap en vuursteenafval worden regelmatig langs fossiele beeklopen, meertjes en op dekzandruggen en dekzandkoppen aangetroffen . In het grootste deel van Nederland is deze levenswijze tot in het begin van de late steentijd (vroegneolithicum) gehandhaafd. In algemene zin kan gesteld worden dat de jager-verzamelaars door hun bestaanswijze geen grootschalige veranderingen in het landschap veroorzaakten.

Uit de gemeente Baarn zijn meerdere vondsten bekend uit het mesolithicum/vroegneolithicum (vindplaatsnummers 13?, 14, 15, 20, 35; Stuifzandgebied: nr. 37). In feite zijn deze vondstlocaties geclusterd over twee zones. Bijna alle locaties liggen aan de (noord)oostkant van de bebouwde kom van Baarn en hebben o.a. betrekking op de vindplaats De Drie Eiken. In de archeologische kroniek van Utrecht over het jaar 1988-1989 wordt de mesolithische vindplaats als volgt omschreven: "De mesolithische bewoningssporen bestaan uit twee activiteitengebieden. Het ene wordt gekenmerkt door een concentratie van haardkuilen en vuursteen-artefacten, het andere door vuursteen-artefacten en grote hoeveelheden zogenaamde kookstenen. Verder kwam een ovale mesolithische kuil met mogelijke paalkuilen aan het licht. Daarin bevonden zich vuursteen-artefacten, houtskool en brokjes rode oker."

Eén van de mesolithische vondstlocaties (vindplaatsnr. 37) ligt in het stuifzandgebied De Stulp. Het betreft 4 vuursteenafslagen die zijn aangetroffen op een locatie waar een brandweerput werd geslagen. Het vuursteen is aangetroffen in het zand dat omhoog is geboord.

3.3.2 De eerste boeren (neolithicum-ijzertijd)

Neolithicum

In het uiterste zuiden van Nederland (het Limburgse lössgebied) vestigden zich vanaf 5300 voor Chr. de eerste boeren, terwijl in het overige deel van Nederland nog enkele eeuwen lang kleine groepen mensen in het ritme van de seizoenen rondtrokken op zoek naar voedsel. Hoe de overgang naar een economie gebaseerd op landbouw en veeteelt op de Utrechtse Heuvelrug precies in zijn werk is gegaan, is nog onbekend. Uit onderzoek elders in Nederland is wel al duidelijk geworden dat er sprake was van een lange overgangsperiode, waarin jagen en verzamelen naast landbouw en veeteelt nog geruime tijd een belangrijk onderdeel van de voedseleconomie vormden. Deze bestaanswijze wordt ook wel aangeduid met de term uitgebreide breed spectrum economie, dit houdt in dat het bestaande jager-verzamelaarsdieet wordt aangevuld met producten uit akkerbouw en veeteelt.[43] Het gevolg van een dergelijke bestaanswijze is dat de risico's, die gepaard gaan met voedselvergaring, worden gespreid

[43] Louwe Kooijmans, 1993; Louwe Kooijmans, 2007

over verschillende voedingsbronnen. Dit houdt in dat wanneer er bijvoorbeeld een oogst mislukte niet direct sprake was van een voedseltekort omdat men op andere voedselbronnen kon terugvallen. De ontwikkeling van een bestaanswijze bestaande uit jagen en verzamelen naar een op landbouw gebaseerde bestaanswijze wordt aangeduid met de term neolithisering. Dit ging gepaard met technologische veranderingen, waaronder het gebruik van geslepen stenen hakwerktuigen, zoals bijlen en hamerbijlen. Voor het ontginnen van de akkers en het bewerken van (bouw)hout waren geslepen stenen werktuigen als dissels en bijlen onmisbaar. Het nieuwe gebruik van uit klei gebakken vaatwerk wordt eveneens als een kenmerk van deze tijd beschouwd. Uit West-Nederland weten we dat veel werktuigen werden gemaakt van hout, been en gewei, maar die zijn op de droge zandgronden meestal vergaan.

Er ontstonden verspreid over de bewoonbare gronden kleine agrarische nederzettingen (vaak slechts één tot drie boerderijen). Men hield tevens runderen en varkens. Uit botvondsten blijkt dat de jacht (op met name edelhert) nog voor een deel van de vleesvoorziening zorgde. De akkers werden met een eenvoudig eergetouw (scheurploeg) bewerkt. Na relatief korte gebruiksperioden raakten de akkers uitgeput en werden nieuwe stukken bos ontgonnen. De kleine nederzettingen schoven mee in het landschap. Vanwege een groeiende bevolking werden steeds grotere gebieden ontgonnen. Grootschalige ontbossing heeft echter pas plaatsgevonden vanaf de bronstijd.

Aanvankelijk vond de landbouw nog plaats op de hogere gronden (hoge dekzandruggen en stuwwalflanken). Op enkele locaties in de gemeente zijn aanwijzingen aangetroffen voor menselijke activiteiten uit deze periode, maar omdat het in deze situaties om enkele vondsten gaat, zijn geen uitspraken te doen of hier sprake is van nederzettingsterreinen of andersoortige vindplaatsen. Het betreft enkele scherven aardewerk dat tijdens booronderzoek is aangetroffen en waar een datering tussen neolithicum en ijzertijd is gekoppeld (Goudenregenlaan; cat.nr. 3). Op de vindplaats De Drie Eiken (cat.nr. 15) zijn na de opgraving in 1988 door amateurarcheologen scherven aardewerk aangetroffen waarvan vermoed wordt dat deze te beschouwen zijn als een nederzettingsvondst uit het neolithicum. Daar vlakbij is een vuurstenen bijl uit het midden neolithicum B tot laatneolithicum A gevonden (cat.nr. 23). In het Roosterbos is vlakbij een grafheuvel een Trechterbekerscherf aangetroffen (cat. nr. 26b).

De variatie in reliëf, bodemvruchtbaarheid en de aanwezigheid van water waren belangrijke locatiekeuzefactoren in deze periode. Aanvankelijk was het effect van de landbouwers op hun omgeving nog gering en kon de natuur nog regenereren van de kleinschalige ontginningen in de beboste omgeving.

Vanaf het laatneolithicum (2850-2000 voor Chr.) ontstaat het gebruik om mensen te begraven in/onder grafheuvels, naast het gebruik om mensen in zogenaamde vlakgraven te begraven. Zo is bij de opgraving op de Drie Eiken een vlakgraf aangetroffen, evenals een grafheuvel (cat.nr. 15) en wordt toegeschreven aan een late fase van de Veluwse Klokbekercultuur. De grafkuil was voorzien van bijgiften in de vorm van een vuurstenen mes en vuurstenen bikkel.

Grafheuvels met een begindatering in deze periode worden vooral aangetroffen op de stuwwal en diens flanken. Het grafheuvelritueel zet zich voort in de bronstijd en ook gedurende de vroege ijzertijd worden nog menselijke resten (crematies) bijgezet in (oudere) grafheuvels. Grafheuvels en concentraties hiervan zijn tot op de dag van vandaag te vinden op de flanken van de stuwwal van 't Hooge Erf en in mindere mate ook de stuwwal van het Roosterbos (cat.nrs. 6 t/m 9, 15, 18, 21, 25, 26, 31, 36, 40, 42, 43, 44), Aangenomen mag worden dat er in het verleden meer grafheuvels hebben gelegen, maar dat deze in de loop van de tijd zijn opgeruimd (bijvoorbeeld bij ontginning van het gebied als akkerland).

Uit de verspreiding van vindplaatsen blijkt dat in deze periode vooral de lichte, eenvoudig te bewerken zandgronden (gordeldekzanden en dekzandruggen) bewoond werden.

Figuur 10. Een van de grafheuvels (cat.nr. 9d) bij de Zevenlindenweg als onderdeel van een groep van 6 grafheuvels.

In tegenstelling tot de vele opgeworpen (en relatief makkelijk op te sporen) grafheuvels, is over de nederzettingen uit het laatneolithicum in het stuwwallengebied relatief weinig bekend. Het betrof kleine, verspreide gehuchten van één of enkele waarschijnlijk relatief grote boerderijen met rondom akkers te midden van uitgestrekte gebieden met woeste gronden en bossen.

Bronstijd

In de bronstijd was het beeld niet veel anders. Gedurende de bronstijd worden grote delen van het landschap echter ontbost.[44] Wel begon men geleidelijk (in Nederland waarschijnlijk nergens op grote schaal) de beschikking te krijgen over bronzen gebruiksvoorwerpen. In nederzettingscontext zijn slechts zeer zelden bronzen voorwerpen aangetroffen.[45] De bewoning in de vroege en middenbronstijd (resp. 2000-1800 en 1800-1100 voor Chr.) vertoont grote overeenkomsten met die in de voorgaande periode. Gedurende de bronstijd is er sprake van een in feite gemengd boerenbedrijf waarbij akkerbouw en veeteelt een gelijkwaardige rol speelden.[46] Met name de rundveehouderij was belangrijk; varkens en schapen werden in mindere mate gehouden. In en rondom de boerderijen en nederzettingen vonden verschillende activiteiten plaats zoals aardewerkproductie, bewerking/verwerking van huiden, vlechten van gebruiksvoorwerpen zoals manden/fuiken en weefactiviteiten. Specifiek de productie van bronzen voorwerpen zal een schaarse bezigheid zijn geweest. Waarschijnlijk was deze activiteit het werk van specialisten die nabij de nederzettingen hun werk deden, maar bewijs in termen van

[44] Spek, 2004
[45] Butler & Fokkens, 2005
[46] Arnoldussen & Fokkens, 2008

archeologische resten is schaars. Een andere mogelijkheid is dat bronzen voorwerpen door middel van uitwisseling in handen van de bronstijdbevolking zijn gekomen.

De vele grafheuvels die zich binnen de gemeente Baarn, maar ook in omliggende gemeenten als Amersfoort, Soest en Hilversum bevinden, wijzen op de aanwezigheid van een groep bronstijd-boeren in deze regio. Helaas zijn de bijbehorende nederzettingen uit de vroege en middenbronstijd moeilijk te ontdekken omdat ze over het algemeen relatief arm zijn aan vondsten. Uit andere regio's in Nederland (o.a. Drenthe) is evenwel bekend dat grafmonumenten (grafheuvels) voornamelijk in de nabijheid van de nederzettingen lagen. Op dit moment is het nog onduidelijk of de grafheuvels en nederzettingen gelijktijdig zijn, of dat de aanwezigheid van een (oudere) grafheuvel de reden was om ergens een nederzetting te stichten.[47] Sporen van nederzettingen uit de vroege en middenbronstijd zijn tot op heden niet bekend van het grondgebied van de gemeente Baarn. De verwachting is dat ondanks het tot op heden ontbreken van vondsten, vooral op de flanken van de droogdalen en in het overgangsgebied tussen de stuwwal en het dekzandgebied veel nog onbekende archeologische resten uit het laatneolithicum, de vroege en middenbronstijd voorkomen.

Evenals in het laatneolithicum was er sprake van een verspreide bewoning in kleine gehuchten. Er werd gewoond in grote boerderijen met een inpandige stal. Bij voortdurend gebruik als akkerland raakten de zandgronden op den duur uitgeput, waardoor de boeren moesten uitwijken naar nieuwe vruchtbare gronden. In ieder geval vanaf de late bronstijd en ijzertijd ontstond hierdoor een landbouwsysteem dat noodzakelijkerwijs gebruik moest maken van een relatief groot landbouwareaal waarbij voortdurend nieuwe akkers werden aangelegd met achterlating van de uitgeputte gronden.[48] De boerderijen verhuisden mee naar het nieuwe akkerareaal, waardoor wordt gesproken van 'de erven'. Na verloop van tijd trad er een natuurlijk herstel op van de eerder beakkerde gronden en konden deze opnieuw in gebruik worden genomen. Wel had het kappen van bos en intensieve veeteelt tot gevolg dat in deze periode de eerste heidevelden en kleinschalige zandverstuivingen ontstonden.

Aan het einde van de middenbronstijd trokken veel bewoners weg. De meest waarschijnlijke reden is dat de akkerarealen uitgeput raakten. Door de komst en uitwisseling van brons werden de contacten met andere nederzettingen intensiever. Gedurende deze periode veranderde ook het grafritueel en ook het begrafenisritueel. In de late bronstijd (1100-800 voor Chr.) kwam geleidelijk de gewoonte in zwang om de doden voorafgaand aan de begrafenis te cremeren. Deze gewoonte zette zich voort tot in de ijzertijd en Romeinse tijd. Lijkbegravingen of inhumaties zijn vanaf die tijd zeer zeldzaam. In veel gevallen werden uit de overblijfselen van de brandstapel verzamelde menselijke botresten in een urn aan de aarde toevertrouwd, waarna het geheel door een heuveltje werd afgedekt. Ook werden de bestaande grafheuvels voor meerdere bijzettingen gebruikt. Om deze reden hebben de grafheuvels in de gemeente een datering meegekregen van laatneolithicum tot en met vroege ijzertijd. De eerste heuvellichamen zijn opgeworpen gedurende het laatneolithicum en vroege bronstijd terwijl de laatste bijzettingen in sommige grafheuvels dateren uit vroege ijzertijd. Grafheuvels uit de laatste fase van de bronstijd en de vroege ijzertijd liggen veel minder vaak dicht bij de nederzettingen, maar worden steeds vaker opgeworpen op zogenaamde 'zichtlocaties'. Dit zijn vaak geprononceerde (markante) delen van het landschap (hellingknikken, randen van plateaus, etc.) die mogelijk langs de grenzen van de nederzettingsarealen lagen.[49]

[47] Arnoldussen & Fokkens, 2008
[48] Fokkens & Roymans, 1991; Roymans & Gerritsen, 2002
[49] Vgl. Houkes & Mittendorp, 1996

IJzertijd/Romeinse tijd

De (slechts gedeeltelijke) verdringing van brons door ijzer vond in de daaropvolgende IJzertijd plaats. Het gaat daarbij vooral om wapens en gebruiksvoorwerpen die in eerste instantie vanuit Centraal-Europa door ruilhandel ons land bereikten. IJzer, dat in de zandige bodem vergankelijker is dan brons, leverde veel hardere werktuigen en wapens op. Na de ruilhandel was de daaropvolgende stap de introductie en ontwikkeling van smelt- en smeedtechnieken in de gemeenschappen zelf. Nu konden de ijzeren voorwerpen ter plaatse vervaardigd worden door (waarschijnlijk veelal rondreizende) smeden. Brons werd nog gebruikt voor onder andere sieraden, mantelspelden en lederbeslag. Tussen 100 en 0 voor Chr. had men (met name in het rivierengebied) ook de beschikking over glas, zij het vooral voor armbanden en kralen. Het bezit van ijzeren gebruiksvoorwerpen onderstreepte vanaf dat moment de verdergaande sociale differentiatie in de lokale en regionale gemeenschappen. Uit de middenijzertijd (500-250 voor Chr.) zijn in Brabant de rijkste graven bekend, ook wel 'vorstengraven' genoemd.

Figuur 11. Impressie van raatvormige akkerpercelen.

De ijzertijd laat een ongekende schaalvergroting zien, niet alleen in de landbouw, maar ook in het aantal nederzettingen, in de contacten met andere regio's en in de sociale organisatie. In de ijzertijd werd de landbouw geïntensiveerd en geconcentreerd in complexen van kleine, omwalde akkertjes (celtic fields of raatakkers), bijvoorbeeld te Vaassen. Kenmerkend voor deze akkercomplexen is de raatvormige structuur/lay-out van walletjes die de kleine akkertjes/percelen omsluiten (voor een impressie zie figuur 11). Deze akkertjes hebben een omvang van grofweg 30 tot 50 m, terwijl de walletjes een breedte kunnen hebben van 8-12 m, een lengte van vele honderden meters en een hoogte van circa 0,7-0,8 m. Vanuit de lucht bezien heeft een celtic fieldcomplex grofweg het uiterlijk van een schaakbord. Er zijn echter ook celtic fields bekend met een onregelmatige structuur. Dit wijst waarschijnlijk op individuele ontginningen die uiteindelijk 'aan-elkaar-zijn-gegroeid' en zo een celtic

fieldcomplex vormen.[50] Celtic fields gaan doorgaans samen met de aanwezigheid van bewoningssporen uit de ijzertijd in de nabije omgeving. Binnen celtic fieldcomplexen zijn tevens nederzettingsresten aangetroffen.

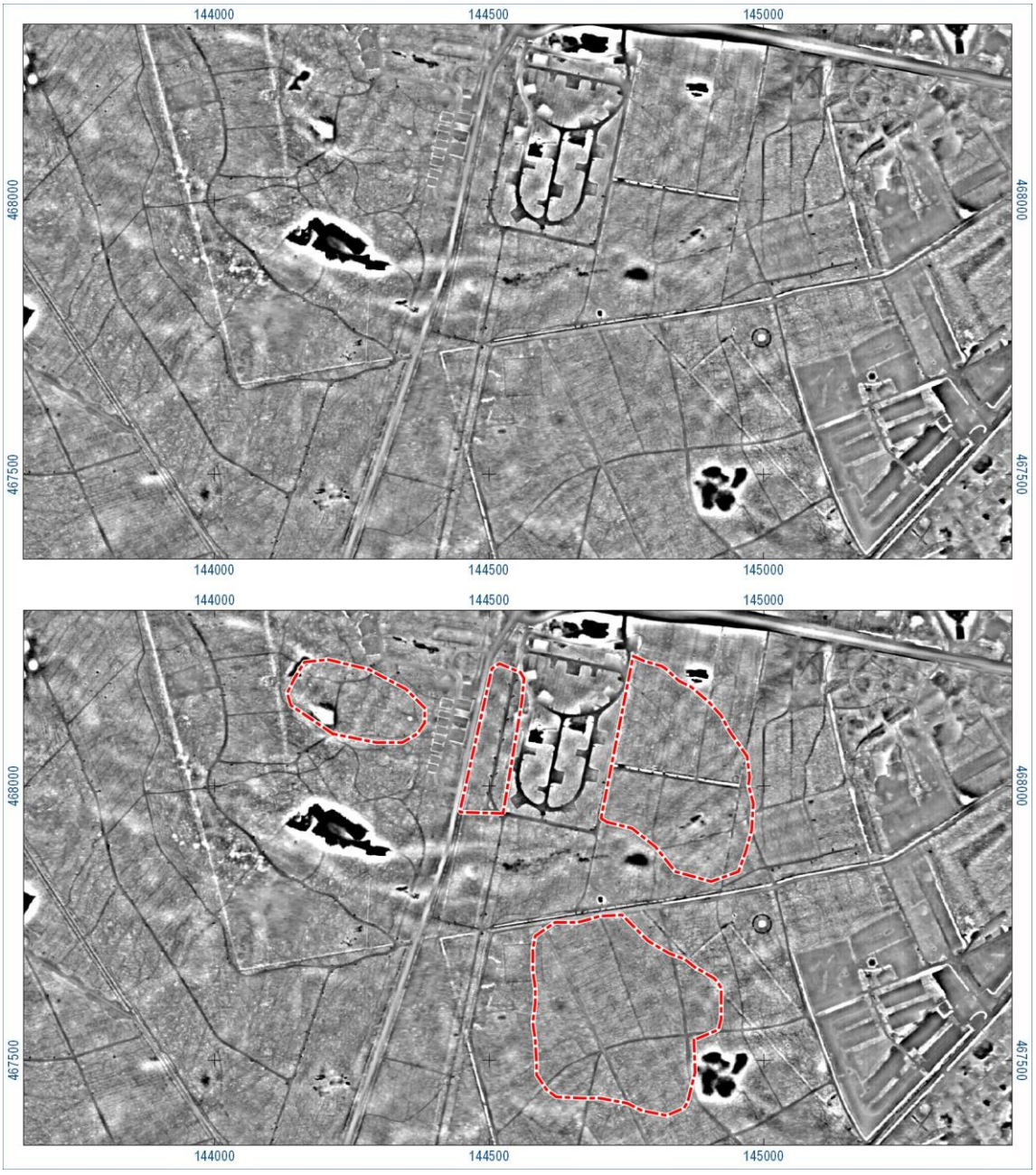

Figuur 12. Op een bewerking van het AHN geïdentificeerde raatachtige structuren waarvan de begrenzing op de onderste figuur is weergegeven. Het betreft walletjes met afstanden van circa 35 tot 40 m. Waarschijnlijk betreft het celtic fields.

Bij onderhavige inventarisatie is met behulp van bewerkingen van het Actueel Hoogtebestand Nederland het grondgebied van Baarn afgespeurd naar de mogelijke aanwezigheid van celtic fields. Dit heeft geresulteerd in vier, vlak bij elkaar liggende, locaties waar op het AHN een structuur zichtbaar was die doet vermoeden dat sprake kan zijn van een celtic field (figuur 12; cat.nrs. 47 t/m 50). Nader

[50] Kooi, 1996

(veld)onderzoek zou echter moeten worden uitgevoerd om na te gaan of inderdaad sprake is van een celtic field.

De ijzertechnologie zelf zou grote gevolgen hebben voor de Utrechtse Heuvelrug, omdat ijzerertsmateriaal op de stuwwallen in de vorm van klapperstenen (limoniet) rijkelijk voorhanden was. Onzeker is echter of er al in de ijzertijd een ijzerindustrie begon te ontstaan, de vondst van een smeltkroes op terrein De Scham in buurgemeente Amersfoort is een aanwijzing dat dit wel het geval is. De bestaanswijze gedurende de ijzertijd werd net als voorgaande periode nog gedomineerd door het gemengd boerenbedrijf. Nederzettingen uit de ijzertijd/Romeinse tijd zijn echter nog niet bekend uit het gebied van de gemeente Baarn.

Formeel eindigt de ijzertijd met de komst van de Romeinen (Romeinse tijd: 12 voor Chr.-450 na Chr.) in onze streken. Circa 12 voor Chr. vestigden Romeinse militairen zich in o.a. Nijmegen. Deze vesting op een strategisch belangrijke locatie maakte deel uit van het Romeinse plan om Germanië tot aan de Elbe te veroveren. De veldtochten tegen de Germanen ten noorden van de Rijn leverden echter dermate grote verliezen op dat de veroveringsplannen in de regeringsperiode van Tiberius (14-37 na Chr.) gestaakt werden.

Vanaf die tijd waren de Romeinse inspanningen in het rivierengebied vooral gericht op het aanleggen van een grenssysteem op de zuidoever van de (Oude) Rijn. De Romeinen duidden deze grens aan als Ripa Rheni: oever van de Rijn. In de moderne literatuur is de Romeinse rijksgrens bekend als de limes. Ten noorden van deze rijksgrens bleef de bestaanswijze uit de voorgaande ijzertijd gehandhaafd. Onderzoek heeft aangetoond dat er tussen de noordelijke' inheemse' bewoners en zuidelijk Romeinen contacten hebben bestaan. Zo heeft er een uitgebreid handelsnetwerk bestaan wat zich archeologisch uit in de aanwezigheid van zogenaamde Romeinse import voorwerpen (bijvoorbeeld aardewerk) op vindplaatsen benoorden de Romeinse rijksgrens. Daarnaast zullen er grote hoeveelheden landbouwgoederen zijn verhandeld tussen noord en zuid om de monden van de duizenden Romeinse soldaten te voeden die in het zuiden van het land gelegerd waren.[51]

Tegen het eind van de 2e eeuw na Chr. kwam aan een relatief rustige en voorspoedige periode (de Pax Romana) een eind door herhaaldelijke invallen van Germaanse stammen. Vanaf die periode vertoonde de Romeinse macht in het grensgebied tekenen van instabiliteit. De twee daaropvolgende eeuwen werden gekenmerkt door een afwisseling van perioden met invallen en herstel van de Romeinse grensverdediging. De Romeinse overheersing in Nederland eindigde definitief met een grootschalige inval van Germanen in 406 na Chr.

Vondsten uit de Romeinse tijd ontbreken tot op heden uit gemeente Baarn.

3.3.3 Middeleeuwen en nieuwe tijd

Voor een beschrijving van de bewoningsgeschiedenis in de middeleeuwen en nieuwe tijd wordt verwezen naar hoofdstukken 4 en 5 van deze rapportage. Uit zowel de middeleeuwen als nieuwe tijd zijn op basis van archeologisch onderzoek diverse vindplaatsen bekend.

Er zijn tot op heden slechts een paar vindplaatsen uit de vroege middeleeuwen bekend. Tijdens een onderzoek van de archeologische werkgroep van Baerne aan de Leestraat 14 zijn in 1986 bewoningsresten uit de periode tussen de 9e en 12e eeuw ontdekt (cat.nr. 12). Zo is bijvoorbeeld een fragment Badorfaardewerk aangetroffen evenals kogelpot met schelpgruismagering. De vondst ligt in een zone, grofweg gelegen tussen Alexanderstraat, Sophialaan, Turfstraat, Spoorstraat en Leestraat,

[51] Van den Broeke, 2005

die kan worden aangemerkt als de oudste bewoningskern van Baarn (cat.nr. 52). Binnen dit gebied is in 1989 en eind 1990 onderzoek uitgevoerd. Het eerste onderzoek heeft enkele scherven Pingsdorf aardewerk opgeleverd, evenals een aantal spitsporen (cat.nr. 32), terwijl het tweede onderzoek ook de plattegrond van een bootvormig huis met lengte van 18 m aangetroffen (cat. nr. 28; ARCHIS-zaakidentificatie 2948371100).

Aan de Kerkstraat is in 1921 een kerkhof aangetroffen (cat.nr. 33) met een datering tussen vroege middeleeuwen C en late middeleeuwen.

De historische kernen van Baarn en Lage Vuursche zijn aangeduid als AMK-terrein met een hoge archeologische waarde (cat.nrs. 45 en 46). Op basis van historisch kaartmateriaal kan de begrenzing van deze historische kernen echter worden aangepast. Tijdens een archeologische begeleiding aan de Dorpsstraat 13-15 in Lage Vuursche zijn funderingsresten uit de 19^{e} eeuw aangetroffen (cat.nr. 39) en zijn conform de kadastrale kaart uit de periode 1811-1832.

Uit de historische kern van Baarn staat de laatmiddeleeuwse kerk en bijbehorend kerkhof geregistreerd in ARCHIS (cat.nr. 10). Tijdens een archeologische begeleiding van een woningbouwlocatie tussen de Hoofdstraat en Eemstraat is een 17e-eeuwse waterput aangetroffen (cat.nr. 38). De waterput bleek te zijn opgebouwd uit plaggen (figuur 13).

Vondstlocaties in Eembrugge betreffen de locatie van de laatmiddeleeuwse kerk (cat.nr. 4) en de naastgelegen huisterp (cat.nr. 2). Aan de overzijde van de Eem ligt het voormalig kasteel Ter Eem (cat.nr. 160) dat is aangewezen als archeologisch rijksmonument. Ook bij de aanleg van een bochtafsnijding (ter hoogte van het huidige Ocrieteiland) in 1987 zijn bewoningsresten uit de middeleeuwen aangetroffen. De vondsten werden zowel aan de noordelijke als zuidelijke aantakking aan de Eem gevonden (resp. cat.nr. 27 en 19).

Tijdens de opgraving van de Drie Eiken in 1989 zijn naast resten uit de steentijd resten van bewoning uit de late 13e en/of vroege 14e eeuw ontdekt. Zo is er een plattegrond van een drieschepige boerderij en bijbehorende hooimijt aangetroffen, een slotenpatroon en resten van een weg (cat.nr. 15). Hier vlakbij is op basis van historische luchtfoto's door ARWE een omgrachte motte ontdekt (cat.nr. 41). De motte ligt onder de huidige zuidelijke op- en afrit van de A1.

Figuur 13. De uit plaggen opgebouwde waterput die tijdens de archeologische begeleiding van graafwerkzaamheden aan de Hoofdstraat is aangetroffen (foto: Vestigia: Visser e.a., 2016).

Aan de oostzijde van de Eem heeft het versterkte huis Grimmestein gelegen (cat.nr. 51;AMK-nr. 2294). Een geofysisch onderzoek op de locatie heeft echter weinig resultaten opgeleverd.

Zuidelijker is op het AHN een omgracht terrein te zien waarvan wordt vermoed dat sprake is van een kasteelterrein (cat.nr. 53; figuur 14). Een ander, in hetzelfde onderzoek ontdekte kasteel, ligt in tegenstelling tot de titel van het artikel buiten de gemeente Baarn.[52]

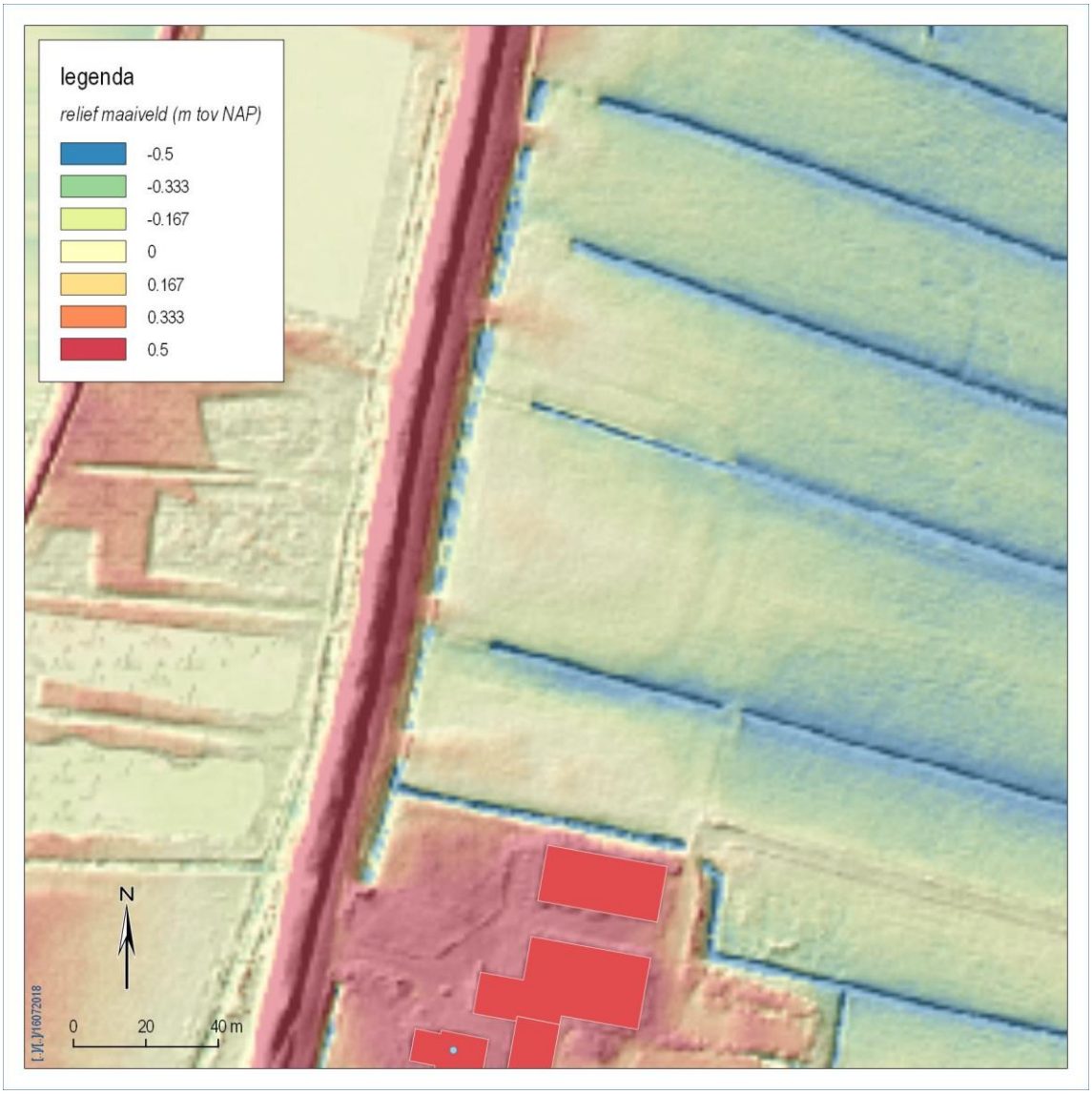

Figuur 14. Reliëf van een voormalig omgracht terrein ten oosten van de Eem zoals zichtbaar op het AHN.

Nog iets zuidelijker, op de westoever van de Eem heeft molen De Baars gestaan. De resten van deze molen zijn in 1980 door leden van ARWE opgegraven. Van de oorspronkelijk vier funderingsblokken bleek alleen de oostelijke verdwenen. De resterende drie blokken waren opgebouwd uit met kalk gemetselde lagen baksteen.

De resten van het versterkte huis Drakenburg, gelegen ten noorden van kasteel Groeneveld, is aangemerkt als archeologisch rijksmonument (cat.nr. 1; monumentnummer 45136).

[52] Raats, 2017

Een archeologisch onderzoek dat is uitgevoerd op het terrein van Paleis Soestdijk heeft diverse vondstlocaties uit de Nieuwe tijd opgeleverd. De vindplaatsen zijn gegroepeerd in één vondstlocatie (cat.nr. 5). Hier vlakbij, bij de Torenlaan is door een particulier een gouden dukaat uit 1759 aangetroffen op een akker (samen met nog enkele vondsten als een zakhorloge; cat.nr. 30).

Een vermeende grafheuvel omgeven door een greppel nabij De Zeven Linden (cat.nr. 31) is volgens de gegevens in 1990 archeologisch onderzocht door middel van een proefsleuvenonderzoek. De overgang van de kern naar de donkere ondergrond was scherp. De scherpe overgang en de gelijksoortige bodemvorming van het oude maaiveld over het hele gebied geven aan dat de heuvel geheel van recente makelij is. Wellicht is deze heuvel in de nieuwe tijd aangelegd als onderdeel van een (park)aanleg van een landgoed.

Van het Roosterbos komt een vondstmelding van een trapeziumvormig terrein dat deels omgracht zou zijn. Het terrein zou een 'Franse Kamp' betreffen (cat.nr. 34).

Afgelopen decennia zijn binnen de bebouwde kom van Baarn meerdere waarnemingen gedaan van aangetroffen (water)putten. Zo is ter hoogte van de Eemnesserweg 95 een dergelijke put aangetroffen in 2003 (cat.nr. 17) horend bij een huis dat is gebouwd rond 1882. In het voorjaar van 2017 is bij reconstructie van de Laanstraat/Spoorstraat een put van 5 m diep en doorsnede van 3 m aangetroffen. De put is in situ bewaard gebleven en volgestort met zand. De put ligt op openbare grond en is geïnterpreteerd als brandweerput. Vermoedelijk heeft de put een datering in de 19^{e} of 20^{e} eeuw (cat.nr. 54).

3.4 Het archeologisch verwachtingsmodel

3.4.1 Het stuwwallenlandschap

Stuwwalplateaus

Het hoogste deel van het stuwwallenlandschap bestaat uit een aantal licht glooiende, hooggelegen stuwwalplateaus (code Swp). De stuwwalplateaus zijn relatief vlak en kenmerken zich door hellingen van 0 tot 2%. De stuwwalplateaus en hoge toppen bestaan hoofdzakelijk uit dagzomende opgestuwde grindlagen van fossiele rivierbeddingen van de Rijn. Het gaat om grindrijke, mineralogisch relatief rijke, bruine zanden. In bodemkundig opzicht kenmerken deze zanden zich door het voorkomen van grindrijke, dunne moderpodzolen en haarpodzolgronden.

Gebieden met moderpodzolen hebben een hoge natuurlijke bodemvruchtbaarheid en hebben hiermee vanaf het Neolithicum aantrekkelijke vestigingslocaties gevormd voor landbouwers. In het algemeen worden de gebieden met moderpodzolen gekenmerkt door een hoge dichtheid aan vindplaatsen uit meerdere perioden. Uit een GIS-analyse, die is uitgevoerd voor de hele Veluwe in het kader van de CHW-Gelderland, blijkt dat de bekende vindplaatsen op het stuwwalplateau vooral aanwezig zijn in gebieden met bruine zanden en de (randen van de) stuwwalplateaus.

Archeologische verwachting

In tegenstelling tot wat verwacht zou mogen worden zijn op de stuwwalplateaus in de gemeente nauwelijks archeologische vindplaatsen van landbouwers bekend. Wel zijn sterke vermoedens dat op het plateau van 't Hooge Erf celtic fields hebben gelegen en daarmee worden nederzettingsterreinen ook in de directe nabijheid verwacht. Voor de stuwwalplateaus geldt dan ook een hoge archeologische verwachting voor deze periode. Voor jager-verzamelaars, voor wie reliëf als een belangrijke locatiekeuzefactor geldt, geldt voor de stuwwalplateaus een middelhoge archeologische verwachting.

Stuwwalglooiingen

De stuwwal van Baarn heeft slechts glooiingen (code Swg, hellingklasse 2-5%), onderscheiden. In bodemkundige zin zijn de hellingen tamelijk heterogeen en worden hoofdzakelijk gekenmerkt door grofzandige en grindrijke afzettingen met een zeer diepe grondwaterstand (grondwatertrap VII) waarin moderpodzolen en haarpodzolgronden zijn ontstaan.

Archeologische verwachting

Voor het bepalen van de archeologische verwachting is ervan uitgegaan dat in gebieden met glooiingen bewoning mogelijk was en dat hier in principe archeologische vindplaatsen kunnen voorkomen. Wel was de verwachting dat als gevolg van het reliëf de kans op aanwezigheid van archeologische resten minder hoog zou zijn dan voor de plateaus. Om deze reden geldt ten aanzien van vindplaatsen van jager-verzamelaars een middelhoge archeologische verwachting voor gebieden met glooiingen (2-5%). Voor vindplaatsen van landbouwers geldt voor deze eenheid een middelhoge archeologische verwachting.

Het is opvallend dat in het stuwwallandschap juist meer vindplaatsen bekend zijn in gebieden die zich kenmerken door glooiingen en flauwe hellingen dan op de plateaus. Alhoewel een groot deel van de bekende archeologische vindplaatsen op de glooiingen uit grafheuvels bestaat, is toch besloten de middelhoge archeologische verwachting te handhaven. Voorzover bekend en onderzocht, lagen grafvelden uit de periode neolithicum tot en met late bronstijd meestal in de directe nabijheid van nederzettingsterreinen. In verschillende onderzoeken wordt geconcludeerd dat grafheuvels in het algemeen op korte afstand van nederzettingsterreinen zijn aangelegd.[53] Hierdoor kan aan grafheuvelwaarnemingen een zekere voorspellende waarde worden toegekend wanneer het gaat om de ruimtelijke verspreiding van (nog onbekende) nederzettingsterreinen.

[53] Houkes & Mittendorp, 1996

Archeo-landschappelijke eenheid			Archeologische verwachting	
Hoofdlandschap	**Subeenheid**		**Jager-verzamelaars (laat paleolithicum – neolithicum)**	**Landbouwers (neolithicum – middeleeuwen)**
Stuwwallandschap (S)	plateaus (helling < 2%)	(Swp)	middelhoog	hoog
	glooiingen (helling 2-5%)	(Swg)	middel	middel
	erosie-/droogdal	(Sdd)	middel	middel
	gordeldekzandruggen	(Sgr)	hoog	middel
	gordeldekzandwelvingen	(Sgw)	middel	middel
	gordeldekzandvlakte	(Sgv)	laag	laag
Dekzandlandschap (Ed)	ruggen	(Edr)	hoog	middel
	welvingen	(Edw)	middel	middel
	vlakten	(Edvl)	laag	laag
	laagtes	(Edl)	laag	laag
Stuifzandlandschap (Es)	stuifduinen (met bijbehorende uitblazingslaagten)	(Esd)	onbekend	onbekend
	uitblazingslaagtes	(Esu)	laag	laag
Verdronken dekzandlandschap (EV)	veenvlakte (>1,2 m) op verdronken dekzand	(EVv)	onbekend	laag
	veenvlakte (0,8-1,2 m) op verdronken dekzand	(EVv80)	onbekend	laag
	veenontwateringsgeul (op veen op verdronken dekzand)	(VOG)	onbekend	middel
	fluviatiele/mariene afzettingen op veen op verdronken dekzand	(EVvk1) of (EVvk2)	onbekend	middel
Water (W)	water – archeologisch relevant	(Waa)	geen	specifieke verwachting voor waterbodem
	water – archeologisch niet relevant	(Wag)	geen	geen

Tabel 6. Archeologische verwachting per archeo-landschappelijke eenheid voor de gemeente Baarn.

Erosie- en droogdalen

De hellingen van de stuwwal zijn in de ijstijden sterk geërodeerd en versneden. Tijdens dit proces zijn rondom de plateaus (nu) droge dalen of erosiedalen ontstaan (code Sdd) die in omvang en lengte sterk

kunnen variëren. Deze dalen zijn nadien weer deels opgevuld met zandige lössen, dekzand, hellingafzettingen en stuifzand.

Archeologische verwachting

In de luwte van de hoge stuwwalplateaus zijn in de dalen dekzanden afgezet die redelijk geschikt waren voor landbouw, of de hellingen en dalbodems zijn afgedekt door (verspoeld) dekzand. De gunstige bodemkundige eigenschappen voor de prehistorische landbouw, de aanwezigheid van (stromend) water en de landschappelijke gradiënten hebben vanaf het Neolithicum een sterke aantrekkingskracht gehad op landbouwgemeenschappen. Dit bleek bijvoorbeeld voor de gemeente Apeldoorn.[54] Voor (de bodems van) de erosie- en droogdalen geldt een middelhoge archeologische verwachting voor zowel vindplaatsen van jager-verzamelaars als landbouwers.

Niettemin zijn in de gemeente *geen* archeologische vindplaatsen bekend binnen zones die gekarteerd zijn als erosie- of droogdal. Dit kan mogelijk verklaard worden door de geringe verbreiding van deze eenheid. Er is echter nog maar weinig bekend over archeologische vindplaatsen in erosiedalen. Indien uit toekomstig onderzoek blijkt dat hier daadwerkelijk nauwelijks vindplaatsen aanwezig zijn, kan de archeologische verwachting van erosiedalen naar beneden toe worden bijgesteld.

Gordeldekzandruggen, -welvingen en -vlakten

Binnen het stuwwalgebied ligt een zone met gordeldekzanden, die als een gordel om de stuwwallen ligt. Binnen dit landschap zijn overwegend gordeldekzandruggen (code Sgr), -welvingen (code Sgw) en –vlakten (code Sgv) gekarteerd.

Het betreft hoofdzakelijk hoog opgestoven ruggen en koppen van jong dekzand uit het Laat Glaciaal die één tot enkele meters boven hun omgeving uitsteken. Vanwege de hoge ligging en zandige bodemgesteldheid zijn ze goed ontwaterd. Bodemkundig gezien kenmerken ze zich door hoge enkeerdgronden, veldpodzolen en laarpodzolen (veldpodzolen met cultuurdek). Gedurende het Holoceen is de morfologie van het gordeldekzandlandschap door de eroderende werking van beken en ingrijpen van de mens (ophogen met plaggendekken) nog enigszins gewijzigd.

Archeologische verwachting

De gordeldekzandruggen en -koppen (codes Sgr) hebben een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen van jager-verzamelaars en een middelhoge verwachting voor landbouwers. Voor de gordeldekzandwelvingen (code Sgr) geldt een middelhoge archeologische verwachting voor jager-verzamelaars en een middelhoge archeologische verwachting ten aanzien van vindplaatsen van landbouwers. Voor de gordeldekzandvlakten (code Sgv) geldt een lage archeologische verwachting voor beide perioden.

3.4.2 Het dekzandlandschap

Dekzandruggen en -kopjes

Dekzandruggen (en –kopjes) (code Edr) vormen duidelijk hoger gelegen gebieden, opgebouwd uit Jong Dekzand. Daar waar sprake is van geïsoleerde en meer uitgesproken kleine opduikingen zijn lage dekzandkopjes onderscheiden. Het zijn gebieden die wat betreft hoogteligging, reliëf en bodemvochtigheid een gunstige positie innemen in het dekzandlandschap en worden gekenmerkt door bewoningssporen uit alle archeologische perioden. In het Eemdal zijn de ruggen in de loop van het Holoceen afgedekt met een veenpakket.

[54] Willemse, 2006

Archeologische verwachting

Voor de dekzandruggen (code Edr) geldt een hoge en middelhoge archeologische verwachting voor respectievelijk vindplaatsen van jager-verzamelaars en landbouwers.

Voor de dekzandruggen in het Eemdal geldt afhankelijk van de hoogteligging van de betreffende dekzandrug de verwachting alleen voor de jager-verzamelaars, dan wel voor jager-verzamelaars en beginperiode van de landbouwers.

Dekzandwelvingen

Dekzandwelvingen (code Edw) zijn gebieden die wat betreft hoogteligging, reliëf en bodemvochtigheid een tussenpositie innemen in het dekzandlandschap. Het gaat meestal om relatief uitgestrekte en homogene, zwak golvende gebieden, opgebouwd uit Jong Dekzand.

Archeologische verwachting

Voor de dekzandwelvingen (code Edw) geldt een middelhoge archeologische verwachting voor vindplaatsen van zowel jager-verzamelaars en landbouwers.

Dekzandvlakten en -laagtes

De dekzandvlakten (code Edvl) en –laagtes (code Edl) komen met name voor in de lagere delen van het landschap ten noorden en zuiden van de stuwwal. Deze eenheid wordt gekenmerkt door bodems die natte omstandigheden weerspiegelen zoals beek- en gooreerdgronden met lage grondwatertrappen (II en III).

Archeologische verwachting

Binnen de gebieden die gekarteerd zijn als dekzandvlakten of -laagtes wordt een lage dichtheid aan archeologische resten verwacht, zowel voor jager-verzamelaars als voor landbouwers. Het zijn de nattere en laaggelegen gebieden die in het verleden ongeschikt of minder geschikt waren voor bewoning.

3.4.3 Het stuifzandlandschap

Stuifduinen en bijbehorende uitgestoven vlakten

Door ontbossing, overbeweiding, het overmatig steken van plaggen en het afbranden van heide worden met name (de lagere) delen van de stuwwallandschap en van het gordeldekzandlandschap gekenmerkt door verschillende stuifduincomplexen. Stuifzandgebieden kunnen dan ook beschouwd worden als een verwijzing naar menselijke activiteiten in het verleden.[55] In de recente tijd is veelal getracht om stuifzandgebieden te herbebossen.

Het stuifzandgebied kenmerkt zich door een grillig reliëf met hoge en lage landduinen (code Esd) waarin nauwelijks bodemvorming heeft plaatsgevonden. Dergelijke gebieden worden in bodemkundig opzicht gekenmerkt door duinvaaggronden, met dit verschil dat zich onder het stuifzand een intacte en goed geconserveerde paleo-bodem met archeologische resten kan bevinden. Stuifzandcomplexen dan ook beschouwd als een afdekkende en conserverende laag. Als gevolg hiervan zijn de daaronder liggende archeologische resten (veelal) niet aangetast door moderne bosbouw- en

[55] Koster, 1978

landbouwtechnieken, waardoor rekening gehouden moet worden met aanwezigheid van onderliggende archeologisch interessante lagen.

In gebieden die gekenmerkt worden door uitgestoven laagten (code Esu) moet worden aangenomen dat het oorspronkelijke bodemprofiel over een groot oppervlak verdwenen is. De uitgestoven delen worden in bodemkundig opzicht gekenmerkt door grofzandige en grindrijke vlakvaaggronden. Hier zijn zanden verstoven tot op het grofzandige en grindrijke materiaal van de stuwwallen. In tegenstelling tot de duinvaaggronden zijn in deze gebieden geen afgedekte, en archeologisch gezien, interessante paleo-bodems te verwachten.

Archeologische verwachting

Voor het stuifzandgebied zijn veelal meerdere archeologische niveaus te duiden. Zo is in het stuifzand zelf minimaal één relevant archeologisch niveau aanwezig en bovendien kan de top van het onderliggende sediment ook als archeologisch relevant niveau worden beschouwd. Voor het stuifzandgebied is echter onduidelijk welke aardkundige zones onder het stuifzand aanwezig zijn. Derhalve geldt voor zowel de jager-verzamelaars als voor de landbouwers een onbekende verwachting voor het stuifzandgebied met stuifduinen en bijbehorende laagtes (code Esd).

Voor de zones waar op basis van onderzoek (onder andere op basis van het AHN) is vastgesteld dat sprake is van grote uitgestoven laagtes (code Esu) geldt een lage verwachting voor zowel de jager-verzamelaars als landbouwers aangezien het oorspronkelijke bodemprofiel verstoven is.

3.4.4 Het verdronken dekzandlandschap en het Eemdal

In het noord(oost)elijke deel van de gemeente Baarn wordt het dekzandlandschap bedekt met een laag veen en/of klei, als gevolg van een stijgend grondwaterniveau gedurende het Holoceen en sedimentatie vanuit de voormalige Zuiderzee (met name via het Eemdal). Parallel aan de verschillende detail-bodemkarteringen die van dit gebied voorhanden zijn, is onderscheid gemaakt tussen bodems die zijn afgedekt met een kleipakket (code EVvk1 en EVvk2) en bodems met een venige/moerige bovengrond (code EVv). Tevens is onderscheid gemaakt in de dikte van het veenpakket; zones waar de top van het onderliggende dekzand tussen 80 en 120 cm –mv ligt worden weergegeven met de code EVv80, terwijl de gebieden waar de top van het dekzand dieper ligt dan 120 cm –mv zonder dieptecode worden weergegeven.

In het veengebied ten zuiden van de Rijksweg A1 is met behulp van het AHN een min of meer oost-west georiënteerde veenontwateringsgeul (code VOG) herkend (figuur 15). Via deze geul werd het veengebied ontwaterd op de Eem. In een smalle zone langs deze geul is het veen mogelijk iets kleiiger en deze geul kan gebruikt zijn als verbinding het veengebied in.

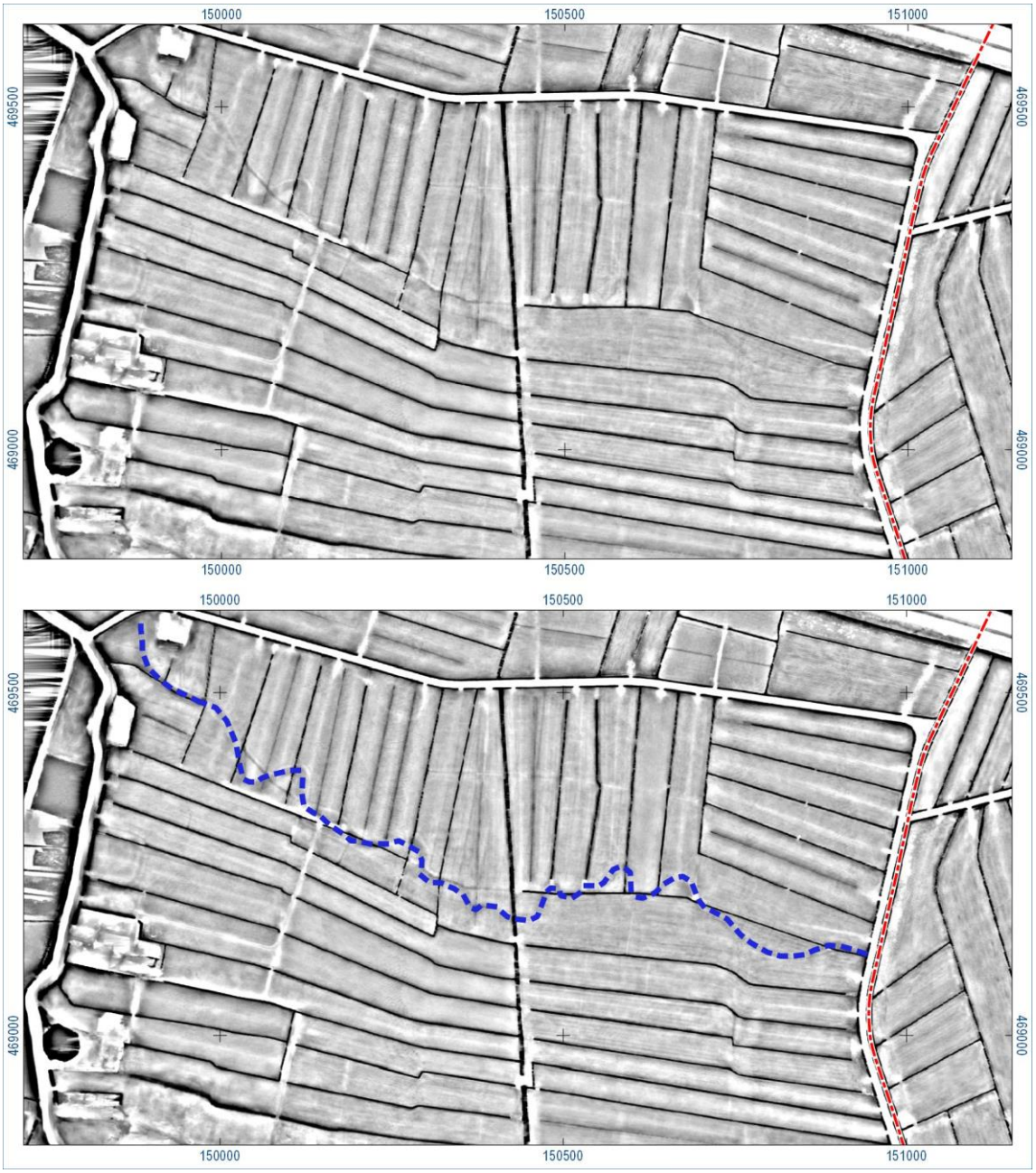

Figuur 15. De veenontwateringsgeul ten oosten van de Eem en zuidelijk van de Grimmesteinseweg is duidelijk herkenbaar op een bewerking van het AHN (boven). In de onderste figuur is de ligging van deze voormalige geul weergegeven. De rode lijn betreft de gemeentegrens.

Archeologische verwachting

Vanuit archeologisch oogpunt is binnen de veenvlakte het reliëf van het onderliggende dekzand van belang. Voor vindplaatsen van landbouwers geldt een lage archeologische verwachting, omdat het gebied te nat was voor bewoning. Voor vindplaatsen van jager-verzamelaars echter is vooral het micro-reliëf van het onderliggende dekzand bepalend of sprake is van een hoge of lage archeologische verwachting. Omdat dit reliëf aan het oog is onttrokken geldt ten aanzien van dergelijke vindplaatsen dan ook een onbekende archeologische verwachting.

Voor het Eemdal (codes EVvk1 en EVvk2) geldt dat de landschappelijke ontwikkeling ervan (in vergelijking met bijvoorbeeld het Vechtdal in het Gooi) relatief slecht bekend is. De aanwezigheid van het voormalige kasteel Ter Eem, evenals tijdens onderhavig onderzoek geïnventariseerde terreinen van

mogelijk een motte en nog een kasteelterrein doet vermoeden dat in de zone direct langs de Eem met name in de middeleeuwen en nieuwe tijd, maar mogelijk ook eerder, een vrij belangrijke verbinding vormde naar de Zuiderzee. Om deze reden kan aan het Eemdal een middelhoge archeologische verwachting worden toegekend voor de landbouwers.

In de smalle zone van de veenontwateringsgeul (code VOG) geldt een middelhoge archeologische verwachting voor de latere perioden van de landbouwers. Momenteel is niet bekend wat de ouderdom van deze geul is. Mogelijk geldt de verwachting specifiek voor de middeleeuwen en nieuwe tijd, maar een verwachting voor eerdere perioden is niet uit te sluiten. Aangezien onder de geulafzettingen naar alle waarschijnlijk nog veen- en dekzandafzettingen aanwezig zijn, geldt tevens een onbekende verwachting voor de jager-verzamelaars.

3.4.5 Overige onderscheidingen

Plaggenbodems (enkeerdgronden)

Op enkele plaatsen zijn door een langdurige toepassing van plaggenbemesting hoge zwarte (of bruine) enkeerdgronden ontstaan. Deze oude bouwlanden komen in verschillende landschappen voor (kaartbijlage 2), maar worden met name aangetroffen op de glooiingen van de stuwwal.

In de archeologie worden plaggenbodems gewaardeerd vanwege de doorgaans goede conservering van de archeologische resten *onder* het plaggendek. Door het relatief dikke opgebrachte plaggendek zijn daaronder liggende archeologische resten (veelal) niet aangetast door moderne landbouwtechnieken. De aanwezigheid van een plaggendek heeft geen invloed op de archeologische verwachting.

Water

Van de binnen de gemeente aanwezige gebieden met water is een onderscheid te maken in watervlakken zonder archeologische relevantie (code Wag) en watervlakken met een archeologische relevantie (code Waa). De watergebieden zonder archeologische relevantie betreft water dat gegraven is in de afgelopen eeuw.

Archeologische verwachting

Voor de watergebieden zonder archeologische relevantie (code Wag) geldt geen archeologische verwachting. Voor de watergebieden met een archeologische relevantie (code Waa) geldt een specifieke archeologische verwachting voor de waterbodem. Op voorhand is moeilijk aan te geven voor welke periode deze verwachting geldt. Soms betreft het watergebieden in de vorm van grachten om kastelen waarbij een verwachting geldt die samenhangt met de ouderdom van het betreffende kasteel. Ook voor het water van de Eem geldt een verwachting voor de waterbodem.

Bodemverstoringen

Behalve de archeo-landschappelijke eenheid is ook de gaafheid (mate van intactheid) van de bodem van belang voor de archeologische verwachtingswaarde. In een gebied met een hoge archeologische verwachting kan de aanwezigheid van goed geconserveerde archeologische resten immers gering zijn als gevolg van bodemverstoringen.

Gegevens over bodemverstoringen zijn verkregen aan de hand van ontgrondingsgegevens van de gemeente/provincie (schaal 1:25.000), bodem- en geomorfologische kaarten (schaal 1:50.000), gedetailleerde bodemkaarten en het AHN. Op verschillende kaarten staan afgegraven, geëgaliseerde,

opgeworpen en vergraven zones aangegeven. De verstoringen waarvan, gezien de verstoorde diepte, kan worden aangenomen dat het archeologisch relevante niveau is verstoord, zijn als aparte laag toegevoegd aan de archeologische verwachtingskaart.

In veel gebieden zijn echter ook ondiepe bodemverstoringen gekarteerd. Veelal betreft het egalisaties van terreinen of om ondiepe bodemverstoringen in bosgebieden. Deze bodemverstoringen, waarbij het archeologisch relevante niveau (vermoedelijk) nog grotendeels intact is, zijn niet opgenomen op de archeologische verwachtingskaart, maar zijn weergegeven in figuur 16. De weergave van dergelijke bodemverstoringen moet als informatief worden gezien.

De zeggingskracht van de verstoringsgegevens is evenwel nogal beperkt. Enerzijds speelt mee dat niet bekend is of de verstoringen voldoende nauwkeurig zijn omdat de schaal van de verstoringsgegevens erg grof is (1:50.000 of 1:25.000). Anderzijds is niet bekend wat het effect van de bodemverstoring is op de mogelijk aanwezige archeologische resten, omdat geen goed inzicht is in de diepte van de verstoringen in relatie tot de diepte van het potentieel archeologisch niveau. Tot slot spreken de verstoringsgegevens elkaar in sommige gevallen zelfs tegen: gebieden die volgens de geomorfologische kaart afgegraven zijn, zijn volgens de ontgrondingsgegevens van de provincie juist opgehoogd.

Bebouwde oppervlakken

Een speciale verstoringscategorie vormen de bebouwde kommen van Baarn en Lage Vuursche. Hier kan de bodem plaatselijk diep verstoord zijn. In dat geval zullen archeologische resten naar alle waarschijnlijkheid grotendeels zijn aangetast dan wel verdwenen. Gedacht moet worden aan plaatsen waar huizen of andere gebouwen met een kelder en/of diepere fundering staan (of hebben gestaan) en aan wegen (met name ondergrondse infrastructuur). De horizontale omvang van dergelijke bodemverstoringen is over het algemeen dermate gering dat deze verstoringen niet op de archeologische verwachtingskaart staan weergegeven.

Op basis van (de resultaten van) archeologische onderzoeken in bebouwde gebieden kan worden geconcludeerd dat in de bebouwde kom relatief grote oppervlakten voorkomen waar de bodemverstoring tot op heden gering is geweest en dat de aanwezigheid van gave bodemprofielen met daarin archeologische waarden niet mag worden onderschat. Te denken valt aan tuinen, groenzones, sportterreinen, oppervlakkige bestratingen en overige terreinen, maar ook woonwijken uit de periode voor 1970 waar een diepe bodemverstoring niet op voorhand vaststaat.

3.5 De aardkundige kaart met reliëfvormen en ontstaanswijzen

Kaartopbouw

De aardkundige kaart heeft een eenvoudige opzet. De basis van de kaart wordt gevormd door de landschappelijke eenheden, gethematiseerd naar reliëfvormen. De landschappelijke eenheden zijn het resultaat van een kartering die tijdens onderhavig onderzoek is uitgevoerd. Bij de kartering is gebruik gemaakt van diverse bronnen zoals het AHN, gedetailleerde bodemkaarten en de landelijke geomorfologische kaart en bodemkaart. Aangezien een deel van het gemeentelijk grondgebied heden ten dage bebouwd gebied is, is tevens gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal. Zo geven de percelering en landgebruik op bijvoorbeeld de historisch-topografische kaart uit ca. 1900 een goed beeld van de verbreiding van het veengebied evenals (relatieve) hoogtes en laagtes verspreid over de gemeente (combinatie perceelsvorm en akker/grasland).

Dit kaartbeeld is voorzien van aanvullende gegevens als archeologische gegevens (archeologische vindplaatsen en vindplaatsen uit historische bronnen als puntlocatie), historische nederzettingszones (als vlak) en is verder voorzien van bodemverstoringen (alleen de diepe bodemverstoringen). De kaart is opgebouwd uit de volgende kaartlagen:

- Aardkundige eenheden (vlakken);
- Afdekkende lagen (plaggendek; vlakken)
- Uitgevoerd archeologisch onderzoek (vlakken).
- Archeologische rijksmonumenten (vlakken);
- AMK-terreinen (vlakken);
- Archeologische vindplaatsen (punten, vlakken);
- Historische nederzettingslocaties (punten, lijnen en vlakken);
- Militair erfgoed (punten, vlakken);

3.6 De archeologische waarden- en verwachtingenkaart

Kaartopbouw

De archeologische waarden- en verwachtingenkaart is gethematiseerd naar archeologische verwachting.

De kaart is uitgebreid met een weergave van terreinen waarvan de archeologische waarde reeds is vastgesteld, dan wel terreinen met een nog niet nader vastgestelde archeologische waarde (archeologische en historische vindplaatsen) en is als zodanig een kaartbeeld dat is opgebouwd uit meerdere kaartlagen. Als ondergrond is de TOP10NL gebruikt en worden de belangrijkste toponiemen vermeld.

Kaartlagen

De kaartlaag met verwachte waarden

Voor het algemene archeologische verwachtingsmodel voor de gemeente Baarn wordt verwezen naar § 3.4. De verwachtingslaag betreft een gebiedsdekkend bestand met verwachtingsvlakken. In deze vlakken zijn de verstoringen niet opgenomen, maar worden deze als tweede kaartlaag als vlak weergegeven. Het resultaat is een wetenschappelijk beter herleidbaar en toetsbaar product.

Archeologisch kansrijke locaties

Een volgende kaartlaag betreft een laag met puntlocaties en vlakken met (meestal) een geringe oppervlak waarvan is vastgesteld of kan worden aangenomen dat sprake is van archeologische waarde. Het betreft gegevens uit diverse bronnen, te weten:

- Archeologische rijksmonumenten;
- AMK-terreinen;
- Archeologische vindplaatsen (puntlocaties);
- Archeologische locaties gebaseerd op historische objecten (punten, lijnen en vlakken);
- Archeologische locaties met betrekking tot militair erfgoed (punten, lijnen en vlakken).

Aan de historische objecten en punt/lijnobjecten van militair erfgoed is een attentiezone toegevoegd. Dit betreft veelal het gehele kadastrale perceel uit 1832 waarbinnen de betreffende bebouwing stond. Met name voor deze historische locaties alsmede de historische kernen van Baarn en Lage Vuursche

geldt dat hier vaak sprake is van langdurige continuïteit in bewoning en/of grondgebruik, een daarmee samenhangende complexe opbouw van archeologische lagen en een hoge mate van archeologische informatie.[56] Funderingen (muurwerk, poeren, grondsporen van gebinten), water- en beerputten, overblijfselen van materiële cultuur en grachten met vulling zijn voorbeelden van sporen en vondsten die hier gedaan kunnen worden.

Terreinen met bodemverstoringen

Als gevolg van forse landschappelijke ingrepen (afgravingen, ontgrondingen, egalisaties en uitgevoerde bodemsaneringen) zijn diverse terreindelen zodanig aangetast dat betwijfeld kan worden of er zich nog archeologische waarden in de bodem bevinden. In gebieden waar de bodem tot minimaal 30 cm (30 cm of meer) in de C-horizont van het dekzand verstoord is, mag worden aangenomen dat er geen belangrijke archeologische sporen (meer) aanwezig zijn. Voor deze gebieden geldt geen archeologische verwachting meer. Op kaartbijlage 2 zijn de bodemverstoringen aangegeven waarvan vastgesteld is dan wel aannemelijk gemaakt kan worden dat de ondergrond tot onder het archeologisch relevante (sporen)niveau verstoord is. Van bodemverstoringen waarvan de diepte niet bekend is, dan wel van ondiepe bodemverstoringen (tot boven of mogelijk in het archeologisch relevante niveau) zijn de locaties niet op de kaart weergegeven, maar weergegeven op figuur 16 en hebben een signalerende functie.

In bebouwde gebieden buiten de historische dorpskernen (en andere historische nederzettingslocaties) is de bodem waarschijnlijk over een groot oppervlak ondiep verstoord en zijn archeologische resten ten dele aangetast. Dit zijn onder andere plaatsen waar huizen of andere gebouwen met een diepere fundering staan (of hebben gestaan) en waar wegen zijn aangelegd. Dergelijke verstoringen zijn veelal slechts ondiep dan wel erg lokaal. Bovendien zullen diepere verstoringen erg lokaal zijn ter plaatse van de rioolcunetten en ter plaatse van kelders van woningen en gebouwen. Ter plaatse van onder andere tuinen, parken, wegbermen en ter plaatse van parkeerterreinen zal de ondergrond wel grotendeels intact zijn.

[56] Zie ook: De Groot e.a., 2011, 89 e.v.

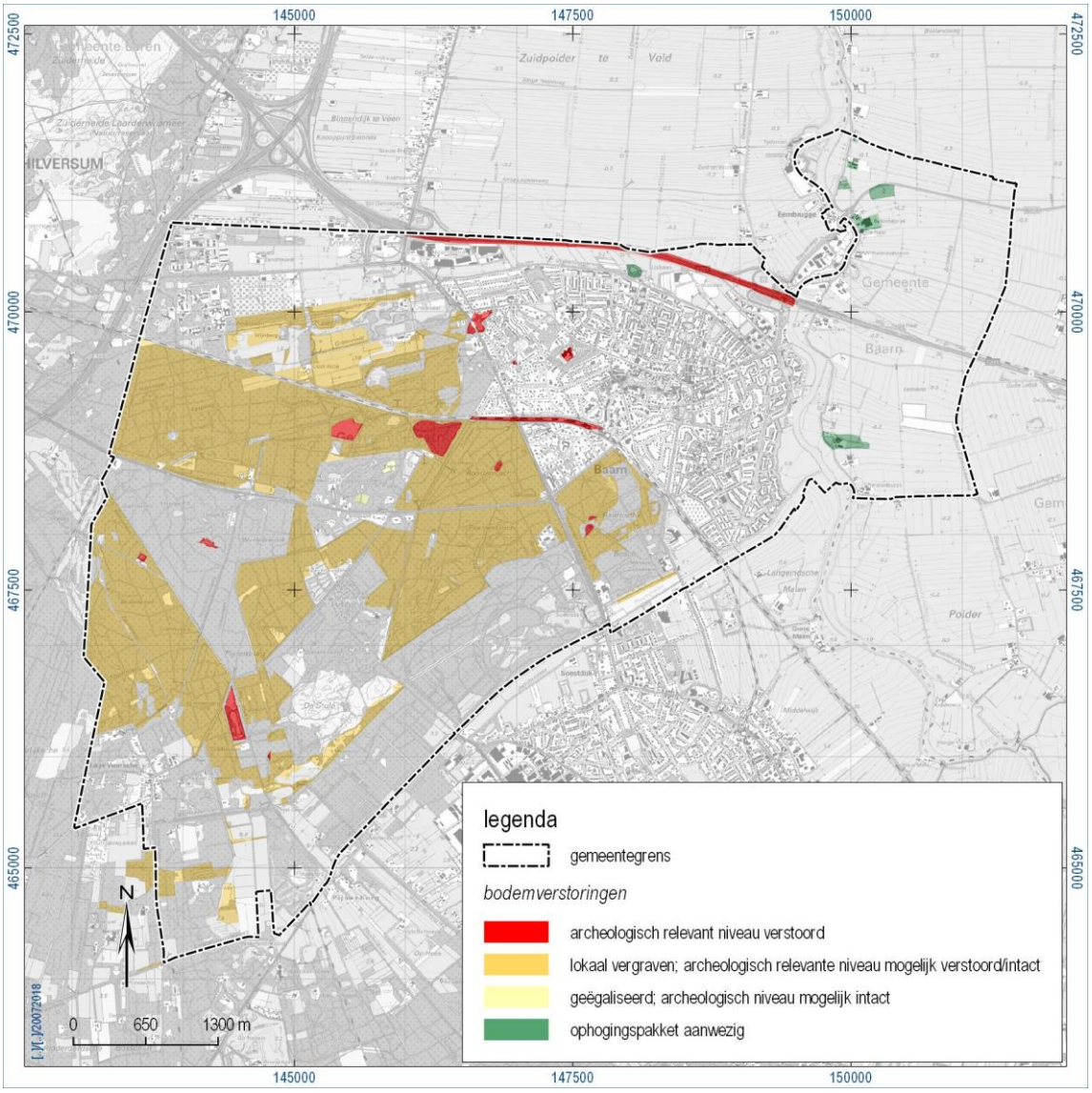

Figuur 16. Bodemverstoringen in de gemeente Baarn. De gegevens zijn afkomstig van het AHN en gedetailleerde bodemkaarten.

Met uitzondering van de diepe verstoringen (gebouwen, wegcunetten, etc.) moet daarom ook in de bebouwde kommen rekening worden gehouden met het voorkomen van (nagenoeg) gave bodemprofielen en hierin aanwezige archeologische waarden. Te denken valt aan groenzones, parkeerterreinen, parken, particuliere tuinen en overige terreinen waar een diepe bodemverstoring niet op voorhand vaststaat. Alleen door meer gedetailleerd bureauonderzoek en/of booronderzoek is de mate van verstoring tot op perceelsniveau te specificeren.

4 Historisch cultuurlandschap

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk behandelen we de landschappelijke ontwikkeling, de kenmerken en de daarin aanwezige landschapselementen. Op de kaartbijlagen 4a en 5a zijn de resultaten van het onderzoek weergegeven. De opbouw van de navolgende tekst volgt de opbouw van de legenda van deze kaartbijlagen.

Evenals voor bouwkunst en stedenbouw hebben we de periode tot 1965 bekeken, met een wat zwaardere focus op de periode vóór 1950. Belangrijkste reden daarvoor is dat de periode tussen 1950 en 1965 weinig waardevolle landschappelijke toepassingen kende, en vooral ingrepen die afbraak deden aan het landschap. We komen daar waar nodig in de individuele onderdelen nog op terug.

Historisch cultuurlandschap is één onderdeel in het drieluik archeologie – landschap – bouwkunst, Zie voor andere aspecten van de landschapsontwikkeling dan ook de paragrafen § 3.2 (ontwikkeling van de natuurlijke ondergrond), § 3.3 (bewoningsgeschiedenis vanuit archeologisch perspectief) en §5.2 (ontwikkelingsgeschiedenis van de kernen).

4.2 De hoofdstructuur van het cultuurlandschap

Belangrijk voor een begrip van het landschap van Baarn is de ondergrond en het daarmee samenhangende reliëf (figuur 17). In grote lijnen kent Baarn een hoog pleistoceen gedeelte in het zuidwesten en een laag gedeelte uit het Holoceen rond de Eem, maar voor een goed begrip van het landschap is dat te kort door de bocht.[57] In 3.2 is de ontwikkeling van de ondergrond nader uitgewerkt.

Essentiëler is de ligging van twee hoge stuwwalkoppen, ten zuidwesten van het oude dorp Baarn en ten noordoosten van Lage Vuursche. Deze koppen werden in de voorlaatste ijstijd uit grindrijke rivierafzettingen opgestuwd door aanwezig landijs. Deze twee koppen maken onderdeel uit van een groter complex dat de Utrechtse Heuvelrug wordt genoemd, en dat in het noordwesten zijn voortzetting vindt in het Gooi.

Rondom deze stuwwalkernen heeft de wind dekzand afgezet, als een golvend deken over het landschap. Op en aan de flank van deze koppen ontstonden in de loop der middeleeuwen en nieuwe tijd open bouwlandcomplexen, die vanaf de laatste fase van de late middeleeuwen door (plaggen)bemesting geleidelijk werden opgehoogd. Hoe dit landschap van engen en kampen er precies uitzag weten we niet, want vanaf de 18e eeuw werd het landschap geleidelijk door een 'deken van landgoedbossen' afgedekt (figuur 18). Uit bodemkarteringen, onder meer in het Baarnse Bos, blijkt echter over welke oppervlakte dit soort akkers met eerdgronden verspreid waren.[58]

Overexploitatie leidde op verschillende momenten in de geschiedenis tot nieuwe verstuivingen, die een nog veel grilliger microreliëf laten zien.

Tijdens het Holoceen, de periode na de laatste ijstijd (vanaf 11.800 jaar geleden), ontwikkelde zich op grote schaal hoogveen in het lage gebied ten noordoosten van het huidige Baarn, het Eemland. Het steeds warmere klimaat en obstructies in de afwatering maakte veengroei mogelijk. Dit veen waaierde

[57] Gaasbeek e.a., 1994, 9-14
[58] Zie hoofdstuk 3.

uit tegen de hogere gronden, ook bij Groeneveld.[59] Langs de Eem zelf werd tot de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 nog zeeklei afgezet.

In de hieropvolgende paragrafen zullen we per landschapstype steeds ingaan op de historische ontwikkeling en het huidig aanzien van de verschillende landschappen.

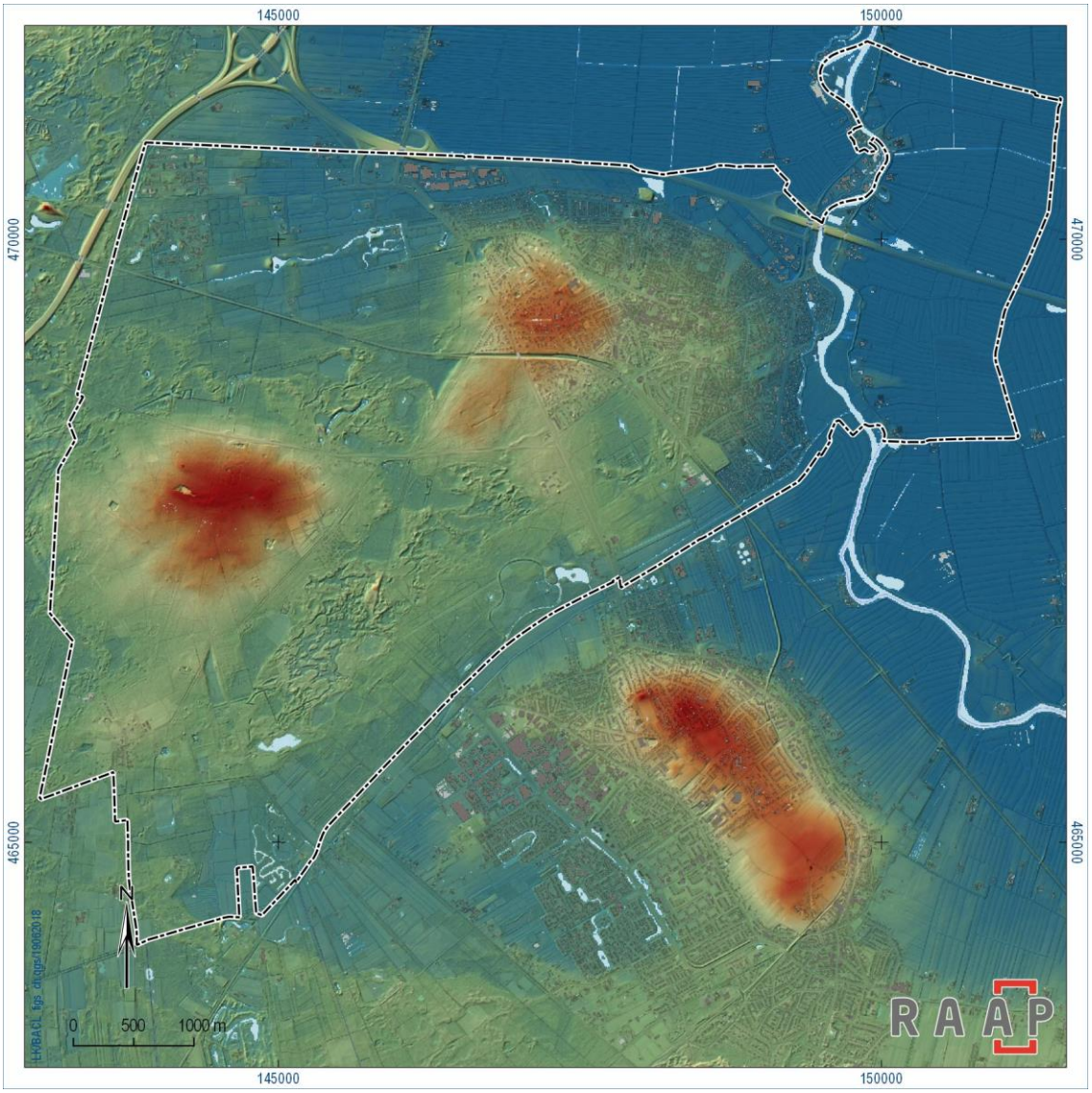

Figuur 17. Op dit hoogtebeeld herkennen we de hoge stuwwalkoppen (rood), de middelhoge delen (geel, groen) en de lage delen in het Eemland (blauw). Op de grens met Soest herkennen we duidelijk rond Pijnenburg de 'Laagte van Pijnenburg' (bron: AHN2).

[59] Mondelinge mededeling prof. dr. J. Sevink (Universiteit van Amsterdam).

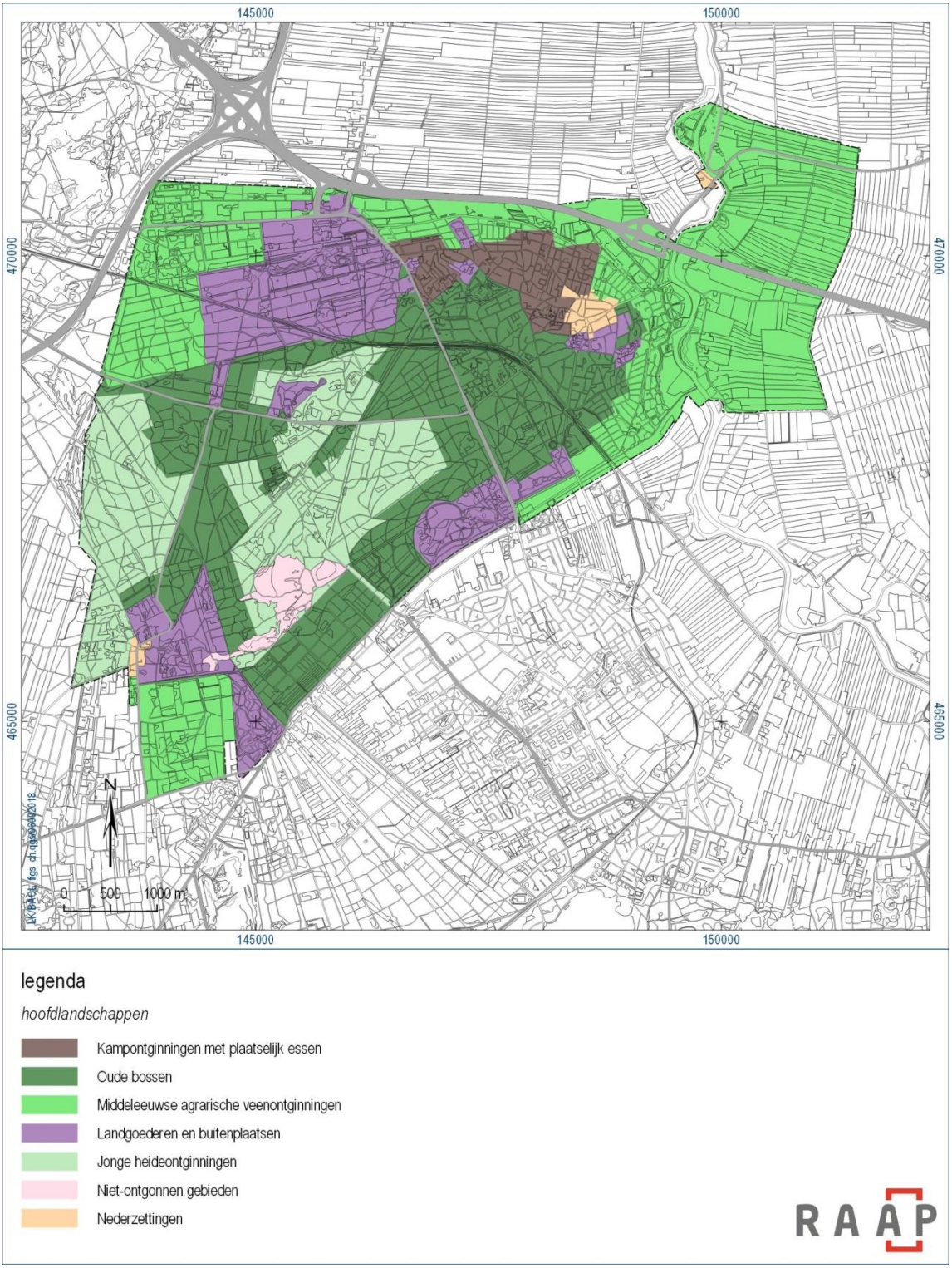

Figuur 18. De cultuurlandschappen van Baarn op een hoog schaalniveau. Op kaartbijlage 4a zijn deze landschappen verder uitgesplitst.

4.3 Ontwikkeling en kenmerken van historische cultuurlandschappen

4.3.1 Kampontginningen met plaatselijk essen

Bouwlandkamp, met landgoedkenmerken (Ka1)

In de late middeleeuwen (1000-1500) ontwikkelden zich aan de flanken van de beide stuwwalkernen in de gemeente Baarn aaneengesloten akkercomplexen, zogenaamde engen.[60] Door voortgaande bebossing in de omgeving van het dorp Baarn, vooral ten westen en zuidwesten ervan, bleef in de 19e eeuw nog maar weinig van de oude Baarnse Eng over. Het laatste restant was de zone westelijk van de dorpskern van Baarn, tussen het dorp en het gehucht Zandvoort (figuur 19). Het ging hierbij om een aantal naast elkaar gelegen bouwlandkampen, herkenbaar als individuele hoogten, omgeven door opgaand groen en geflankeerd door bebouwing. Deze bebouwing lag veelal verstrooid langs de rand van de kamp. Aan de rand van één van de bouwlandkampen, de enige min of meer open hoogte van Baarn, stond ook een windmolen. De eng was systematisch verkaveld in lange smalle stroken.

Op de eng werd in de late middeleeuwen en nieuwe tijd hoofdzakelijk graan verbouwd. Als gevolg van bevolkingsgroei in de late middeleeuwen nam de behoefte aan voedsel toe. Om meer opbrengsten te krijgen werden de akkers steeds zwaarder bemest. Daartoe werd de mest vermengd met strooisel, later plaggen, van de heide. Omdat met die plaggen ook zand meekwam, leidde dat op den duur tot een pakket humusrijke grond bovenop het oude maaiveld, het plaggendek.[61] Zo'n plaggendek, een hoge zwarte enkeerdgrond, vinden we nog terug onder het Baarnse Bos en tegenover Soestdijk, achter de stalgebouwen. Dat is een teken dat ook dit gebied ooit, vóór de bebossing in de 18e eeuw, als akker in gebruik geweest is. Hetzelfde geldt voor de omgeving van Hoge en Lage Vuursche. Of er in de ondergrond van de eng ten westen van het dorp ooit plaggendekken hebben gelegen weten we niet met zekerheid, want het gebied was al bebouwd voordat de eerste bodemkartering werd uitgevoerd. In de 19e eeuw waren rogge en boekweit de meest verbouwde gewassen.[62]

[60] Gaasbeek e.a., 1994, 18-20
[61] Gaasbeek e.a., 1994, 30
[62] Gaasbeek e.a., 1994, 42

Figuur 19. Zicht in de Berkenweg vanuit de Dalweg. Naar de horizon toe strekte zich het laatste aaneengesloten bouwland van Baarn, op de Baarnse Eng, uit (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Bouwlandkamp, met bebouwing (Ka2)

Het meest geconcentreerde bebouwingscluster buiten het dorp was het gehucht Zandvoort, ten noordwesten van de Baarnse Eng. Ook ten westen van het dorp lag zo'n cluster van agrarische bebouwing. Deze agrarische gehuchten vormen het laatste restant van het agrarisch bedrijf in de directe omgeving van het dorp. De bebouwing stond hier gegroepeerd langs bestaande wegen, met name de Zandvoortweg, de Eemnesserweg, de Nieuw Baarnstraat en de Laanstraat. In het gehuchtje Zandvoort stond na de reformatie de kerkschuur of schuilkerk, die men na 1860 kon verlaten toen in Baarn zelf een katholieke kerk verrees.[63]

4.3.2 Middeleeuwse agrarische veenontginningen

Algemeen

In het Eemland troffen de eerste ontginners omstreeks het jaar 1000 een groot vlak gebied met zeggeveen aan weerszijden van de Eem aan. Verder daar vandaan kon het veen aan de invloed van het grondwater ontkomen en groeiden hoogveenkussens met louter regenwaterinvloed uit.[64] Nog verder naar het westen in wat wij als veenontginningen beschouwen, ten westen van kasteel Groeneveld, kwam nog slechts een dun veendek voor.[65]

[63] Gaasbeek e.a., 1994, 40
[64] Vervloet, 2007, 17
[65] Vriendelijke mededeling prof. dr. J. Sevink (Universiteit van Amsterdam).

Hollandveenontginning, overwegend strookvormig verkaveld (An1)

Het landschap ten oosten van de Eem werd ontgonnen door vanaf de Eem sloten het veen in te graven, zodat men dit kon ontwateren (figuur 20). Om invloed van zuur veenwater van niet-ontgonnen venen te voorkomen, werden secundair aan de achterzijde van de ontginning achterkaden aangelegd. Plaatselijk werden de ontginningen gecompartimenteerd door zijkaden, zoals langs de Eemnessche vaart bij Eemnes. De zij- en achterkaden worden in dit gebied in de 12e eeuw gedateerd.[66] De ontginning van het veen westelijk en oostelijk van de Eem moet in die periode al goeddeels zijn uitgevoerd, met in het westen de Wakkerendijk als achterkade. Westelijk daarvan lag nog slechts een klein gebied met een rest van het hoogveen. Ook het zeggeveen bij Soestdijk was toen nog niet ontgonnen.[67]

Figuur 20. Het open landschap van de veenontginningen, vanaf de Grimmesteinseweg (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Naarmate het maaiveld begon te dalen was bescherming tegen overstromingswater van de Eem steeds noodzakelijker. Daarom werden dijkjes aangelegd, die in elk geval in het hooiseizoen het overstromingswater vanuit de Zuiderzee buiten moesten houden. De dijken lagen zowel aan de west- als oostzijde van de Eem.[68]

Naarmate het maaiveld verder daalde was het bedrijven van akkerbouw steeds minder goed mogelijk. In de loop van de late middeleeuwen en nieuwe tijd moet het accent dus steeds verder naar de veeteelt

[66] Vervloet, 2007, 21
[67] Vervloet, 2007, 24
[68] Vervloet, 2007, 25

verschoven zijn. Mogelijk is het slotenpatroon toen nog verder verdicht. Om maaivelddaling tegen te gaan is een hoge grondwaterstand noodzakelijk. Daardoor is akkerbouw hier al eeuwen niet meer mogelijk.[69]

Van alle landschappen in de gemeente Baarn is hier het agrarisch karakter nog het best bewaard gebleven. De slagenverkaveling is ondanks de uitgevoerde ruilverkaveling (1977-2006) relatief goed bewaard gebleven, alhoewel het gebied door de autosnelweg A1 wordt doorsneden. De industrie in het aangrenzende Eemnes doet visueel enige afbreuk aan de kwaliteiten van dit gebied.

Hollandveenontginning, overwegend blokvormig verkaveld (An2)

Het blokvormig verkavelde deel van de veenontginning betreft zowel het gebied tussen de Eem en het dorp Baarn als de zones noordwestelijk en zuidwestelijk daarvan, aan de randen van de stuwwal. De Laagte van Pijnenburg maakt er deel van uit (figuur 21). Een deel van het gebied dicht bij de Eem kende een kleidek door overstroming van de Zuiderzee.[70] In het gebied ligt een vermoedelijk volmiddeleeuwse motte (zie § 4.4.5), die van invloed is geweest op de structuur van de verkaveling. De motte moet daarom vóór of gelijktijdig met de ontginning tot stand zijn gekomen, en een organisatorisch verband met de ontginning is niet uit te sluiten.

Het gebied grenzend aan het gehucht Zandvoort werd de Geerpolder genoemd, verwijzend naar de toelopende vorm van de percelen naar de Drakenburgerwetering toe.

Het gebied bleef lang in agrarisch gebruik en diende vooral als hooiland voor de Baarnse boeren, waar wintervoer voor het vee vandaag werd gehaald. De ontginning lijkt door zijn structuur niet heel systematisch van aard en zal daardoor ook ouder zijn dan de systematische Hollandveenontginningen ten oosten van de Eem.[71] Door de afsluiting van de Zuiderzee kon men vanaf de jaren 30 gaan nadenken over bebouwing van het gebied. Na de Tweede Wereldoorlog kreeg dit zijn beslag. Op enkele randzones na is dit landschap vrijwel volledig bebouwd. Ook loopt de autosnelweg A1 voor een belangrijk deel door dit landschap.

[69] Gaasbeek e.a., 1994, 31
[70] Vervloet, 2007, 24

[71] Gaasbeek e.a., 1994, 20-21

Figuur 21. De veenontginningen achter de Naald, fysiek van de overige veenontginningen gescheiden door de spoorlijn (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Laagte van Pijnenburg

De stuwwal van Baarn steekt als een vooruitgestoken schiereiland naar de Eem. Zowel noordwestelijk als zuidoostelijk ervan liggen lagere delen, waarin deels ook veen groeide. De zuidelijke wordt de Laagte van Pijnenburg genoemd, naar het daarin liggende landgoed. Landschapstypologisch is de laagte herkenbaar aan het voorkomen van het regelmatige oude landgoedbos (Ob2). Verder liggen de buitenplaats Soestdijk (Lb2) met zijn parkbos (Ob3), de buitenplaats Pijnenburg (Lb2) en de aangrenzende randveenontginning in deze laagte.

Landschappelijk herkennen we deze laagte ook doordat er aan de flank verschillende landgoederen en buitenplaatsen zijn ontstaan. Het verklaart ook waarom Drakensteyn en Pijnenburg zo ver 'landinwaarts' liggen.

Randveenontginning, met landgoedkenmerken (Ar1)

Verder naar het westen ligt een randveenontginning. Kenmerken van zo'n ontginning is dat hier slechts een relatief dun veendek aanwezig zal zijn geweest. Dat er ter plaatse van Groeneveld daadwerkelijk veen gelegen heeft, is aangetoond.[72] Het gaat deels ook om de voortzetting van de veenverkaveling over de zandige flank van de stuwwal, bij Drakenburgh. In het bijzonder karakteristiek voor deze randveenontginning is de ontwikkeling als onderdeel van verschillende landgoederen, waarvan Groeneveld wel de belangrijkste is. Het gebied werd voor een belangrijk deel bebost, waarbij de strokenverkaveling zichtbaar bleef door de aanleg van lanen op of parallel aan de oude kavelsloten. Alhoewel het landschap in de afgelopen anderhalve eeuw juist weer opener is geworden, is de langgerekte verkaveling ook in die aangepaste gebieden herkenbaar gebleven.

4.3.3 Landgoederen en buitenplaatsen

Ten geleide

De kiem voor het ontstaan van de landgoederen en buitenplaatsen ligt in de late middeleeuwen.[73] Toen verrezen de eerste hofsteden, woningen voor de elite, in het gebied. Het gaat dan om *die hoffstede toe Drakensteyn* ('hofstede te Drakensteyn') en *dat huys metter hofstede tot Drakensteyn* (Drakenburg). De eerste wordt al in de 14e eeuw genoemd, de tweede in de 15e eeuw. De oorsprong van beide hofsteden moet gezocht worden in de uitgifte van de Vuursche door het Kapittel van St. Jan in Utrecht aan Werner van Drakenborg, schepen van Utrecht, in 1359. Van een heel ander kaliber was het kasteel Ter Eem, dat aan de Eem lag en in opdracht van de vervanger van de bisschop van Utrecht werd gebouwd in de winter van 1347-1348. De bisschop verdedigde er zijn noordgrens mee.[74] In tegenstelling tot Drakenburg en Drakensteyn ontwikkelde zich rond dit kasteel nooit een buitenplaats. Het raakte immers al in 1553 in verval.[75]

[72] Mededeling prof. dr. J. Sevink, 18 juni 2018.
[73] Gaasbeek e.a., 1994, 31
[74] Olde Meierink e.a., 1995, 187
[75] Olde Meierink e.a., 1995, 191

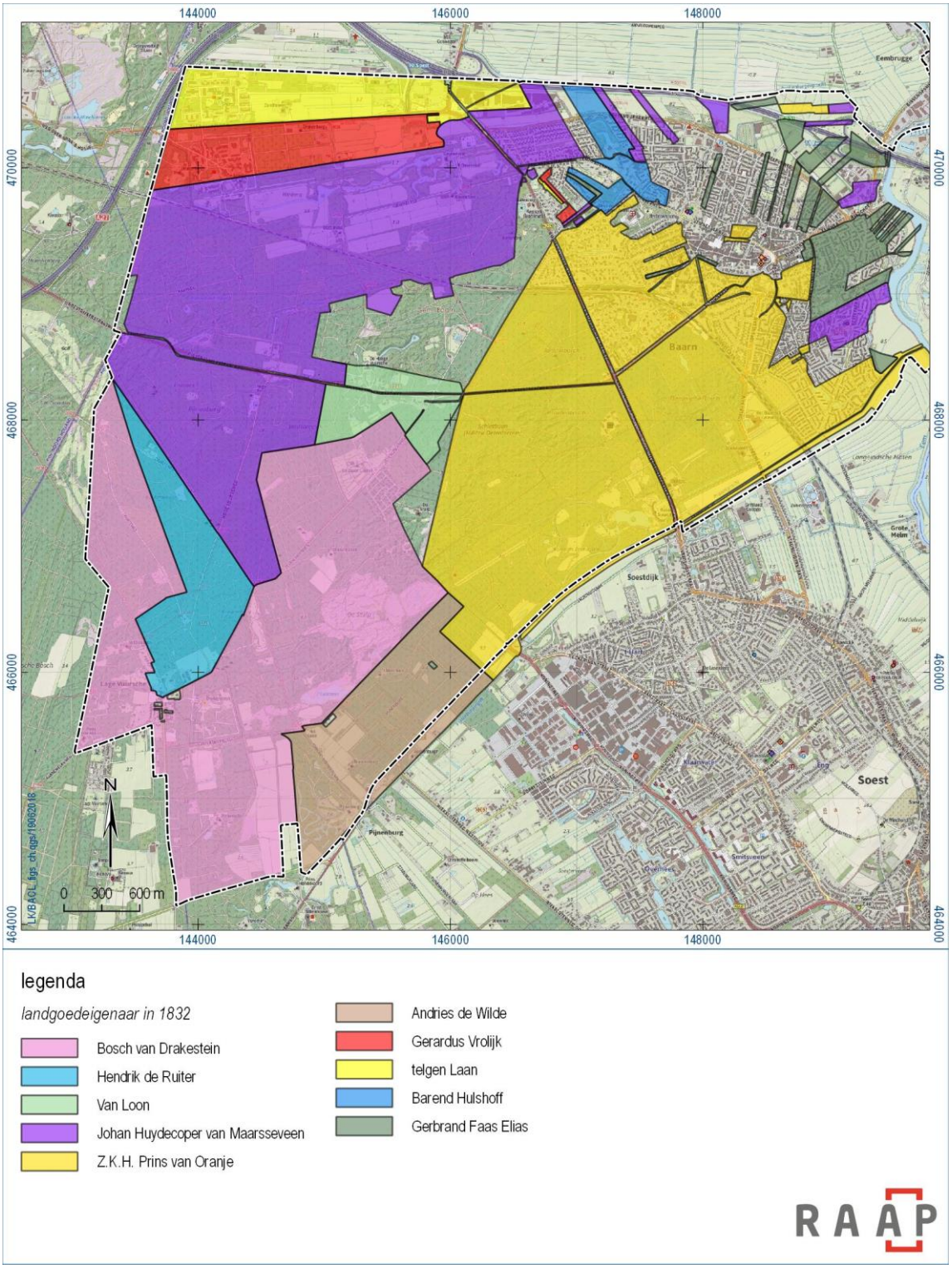

Figuur 22. Spreiding van het Baarnse grondbezit van enkele grootgrondbezitters in 1832. Met uitzondering van de omgeving van het dorp en een stuk in het bosgebied is het gebied grotendeels in handen van slechts enkele personen.

Oude buitenplaats op de stuwwal (Lb1)

Inleiding

Echte landgoed- en buitenplaatsvorming in Baarn kwam in de 17e eeuw op gang, en was vooral een uiting van macht en status. Zoals rond vele Nederlandse steden waar kapitaal aanwezig was kwam ook vanuit Amsterdam een trek van welgestelde stedelingen, veelal regenten, naar het platteland op gang. Zij trokken naar de Amstel, de Vecht, naar Kennemerland, naar 's-Graveland, naar de Purmer en de Beemster, later zelfs naar Brabant, maar in de 17e eeuw ook al verder de Utrechtse Heuvelrug op. Daar werden buitenhuizen, vaak periodiek bewoond, gebouwd. Vaak werden locaties gekozen waar water voorhanden was, om grachten en vijvers te vullen en fonteinen te kunnen laten werken. Op de aangrenzende heidevelden kon men jagen.[76] In Baarn was ook de Utrechtse landadel aanwezig.[77]

Uiteindelijk leidde dit tot een hoge dichtheid aan landgoederen en buitenplaatsen, die samen een belangrijk deel van het gemeentelijk oppervlak van de vroegere gemeenten De Vuursche en Baarn bezaten. In 1832 bezaten slechts enkele grootgrondbezitters een groot areaal aan land (figuur 22).

Figuur 23. De padendriesplitsing of ganzenvoet in het landgoedbos van de Eult, niet ver van de plek waar het huis zelf ooit stond (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

[76] Gaasbeek e.a., 1994, 32
[77] Hoekveld, 1964, 101

De Eult

Onder de regenten bevond zich het echtpaar Jan Gerritszoon Bicker (1591-1653), burgemeester van Amsterdam, en Agneta de Graeff (1603-1656), die in het midden van de 17e eeuw de buitenplaats De Eult lieten aanleggen op grond die zij in 1638 hadden aangekocht [78] en waar vermoedelijk al een huis met een (bescheiden) parkaanleg was.[79] Er bestond al in de 14e eeuw een boerderij met die naam [80], maar die lag verder richting Soest.[81] Het eerste herenhuis, gebouwd aan de al bestaande hofstede, werd in de eerste maanden van 1774 afgebroken.[82] Toen kon ook de Torenlaan worden doorgetrokken en ontstond een ganzenvoet, een splitsing van wegen (figuur 23).[83] De hofstede verdween in 1881, en stond aan de Torenlaan in het Baarnse Bos, iets zuidelijk van de huidige bocht bij het Baarns Lyceum.[84]

Haar broer Cornelis de Graeff, eveneens burgemeester van Amsterdam, kocht eveneens een stuk grond in Baarn, aan de dijk naar Soest, waar hij een huis liet bouwen en een buitenplaats liet aanleggen.[85] In 1674 kocht stadhouder Willem III Soestdijk van de familie De Graeff.[86] Kort daarna kreeg hij ook de heerlijkheidsrechten over Soest, Baarn, Ter Eem en Eemnes. Tegelijk breidde hij zijn bezittingen in Baarn fors uit.[87] Dit was het begin van een eeuwenlange koninklijke aanwezigheid in Baarn, met effecten op landschap, bouwkunst en voorzieningen tot gevolg.[88]

Soestdijk

Willem III gaf Maurits Post opdracht om het huis te verbouwen en om een lange oprijlaan, met in het verlengde daarvan een vaart, aan te leggen. Die oprijlaan tot aan de Eem, die nooit voltooid werd, werd later omgevormd in de huidige Koningslaan (figuur 24).[89] Na de bouw van Het Loo nam de betekenis van Soestdijk als prinselijk verblijf af. Pas later zou het jachthuis voor de Oranjes weer in belang toenemen. Belangrijke episoden als koninklijke residentie beleefde het paleis onder Lodewijk Napoleon (1806-1810), onder Willem II en Anna Paulowna (1815-1865), prins Hendrik (1865-1879), koningin-regentes Emma (tot 1934) en koningin Juliana en prins Bernhard (1937-2004). Allen droegen zij bij aan de veranderingen die paleis en landgoed doormaakten. Zo liet Lodewijk Napoleon de gevels pleisteren en schilderen en legde hij de basis voor de omvorming van tuin en park in Engelse landschapsstijl. Willem II liet twee vleugels aan het paleis bouwen, en ook onder koningin Juliana werd het paleis ingrijpend verbouwd. In 1971 werd paleis Soestdijk met een groot deel van het landgoed aan de Nederlandse Staat verkocht. Slechts een klein deel, met name landerijen aan weerszijden van de Praamgracht, bleven privaat bezit van de koninklijke familie. Daartoe behoren ook de percelen tussen Koningslaan en Praamgracht en het perceel achter de Naald.[90]

[78] Coppens, 1990, 23
[79] Blok e.a., 2007, 34
[80] Gaasbeek e.a., 1994, 32
[81] Blok e.a., 2007, 32
[82] Blok e.a., 2007, 62
[83] Blok e.a., 2007, 27
[84] Gaasbeek e.a., 1994, 34
[85] Coppens, 1990, 10-12; Blok e.a. (2004) zijn van mening dat het al de vader van Cornelis, Jacob, was die de hofstede Soestdijk al vóór 1640 in bezit moet hebben gehad (Blok e.a., 2007, 33).
[86] Coppens, 1990, 41-42
[87] Coppens, 1990, 43
[88] Gaasbeek e.a., 1994, 34
[89] Coppens, 1990, 47; Blok e.a., 2007, 36-37
[90] Kadastrale informatie, via www.nos.nl

Figuur 24. Paleis Soestdijk vanuit de Koningslaan (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Pijnenburg

Ook Pijnenburg gaat als buitenplaats terug naar de 17e eeuw. Sara de Wael, weduwe van Jacob Hinlopen, schepen en raad van Amsterdam, had hier in 1647 een huis laten bouwen en een buitenplaats laten aanleggen door Philip Vingboons. De kern van het huidige huis gaat nog op dat huis terug[91] Onder Andries de Wilde werd het landgoed fors omgevormd. Er werden zowel nieuwe boerderijen gebouwd als een park heraangelegd. Dit park kent een collectie bijzondere boomsoorten en een karakteristieke vijverpartij. Ook de familie Insinger heeft sinds de aankoop in 1860 fors in het landgoed geïnvesteerd. Een belangrijk deel van de bijbehorende landerijen ligt op Soester grondgebied.

Drakensteyn

Drakensteyn, één van de weinige oorspronkelijk middeleeuwse kastelen in Baarn, werd in de 17e eeuw omgebouwd tot een representabele buitenplaats (figuur 25). De familie Bosch van Drakestein ontleent zijn naam aan dit huis, dat zij tot in de jaren 50 van de 20e eeuw bezaten.[92] Sindsdien is het eigendom van prinses Beatrix, die er sinds 2014 ook weer permanent woont. Het landgoed daaromheen viel in het midden van de 20e eeuw uiteen als gevolg van een moeizame exploitatie.

[91] Coppens, 1990, 44
[92] Gaasbeek e.a., 1994, 32

Figuur 25. Achter het hek van kasteel Drakensteyn bevindt zich nog de ijskelder van het landgoed (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Klein Drakenstein

In de 18e eeuw werd een deel van het grondbezit van Drakensteyn afgesplitst voor de aanleg van een nieuwe buitenplaats. Dit werd Klein Drakenstein. De splitsing van beide delen is nog te herkennen aan de spits toelopende contouren van het grondbezit, zoals dat in 1832 bestond.

De Amsterdamse gezusters Van Loon lieten hier hun huis in classicistische stijl bouwen. Bij het huis verrees een koetshuis. In vergelijking met de 'grote zuster' bleef de tuin- en parkaanleg hier bescheiden.

Kleine buitenplaatsen

In de 18e eeuw ontwikkelden zich nieuwe buitenplaatsen, zoals Hooge Vuursche, Heuveloord, Villa Nova, Zeerust en Schoonoord.[93]

De meeste buitenplaatsen lagen op enige afstand van het dorp. In de late 18e eeuw werd die trend doorbreken bij de aanleg van de buitenplaatsen Peking (1791) en Canton (1793), beiden door een Amsterdams koopman.[94]

[93] Gaasbeek e.a., 1994, 34
[94] Gaasbeek e.a., 1994, 34

Tuin- en parkinrichting

Als het gaat om de inrichting van de tuinen en parken zien we een soortgelijke opeenvolging van modetrends op meerdere locaties terug. In de late 17e eeuw en 18e eeuw vinden we vooral de aanleg van rechte lanen en zichtassen in de parken terug, geïnspireerd door de Franse tuinarchitectuur. De Koningslaan bij Soestdijk is hiervan een fraai voorbeeld. Buiten de buitenplaatsen kunnen ook de Amsterdamsestraatweg, de Van Heutszlaan en de Torenlaan hiertoe gerekend worden. Ze werden geflankeerd door dubbele bomenrijen. Op de Eult werd een groot sterrenbos aangelegd, met lanen die op een centraal punt bij elkaar kwamen, het huidige Baarnse Bos.[95] Na de aankoop door Anna van Hannover in 1758 werden er nieuwe structuren toegevoegd, zoals slingerende lanen en een loofgang of berceaux.[96] De structuren zijn voor zover bekend ook in het kaartbeeld van de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen. In de tuinen, dichter bij het huis, lagen perken met lage sierplanten, tuinbeelden en fonteinen. Om de fonteinen op Soestdijk te laten spuiten werd er zelfs een windmolen gebouwd, die later werd omgevormd tot watermolen. Buiten de tuin van Soestdijk, in de bossen met lanen en zichtassen, lagen de omheinde jachtterreinen en de menagerie, het dierenpark. Jachtpartijen behoorden tot het meest favoriete tijdverdrijf van Willem III op Soestdijk.

In de 18e en vroege 19e eeuw begon de omvorming van tuinen en parken in een landschappelijke stijl. Reliëf, zwierige lijnen en telkens een andere blik zijn de hoofdlijnen van de tuinen en parken in deze stijl. Strakke vijvers kregen nu bochtige oevers, hier en daar werden boomgroepen geplaatst zodat zichtlijnen werden geblokkeerd en lange gebogen lanen werden aangelegd. Het moest er als het ware uitzien of het door de natuur zelf gecreëerd was. In het park van Soestdijk is dat nog wel het best waarneembaar. Ook op Groeneveld, Pijnenburg en de Hooge Vuursche is dit goed waarneembaar. Soms werden formele elementen 'verlandschappelijkt' opgenomen in de nieuwe structuur.[97]

Oude buitenplaats in de veenontginningen (Lb2)

Drakenburg

Eén van de oudste adellijke woonplekken in de gemeente Baarn is Drakenburg. De oude ridderhofstede werd in 1811 gesloopt en vervangen door een landhuis. Ruim een halve eeuw werd erin geïnvesteerd, tot ook dit landhuis in 1870 werd gesloopt. Alleen van het koetshuis bleef een deel gespaard. Zeker in vergelijking met het naastgelegen Groeneveld was er slechts van een bescheiden tuin- en parkaanleg sprake, met restanten van de oude gracht en een aantal slingerende sloten door het terrein. Door de aanpassingen aan de infrastructuur ten oosten van de buitenplaats is vooral de entree aan de oostzijde gewijzigd.

Groeneveld

Niet ver van Drakenburg begon in 1702 de bouw van een nieuw huis, namelijk dat op de buitenplaats Groeneveld (figuur 26). De eigenaar daarvan was lid van de hiervoor al aangehaalde Utrechtse landadel.[98] Deze familie Mamuchet, afkomstig uit Frankrijk, woonde al op De Biesen, en ontwikkelde van daaruit de nieuwe buitenplaats. In het midden van de 18e eeuw werd het huis met twee halfronde vleugels uitgebreid. Tot 1940 bleef het huis in privaat bezit. In dat jaar werd het aan de Nederlandse Staat, i.c. Staatsbosbeheer, verkocht.

[95] Hoekveld, 1964, 100; Gaasbeek e.a., 1994, 34
[96] Gaasbeek e.a., 1994, 36
[97] Gaasbeek e.a., 1994, 37
[98] Hoekveld, 1964, 101

Evenals de andere oudere buitenplaatsen kende Groeneveld aanvankelijk een park in barokke stijl, met geometrische vormen en lange lanen. Vanaf de late 18e eeuw werd het park omgevormd in Engelse landschapsstijl, met bochtige vormen en nieuw reliëf. In de tuin zijn beide tuin- en parkstijlen nog herkenbaar.

Figuur 26. Kasteel Groeneveld (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Gevoegd in de verkaveling

Een belangrijk kenmerk van deze buitenplaatsen is dat vrijwel overal de oude strokenverkaveling van de (rand)veenontginning nog goed waarneembaar is in de inrichting van de buitenplaats. Dat maakt visueel ook het belangrijkste verschil met de buitenplaatsen op de stuwwal, die geen 'last' van deze gedwongen lijnen hadden.

Jonge buitenplaats (Lj1)

Onder de Baarnse buitenplaatsen neemt Hooge Vuursche een wat bijzondere plek in (figuur 27). In tegenstelling tot de andere buitenplaatsen heeft Hooge Vuursche zijn oorsprong in de 20e eeuw. Weliswaar was er al in de 17e eeuw sprake van een buiten, maar daarvan stond het huis op een andere plek en er is daarmee een hiaat in de ontwikkeling aan te wijzen. Om die redenen is ervoor gekozen om Hooge Vuursche als een jonge buitenplaats te typeren, wetende dat er vroegere wortels

zijn. Vóór 1910 werd een huis met de naam Hooge Vuursche aan de zuidzijde van de Hilversumsestraatweg bewoond.[99] Daarbij lag een bescheiden parkaanleg in het aangrenzende bos.

Voorafgaand aan de ontwikkeling van de huidige buitenplaats lag er een halfopen heideterrein, waarbinnen een langgerekte serpentinevijver [100], omgeven door bosopstand, lag. Het huidige huis met park ontstond op dat terrein rond 1910. Het huis werd ontworpen door Eduard Cuypers (1859-1927), de tuin werd aangelegd op basis van een ontwerp door tuinarchitect Dirk Tersteeg (1876-1942). Hij verlengde onder meer een al bestaande serpentinevijver.

Sinds 1938 is Hooge Vuursche in handen van diverse organisaties, waarbij architect Wouter Hamdorff (1890-1965) zorg droeg voor herbouw na een brand in 1940.

Figuur 27. Zicht op de Hooge Vuursche door de toegangspoort (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

4.3.4 Oude bossen

Parkbos (Ob1)

De oudste bossen van Baarn die nu nog bestaan zijn de parkbossen, die werden aangelegd als onderdeel van een tuin- en parkaanleg rond buitenplaatsen (figuur 28). De aanleg daarvan begon in de 18e eeuw. Het Baarnse Bos, hiervoor al behandeld, is het bekendste en belangrijkste voorbeeld, maar ook aan de randen van Soestdijk vinden we parkbos. Karakteristiek is veelal een duidelijk ontwerp met lanen in de vorm van een sterrenbos of juist zwierige lijnen en een hoge dichtheid aan elementen die

[99] Dit huis werd omstreeks 1910 afgebroken en was in tegenstelling tot zijn opvolger een relatief eenvoudige tweelaags villa.
[100] Naar serpentine = slang

het geheel moesten aankleden (zoals beelden, vijvers etc. [101]). De bossamenstelling is veelal divers, en we vinden er naast naaldhoutopstanden ook (voormalig) hakhout, delen van sierheesters etc. De diversiteit van bosopstanden is voor dergelijke bossen dus erg belangrijk.[102] Ten aanzien van de ondergrond valt op dat deze oudste generatie bossen doorgaans op de bodemkundig beste plekken werd aangelegd, zoals het Baarnse Bos gedeeltelijk op de eng van Baarn en het parkbos van Soestdijk precies tot de rand van de nabijgelegen stuifzanden. Slechts plaatselijk waren bodemkundig armere omstandigheden aanwezig, zoals hierna beschreven. Bij de inrichting werd nadrukkelijk gebruik gemaakt van het bestaande landschap, zoals de aanleg van de Grote Kom in een landschappelijke laagte, waar kwel zorgde voor een continue wateraanvoer naar de vijver.[103] In tegenstelling tot het aangrenzende park van Soestdijk werd De Eult, later Baarnse Bos genoemd, niet in landschapsstijl omgevormd (doch er werden enkele elementen in de vroege landschapsstijl toegevoegd), waardoor het uniek in de provincie Utrecht werd.[104] De geschiedenis en de kenmerken van het Baarnse Bos zijn uitgebreid beschreven en zullen we in dit document niet herhalen. Wel is een belangrijk aantal structuren op de cultuurhistorische waardenkaart weergegeven.[105]

Figuur 28. De Grote Kom in het Baarnse Bos, onlangs hersteld (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

[101] Op de kaart hebben we een aantal elementen opgenomen die de hoeken van het sterrenbos, het oudste deel van het Baarnse Bos (vóór 1733) moesten aankleden, en die vanaf 1799 zijn verwijderd (Blok e.a., 2007, 117).
[102] Blok e.a., 2007, 115
[103] Blok e.a., 2007, 25
[104] Blok e.a., 2007, 31
[105] Blok e.a., 2007

Een onderdeel van de parkbossen bij Baarn werd ook gevormd door de Oosterheide, een heideterrein vlakbij het dorp dat in 1753 werd verkocht aan Willem Gideon Deutz van de Eult.[106] Hij liet het mogelijk voor een groot deel bebossen. Uiteindelijk verstedelijkte dit gebied.

Parkbos, met stuifzandreliëf (Ob2)

Een zeer klein deel van de parkbossen is aangelegd op stuifzandreliëf (figuur 29). Dat geldt voor het parkbos van Soestdijk, maar nog meer voor het Baarnse Bos. De begreppeling van het gebied dat voor de helft omsloten is door dit reliëf heeft daar zeer waarschijnlijk mee te maken, om de natte omstandigheden meester te worden. Het stuifzandreliëf van het Baarnse Bos heeft het karakter van een paraboolduin, dat een uitblazingslaagte omgeeft.

Figuur 29. Stuifzandreliëf in het Baarnse Bos (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Oud landgoedbos (Ob3)

Buiten de kernen van de buitenplaatsen werd veelal door de landgoedeigenaren als onderdeel van hun exploitatiemodel (productie)bos aangeplant, vooral vanaf de 19e eeuw.[107] De vraag naar mijnhout uit de Belgische en Zuid-Limburgse mijnen was een belangrijke oorzaak voor de massale aanplant van naaldhout op de Nederlandse zandgronden.[108]

[106] Kruidenier, 1999, 160-161
[107] Gaasbeek e.a., 1994, 37
[108] Gaasbeek e.a., 1994, 41

De bossen zijn veelal nog herkenbaar aan de landgoedinvloed door de onregelmatige padenstructuur en de aanwezigheid van lanen (figuur 30). Het feit dat er al in 1850 bos aanwezig was, is ook een teken van particuliere invloed, daar gemeentebossen doorgaans veel jonger zijn.

Figuur 30. Oud landgoedbos nabij Drakensteyn (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

In veel gevallen zijn de bossen tot op heden deel blijven uitmaken van de landgoederen, in andere gevallen zijn ze door verkoop aan Staatsbosbeheer toegevallen. Een voorbeeld daarvan is het landgoed Drakensteyn. Delen van het landgoed werden door de familie Bosch van Drakestein aan de staat verkocht, waardoor ze nu onderdeel zijn van de bezittingen van Staatsbosbeheer.

De bossen zijn grotendeels nog in hun vroegere toestand bewaard gebleven. Er zijn relatief weinig nieuwe functies aan de bossen toegevoegd, iets dat in de jongere heidebebossingen veel meer voorkomt.

Oud landgoedbos, regelmatig ingedeeld (Ob4)

Binnen de oude landgoedbossen is het bos ten noordoosten van het huis Pijnenburg bijzonder opvallend. Het valt op door zijn regelmaat; het is ingedeeld in een groot aantal rechthoekige bosvakken, die door lanen van elkaar worden gescheiden. Deze lanen kruisen elkaar onder haakse hoeken. Het bos maakte deel uit van het landgoed Pijnenburg. De structuur ervan is goeddeels bewaard gebleven, alhoewel er enkele onregelmatige structuurlijnen, paden, aan toegevoegd zijn. De regelmatige structuur heeft zeer waarschijnlijk te maken met de landschappelijke ligging in de Laagte van Pijnenburg.

4.3.5 Jonge heideontginningen

Jonge heidebebossing, met landgoedkenmerken (Hd1)

Gaandeweg de 18e en 19e eeuw zien we een bebossing van de heidevelden rond de landgoederen (figuur 31). De reden daarvoor was in de eerste plaats van economische aard: de bossen brachten geld op. Daar staat tegenover dat het gebruik van de heide voor het agrarisch bedrijf terugliep.[109] De invloed van de landgoedeigenaren zien we terug in bochtige padenstructuren, maar ook in de aanleg van kleine landschapselementen, zoals uitzichtheuvels. Die vinden we zowel in de oudere als de jongere bossen terug. Of de Baarnse landgoedeigenaren ook specifieke voorkeuren voor bepaalde boomsoorten hadden, weten we niet. Nader onderzoek daarnaar is wenselijk.

Figuur 31. Jonge heidebebossingen, links op relatief vlak terrein en rechts op voormalig stuifzand (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Jonge stuifzandbebossing, met landgoedkenmerken (Hd2)

Een belangrijk deel van de jongste bebossingen vond plaats op verstoven bodems (figuur 31). Door overexploitatie was de heide hier veranderd in kale zandbodem, waar de wind vat op had gekregen. Het zand werd op de ene plaats uitgeblazen en op de andere plaats weer in de vorm van duinen afgezet. Daardoor ontstond een kenmerkend stuifzandreliëf. Sommige stuifzanden ontstonden al vele millennia voor het begin van de jaartelling in het Mesolithicum, maar vooral ook in de laatste 800 jaar is het areaal stuifzand in Nederland flink toegenomen. Het steken van heideplaggen en de toenemende

[109] Gaasbeek e.a., 1994, 41

begrazing door schapen vanaf ongeveer de 15e eeuw zijn daar belangrijke redenen voor. In combinatie met een toch al stuifgevoelige ondergrond heeft dat tot een typisch 'cultuurlijk' reliëf geleid dat we elders aan de randen van de stuwwal ook wel vinden, zoals bij Zonnestraal in Hilversum. Enerzijds waren de zanden aan de randen van de stuwwal veel gevoeliger voor verstuiving, maar anderzijds was, zo dicht bij de nederzettingen, daar ook het grondgebruik het meest intensief.

4.3.6 Nederzettingen

Brinkdorp (Sd1)

Karakteristiek voor een brinkdorp is een centraal driehoekig plein, van waaruit wegen in alle richtingen als een spinnenweb lopen. Waar soms de brink een agrarische gebruiksruimte bleef, heeft deze zich soms tot een dorpsplein ontwikkeld. Dat gebeurde vooral in de plaatsen waar aan de brink een kerk verrees (figuur 32).

Figuur 32. De middeleeuwse brink van Baarn (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Op basis van de naam alleen al mogen we veronderstellen dat Baarn reeds in de middeleeuwen als nederzetting bestond.[110] Dat wordt ondersteund door de aanwezigheid van de middeleeuwse kerk. Archeologisch zijn er sporen van een erf van vóór 1200 tussen de Laanstraat en Leestraat aangetroffen. Elders onder de kern is nog geen archeologisch onderzoek verricht, en de conclusie alleen op basis van aangetroffen aardewerk (13e eeuw en later) dat de nederzetting zich van de

[110] Rentenaar, 1999

omgeving-Laanstraat richting de brink heeft verplaatst lijkt me daarom te kort door de bocht.[111] Wetend echter dat nederzettingen op zandgronden zich omstreeks de 12e eeuw verplaatsten naar lagere delen in het landschap, is een dergelijke verschuiving ook hier voorstelbaar. Terecht haalt Cleij de oorspronkelijke betekenis van 'brink', namelijk 'rand', aan.[112] De kerk lijkt daar in de 13e eeuw al een voorganger gehad te hebben [113], en een hogere ouderdom is mogelijk. In de 13e eeuw lag daar in elk geval een kerkhof, beplant met linden. De abdij van Elten kan een zwaar stempel op de vroege ontwikkeling van Baarn gehad hebben.[114] In de 14e en 15e eeuw werden rechten aan Baarn verleend die zelfs als stadsrechten te kwalificeren zijn. Van een daadwerkelijke omwalling lijkt het echter nooit gekomen te zijn. Ter bescherming sloot men een overeenkomst met de stad Amersfoort.[115]

De ontwikkeling van het stadje stagneerde daarna; de komst van de Oranjes en de bouw van een rechthuis aan de Brink omstreeks 1675 deed daar niets aan af.[116] Voor de jongere ontwikkeling, zie § 5.4.

De naam Baarn heeft vermoedelijk dezelfde oorsprong als Barneveld, waarbij Baarn op 'plaats waar men brandstof haalt' wijst.[117] De omkering van de letter 'r' en de aangrenzende klinker zien we ook in Warnsborn en De Born (Wageningen), waarbij de naam verwijst naar een kwelbron. Mogelijk gaat het bij Baarn om het verbranden van veen.[118]

Veenontginningsdorp (Sd2)

Het ontstaan van Eembrugge is te danken aan de toenemende intensiteit van overstromingen door de Eem, waardoor het dorp Uitwijk verdronk. Op de kleine hoogte van Eembrugge ontstond vermoedelijk in de loop van de 13e en 14e eeuw een nederzetting. Deze had het karakter van een lint langs de dijk. Evenals Bunschoten, dat als gevolg van eenzelfde ontwikkeling was ontstaan, kreeg Eembrugge stadsrechten, en wel tussen 1336 en 1340 *stadt van Eembruckge*.[119] De betekenis van Eembrugge als plaats waar men de Eem kon passeren was vanouds duidelijk door de aanwezigheid van een brug in het dorp en het Huis Ter Eem bij die brug. Deze brug werd later vervangen door de huidige brug in de Bisschopsweg.

In het oude Eembrugge, toen nog ten oosten van de Eem gelegen, stond al vóór 1254 een kerk. Onder de parochiekerk van Eembrugge hoorden oorspronkelijk ook de beide Eemnessen en vermoedelijk ook Bunschoten. Het laatste dorp kreeg vóór 1294 een eigen kerk. In Eemnes(-Buiten) werd na een toestemming uit 1339 een kerk gebouwd. In 1439 tenslotte werd ook in Eemnes-Binnen een kerk gebouwd.[120]

In de 15e eeuw trad het verval van het oude Eembrugge in. In 1481 werd het kasteel verwoest en in 1528 werd de kerk afgebroken om daarmee het kasteel te repareren. Daarna verdween het oude stad, en verrees aan de westzijde van de Eem een nieuwe nederzetting (figuur 33).[121] In dat nieuwe Eembrugge werd in de 16e eeuw opnieuw een kerk gebouwd, die door overstromingen uiteindelijk alsnog verdween. Van de 58 huizen in 1748 waren er een halve eeuw later maar weinig over. Van enig belang bleef de plek vanwege de aanwezigheid van de land- en watertol bij de brug, die na de Tweede

[111] Cleij, 1999, 24
[112] Zie ook Spek, 2004.
[113] Gaasbeek e.a., 1994, 23
[114] Cleij, 1999, 24-25
[115] Gaasbeek e.a., 1994, 25
[116] Gaasbeek e.a., 1994, 40
[117] Rentenaar, 1999, 19-20
[118] Vervloet, 2007, 34
[119] Vervloet, 2007, 26
[120] Vervloet, 2007, 31
[121] Gaasbeek e.a., 1994, 28

Wereldoorlog enkele honderden meters naar het zuiden werd verplaatst.[122] Voor de jongere ontwikkeling, zie § 5.4.

Figuur 33. Het huidige dorp Eembrugge (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Kasteeldorp (Sd3)

Van veel jonger datum dan bovenstaande dorpen is Lage Vuursche (figuur 34). Dit dorp staat symbool voor de nieuwe tijd die het landschap rond Baarn in de 17e eeuw in ging toen talloze vermogende vreemdelingen hun geld in dit gebied investeerden. De komst van rijke regenten zorgde immers ook voor de komst van personeel, dat gehuisvest moest worden. Bij Groeneveld werden woningen aan de Amsterdamsestraatweg gebouwd, en ook tegenover Soestdijk zien we bijgebouwen van het buiten.[123] Gerard van Reede stichtte in de Vuursche, een naam die ontstaan is uit het begrip foreest, een nederzetting. Aan de Vuurse Steeg kwamen een rechthuis (in verband met de verworven rechtsmacht), een tolhuis en een aantal woningen. In 1659 werd een kerk in gebruik genomen, en in dezelfde periode ook een schooltje. Tevens werd in datzelfde jaar een korenmolen, van het voor deze streek bijzondere type wipmolen, gebouwd.[124] In de 20e eeuw heeft Lage Vuursche zich vooral tot toeristisch-recreatieve pleisterplaats ontwikkeld, niet in de laatste plaats als gevolg van de vestiging van een herberg in het tolhuis. Voor de jongere ontwikkeling, zie § 5.4.

[122] Gaasbeek e.a., 1994, 40
[123] Gaasbeek e.a., 1994, 37
[124] Gaasbeek e.a., 1994, 38

Figuur 34. De fraaie dorpskern van Lage Vuursche (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

4.3.7 Niet-ontgonnen terreinen

Heide met vennen (Nv1)

In de zone met stuifzanden ligt nu een uitgestrekt heidegebied, dat De Stulp heet (figuur 35 en figuur 36). De situatie doet vermoeden dat het een nooit bebost gedeelte van de stuwwal is, een relict van het oude heidegebied. Dat is echter niet zo. Tot ver in de vroege 20e eeuw behoorde het bij het landgoed Drakensteyn. Het was lange tijd een heideveld, en werd in meerdere fasen, rond 1869 en rond 1881, in opdracht van jonkheer Bosch van Drakestein met naaldhout beplant. De zwierige paden die er in het midden van de 20e eeuw lagen en die deels teruggaan op heidepaden van vóór de bebossing wijzen ook op deze landgoedinvloed. In meerdere stappen, de eerste keer vóór 1952, moet het bos hier zijn gekapt om ruimte te maken voor een heideterrein. In de periode tot 1962 groeide het weer wat dicht, om vervolgens in de jaren vóór 1989 weer flink geopend te zijn. Daardoor ontstond uiteindelijk het enige heideveld van betekenis in de gemeente Baarn. Binnen dit heideterrein ligt het Pluismeer, één van de twee oude natuurlijke heidevennen in dit gebied (zie § 4.4.7).

Figuur 35. Het heideterrein De Stulp bij Lage Vuursche (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Figuur 36. Een klein deel van het heideterrein bestaat uit inactieve stuifzanden (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

4.4 Landschapselementen

4.4.1 Infrastructuur

Landwegen

Doorgaande weg

Binnen de gemeente Baarn liggen twee belangrijke oude doorgaande wegen, de Amsterdamsestraatweg en de Hilversumsestraatweg. De eerste werd tussen 1733 en 1744 aangelegd in opdracht van Willem Gideon Deutz als onderdeel van zijn plannen voor de aanleg rond zijn buitenplaats De Eult (figuur 37). Enige decennia later zorgde prins Willem V ervoor dat de weg werd rechtgetrokken en van rijen beuken aan weerszijden werden voorzien. De Amsterdamsestraatweg is de opvolger van de Soestdijk, een dijk die kort vóór 1378 in opdracht van de bisschop van Utrecht werd aangelegd om met droge voeten door het veen van Soest naar Baarn te komen.[125]

De Hilversumsestraatweg verbindt de Amsterdamsestraatweg in Baarn met de dorpskom van Hilversum en werd eveneens vóór het midden van de 19e eeuw aangelegd en van laanbeplanting voorzien. Kort voor de Tweede Wereldoorlog werd de weg heringericht voor het toenemende autoverkeer en werden enkele bochten uit het tracé verwijderd.

[125] Gaasbeek e.a., 1994, 22

Deze doorgaande wegen binnen de gemeente waren al vrij vroeg verhard, namelijk in de 18e eeuw. Er waren twee tolplaatsen ingericht, op de grenzen met Soest en Eemnes. Ook stonden er voor de reizigers enkele herbergen.[126] Een tol en een herberg stonden ook langs de Vuurse Steeg in Lage Vuursche, de derde oude doorgaande weg binnen de gemeente. Of er vanouds Hessenwegen door de gemeente hebben gelopen is onzeker.[127]

Figuur 37. Historische doorgaande routes, zoals de Amsterdamsestraatweg, hebben ook nu nog vaak een belangrijke verkeerskundige functie (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Lokale weg

Verreweg het merendeel van de historische wegen in de gemeente Baarn is vanouds een lokale weg (figuur 38). De diversiteit daarin is groot, in landschappelijke ligging, in ouderdom, in functie etc. Hierin zijn bijvoorbeeld zowel de bospaden als de paden op buitenplaatsen en zowel de oude akkerwegen en veedriften [128] als de wegen over dijken langs de Eem opgenomen (figuur 39). De belangrijkste functie was in alle gevallen om personen van a naar b te brengen, als b een lokale bestemming was. Soms ging het daarbij om openbare wegen, soms om privéwegen binnen buitenplaatsen. Met name in het Baarnse Bos waren wegen tevens zichtassen, en in veel gevallen gaat het om wegen binnen laanstructuren. Binnen het kaartbeeld hebben we bovendien een onderscheid gemaakt tussen nog aanwezige en verdwenen wegen. Daaruit blijkt bijvoorbeeld dat de wegenstructuur van het noordelijk

[126] Gaasbeek e.a., 1994, 47
[127] Gaasbeek e.a., 1994, 48
[128] Het meest duidelijke voorbeeld van een veedrift is de Zevenlindenweg, waarbij de forse aarden wallen langs de weg bedoeld waren om het vee of de schapen niet voortijdig van de drift te laten afdwalen, maar ze gericht naar het doel aan het einde van de drift te brengen.

deel van De Eult / Baarnse Bos ingrijpend veranderd is toen daar een bouwplan ontwikkeld werd. De lanensterren vervielen grotendeels, en zijn nu alleen nog als kruisingen te herkennen. Elders is aan de paden- en lanenstructuur te herkennen dat we met een bijzondere structuur te maken hebben, zoals het Slingerbosch tussen de dienstgebouwen van Soestdijk en boerderij De Eult. Deze delen van parken zijn niet altijd individueel als contour aangegeven, maar opgenomen in het achterliggende landschapstype of verbeeld door de aanwezige padenstructuur die dit bos maakt wat het is.

Figuur 38. Ook de oude wegen in het dorp behoren tot de waardevolle historische infrastructuur (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Figuur 39. De Zevenlindenweg, vermoedelijk een oude schaaps- of veedrift (foto: Luuk Keunen, 18 juni 2018).

Belangrijk in de lokale structuur is de brink van Baarn. Dit trechtervormig plein lag oorspronkelijk aan de rand van de nederzetting en was via veedriften, waaronder mogelijk de Laanstraat, verbonden met de weidegronden. Op het terrein werd het vee voor de nacht samengebracht. Pas secundair ontwikkelde het zich tot dorpsplein.[129]

Treinspoor

Spoorlijn Amsterdam – Zutphen

Westelijk van de kern van Baarn loopt de spoorlijn van Amsterdam naar Zutphen, die werd aangelegd door de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij als verbinding tussen de hoofdstad en het Duitse Ruhrgebied (figuur 40). Het moest een concurrent worden voor de Rhijnspoorweg, die van Amsterdam via Utrecht en Arnhem naar Duitsland liep. De spoorlijn Amsterdam – Zutphen werd voor het gedeelte tot Amersfoort op 10 juni 1874 geopend. Tegelijk met de opening van de lijn werd hier ook het Station Baarn geopend. Hendrik, prins van Oranje-Nassau (1820-1879), de toenmalige eigenaar-bewoner van Soestdijk, wist vanaf de Amsterdamsestraatweg een speciale toegangsweg tot het station uit te onderhandelen (de huidige Gerrit van der Veenlaan), en bovendien werd er een koninklijke wachtkamer op het station gebouwd. Een eigen aftakking naar Soestdijk kwam er op aandringen van zijn broer, koning Willem III (1817-1890), niet.[130]

[129] Gaasbeek e.a., 1994, 23
[130] Gaasbeek e.a., 1994, 50-51

De lijn werd hier door de stuwwal gegraven, waardoor het 'spoorwegravijn' ontstond. Een tweede ruimtelijke verandering was de aanleg van een weg tussen het station en de dorpskern, de Stationsweg.[131] Op 3 juni 1946 was elektrificatie van de lijn voltooid.[132]

Figuur 40. De twee stations van Baarn in één oogopslag, linksvoor en rechtsachter. Rechts zien we het spoor Amsterdam – Zutphen, terwijl het spoor Den Dolder – Baarn links van het stationsgebouw liep (foto: CeesJan Frank).

Spoorlijn Den Dolder – Baarn (Stichtse Lijn)

Verantwoordelijk voor de aanleg van de lokaalspoorweg Den Dolder – Baarn was de Utrechtse Lokaalspoorweg Maatschappij. Een ministeriële concessie werd verkregen in april 1896. De lijn zou worden verbonden met de bestaande spoorlijn Utrecht – Zwolle. De opening vond plaats op 27 juni 1898. Direct werd ook een station in Baarn gebouwd, Baarn Buurtstation. Daardoor ontstond de merkwaardige situatie van twee treinstations op zichtafstand van elkaar voor verschillende lijnen, die binnen de gemeente Baarn parallel aan elkaar liepen. De lijn kreeg in 1948 een bovenleiding. Ook konden de treinen vanaf toen doorrijden naar het hoofdstation Baarn door een nieuw aangelegde verbinding nabij de Torenlaan. Het buurtstation bleef tot 1972 in gebruik voor het goederenvervoer. Daarna verviel de functie en werd het oude spoor van de Stichtse Lijn nabij het buurtstation opgebroken. De lijn naar Den Dolder werd vanaf nu bediend vanuit Station Baarn. Beide stationsgebouwen bestaan nog, evenals de stations Soest en Soestdijk aan de Stichtse Lijn binnen de gemeente Soest.

[131] Gaasbeek e.a., 1994, 49
[132] Bronkhorst, 1999, 97

Tramspoor

In 1894 werd de N.V. Soester Paardentramweg opgericht (figuur 41). Haar doel was het oprichten en exploiteren van een paardentramlijn tussen Soest, Soestdijk en Baarn. De opening van deze lijn van (slechts) 5 kilometer vond plaats op 1 juni 1895. Deze N.V. zou al snel weer van het toneel verdwijnen. In april 1900 werd de exploitatie overgedaan aan de Nederlandsche Centraal-Spoorweg-Maatschappij, dezelfde maatschappij die de spoorlijn tussen Baarn en Soest exploiteerde. Een overstap was mogelijk bij het kruispunt van beide lijnen, waar Station Soestdijk lag. Anders dan deze naam doet vermoeden lag dit station relatief dicht bij de kern van Soest.

De lijn had te kampen met tegenvallende reizigersaantallen door het feit dat er twee spoorroutes parallel aan elkaar liepen. Na een korte exploitatieperiode door de gemeente Soest vanaf 1918, waarbij ook de paarden door motoraandrijving werden vervangen, werd de tramdienst in 1925 door een autobuslijn vervangen.

Figuur 41. De paardentram van Baarn naar Soest (bron: 'Baarn 1924').

4.4.2 Waterbeheer

Het waterbeheer in de gemeente Baarn heeft in grote lijnen vooral te maken met de landschappelijke veranderingen die het gebied onderging na de ingebruikname van de venen. Een voorbeeld daarvan zijn de dijken langs de Eem.

Figuur 42. De Eem bij Eembrugge (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

De belangrijkste watergang door de gemeente is de Eem (figuur 42). Deze waterde het totale gebied af, maar was ook een vaarverbinding naar Amersfoort, een functie die het al in de 14e eeuw had. Regelmatig moest er aan de Eem worden gewerkt om hem bevaarbaar te houden. In Baarn lag geen haven, maar wel een loswal bij de kalkovens. In de vroege 19e eeuw was er bovendien sprake van beurtvaart, voortgetrokken door menskracht of paarden over jaagpaden, naar Amersfoort. Met de komst van de spoorlijnen verdween dit transportmiddel.[133] De Eem werd tussen 1929 en 1932 verbreed, en nog eens omstreeks 1980 werden er bochten afgesneden, zoals bij Eembrugge.[134]

[133] Gaasbeek e.a., 1994, 48
[134] Ter Beek, 2006, 47

Figuur 43. De Praamgracht, met rechts nog de Koningslaan tussen Soestdijk en de Naald (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

In de Laagte van Pijnenburg werd veen afgegraven. In 1239 werd door bisschop Otto III van Utrecht toestemming gegeven om de Oude Gracht tussen de Vuursche en de Eem aan te leggen. Daarover kon men de turf afvoeren. Een deel daarvan op het grondgebied van de gemeente Soest is nog bewaard gebleven.[135] Deze turfvaart werd na toestemming, verleend in1398, aangepast, waardoor de Praamgracht of Pijnenburgergrift ontstond (figuur 43). De benaming praam- wijst op de schepen die er voeren.[136] In de 15e eeuw trok men deze turfvaart door tot Maartensdijk, zodat men een transportroute naar Utrecht kreeg.[137] Er bestonden al vanaf de 15e eeuw plannen om over het tracé van de Praamgracht een kanaal tussen Utrecht en de Zuiderzee aan te leggen, de Eemsevaart. Steeds weer kwam het plan op tafel, maar ging het niet door. Wel werd er in maart 1809 gegraven in de Praamgracht achter Soestdijk. Deze werken zouden nog te herkennen zijn.[138] Het plan kwam met de aanleg van de Keulse Vaart in 1821-1825 definitief te vervallen.

Ook in het noorden van de gemeente Baarn werd in de late middeleeuwen veen afgegraven. Werner van Drakenburg, heer van het gelijknamige kasteel, verveende sinds 1340. Aan het eind van die eeuw werd een transportkanaaltje naar de Eem aangelegd, de Drakenburgergracht of –wetering. Nog omstreeks 1700 werd daar veen gestoken. Van Drakenburg kreeg in 1359 ook veengronden bij de Vuursche in pacht.[139]

[135] Gaasbeek e.a., 1994, 21
[136] Gaasbeek e.a., 1994, 21
[137] Blok e.a. (2004) plaatsen de aanleg van de Praamgracht pas in 1565.
[138] http://www.frieslandopdekaart.nl/kaarten/googlemaps/619/
[139] Gaasbeek e.a., 1994, 22

4.4.3 Agrarisch cultuurlandschap

Onder het thema 'agrarisch cultuurlandschap' hebben we twee aspecten opgenomen die te maken hebben met de prestedelijke structuur van Baarn. Allereerst zijn dat de locaties van bebouwing volgens het kadastraal minuutplan uit 1832. Het geeft goed weer waar toen bebouwing stond, zowel in de kernen Baarn, Lage Vuursche en Eembrugge als verspreid op de landgoederen en in het agrarisch cultuurlandschap. Overigens hebben we in deze laag alle bebouwingslocaties uit die periode bijeen gehouden, en dat betekent dus ook dat er ook niet-agrarische bebouwing in de database voorkomt.

Gerelateerd aan dat agrarisch cultuurlandschap zijn de historische kavelgrenzen, die bewaard zijn gebleven. Ook hierbij gaat het om kavelgrenzen die aangegeven zijn op het kadastraal minuutplan uit 1832. We herkennen vooral de gaafheid van de structuur van de veenontginning ten oosten van de Eem.

Een derde onderdeel van dit thema zijn de aarden wallen, die om verschillende redenen werden opgeworpen, vooral in het huidige bosgebied (figuur 44). Meestal gaat het om boswallen, aangelegd om wildvraat binnen recent aangeplant bos te voorkomen. In een enkel geval gaat het om een landweer, en dan zijn ze eveneens in de categorie 'militair erfgoed' meegenomen. Verspreid over het bosgebied ligt een groot aantal wallen, waarbij we die langs de Zevenlindenweg even aanhalen als zeer markant.

Figuur 44. Een aarden wal langs de Zevenlindenweg (foto: Luuk Keunen, 18 juni 2018).

4.4.4 Groenaanleg

Het opgaand historisch groen is binnen meerdere thema's opgenomen, onder meer onder de landschapstypen (grotere eenheden) en onder landgoederen en buitenplaatsen (lanen). Onder het thema met de expliciete naam 'groen' hebben we informatie over de aanwezigheid van oud inheems plantmateriaal opgenomen, zoals geïnventariseerd en verwerkt door de (historisch-)ecoloog Bert Maes. De informatie is zowel ecologisch als historisch-landschappelijk van belang. Maes heeft de opgenomen gebieden in de gemeente Baarn op basis van veldbezoeken beoordeeld. Waardevolle uitingen van historisch bosbeheer zijn hakhout, spaartelg van eik en beuk, hakhout van beuk en els. Aan de verschillende complexen zijn waarderingen toegekend, die in de achterliggende database zijn opgenomen.

Daarnaast hebben we de grotere groene gebieden in kaart gebracht die een relict zouden kunnen zijn van het vroegere parkbosareaal van de Eult. Het Maarschalkerbos behoort ook daartoe.

Groen op de kaart

Ten aanzien van het groen is een verantwoording wat wel en wat niet is meegenomen [140] wel relevant. Enkele aspecten hebben de meeste aandacht gekregen. We hebben ons specifiek gericht op de grote lijnen van de lanenstructuren binnen het kader van de buitenplaatsen (met de provinciale waardenkaart als voornaamste bron, met een steekproefsgewijze bureau- en veldcheck [141]), op relicten van oud inheems plantmateriaal (op basis van de inventarisatie van Maes) en op structuurlandschappelijk belangrijk groen (in de laag met landschapstypen en de laag met groenrelicten van het parkbos).

Dat betekent dat bijvoorbeeld individuele houtsingels buiten het bos, lanen buiten de buitenplaatsen en individuele waardevolle bomen, inclusief het merendeel van de bijzondere en herdenkingsbomen zoals in het bomenbeleidsplan zijn opgesomd [142], (nog) niet op de kaart zijn opgenomen.[143]

4.4.5 Kastelen en buitenplaatsen

In de laag met de landschapstypen hebben we al aandacht besteed aan de contouren van de als buitenplaats herkenbare eenheden. De waardevolle bouwkunst komt hierna nog specifiek aan de orde (zie § 5.3). In deze landschappelijke themalaag hebben we vooral aandacht besteed aan de structuren binnen landgoederen die onmisbaar zijn voor de bijzondere kwaliteit. Daarbij gaat het vooral om waterpartijen (grachten, sloten, vijvers), om zichtassen en –velden, om lanen, om bijzonder reliëf (greppels, ijskelders, uitzichtheuvels en ander reliëf), om bijzondere maar fossiel bewaard gebleven vormen van tuinarchitectuur, om moestuinen en om buitenplaatsbiotopen. Samen met de bouwkunst en

[140] Het onderdeel 'historisch groen' is als afzonderlijke laag niet in het plan van aanpak benoemd.
[141] Merk op dat ook verdwenen laanstructuren op de kaart zijn afgebeeld. In de achterliggende database is opgenomen of de lanen nog aanwezig of verdwenen zijn.
[142] Bomenbeleidsplan gemeente Baarn 2013-2023, bijlage 2
[143] Er is een database 'monumentale bomen', genaamd het Landelijk Register Monumentale Bomen, waarin voor Baarn ca 20 bomen zijn opgenomen. Deze database is als GIS nog niet publiek beschikbaar en kon derhalve niet op de kaart worden opgenomen.

de infrastructuur (zie aldaar) geven deze structuren de invulling van de buitenplaatsen en het door buitenplaatsen beïnvloede landschap daarbuiten weer.

Figuur 45. De Torenlaan, een oude zichtas op landgoed De Eult (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Als we meer in detail naar de zichtlijnen kijken, zien we een groot aantal verbanden met ver weg gelegen 'zichtdoelen'. Vanaf de Starreberg, in het huidige Wilhelminapark, waren bijvoorbeeld zichtlijnen gericht op de St. Vituskerk van Hilversum, de kerktoren van Oud-Loosdrecht, de Domtoren van Utrecht en de St. Joriskerk van Amersfoort. Niet alleen blijkt hieruit hoe groots men het aanleggen van zichtrelaties in de 17e en 18e eeuw aanpakte, maar ook hoe open het toenmalige landschap nog geweest moet zijn. Dergelijke zichtrelaties werden vastgelegd in lanen, waarbij naast de eerste sterrenberg in het Wilhelminapark in de 18e eeuw ook een tweede sterrenberg, de Son, ontstond op de tegenwoordige kruising Nassaulaan-Wittelaan. Voor de grote zichtlijnen speelt deze sterrenberg een veel kleinere rol.[144] Bij de aanleg van de villaparken werd een belangrijk deel van de oude lanen en zichtassen onderbroken.

[144] Voor meer details hierover verwijzen we naar Blok e.a., 2007, 27

Figuur 46. Midden in beeld zien we een gebogen sloot, die van noord naar zuid lopend, naar rechts 'uitbuikt'. Links daarvan is een 8-vormige donkere vlek met twee lichter gekleurde eilanden te zien in het terrein. Het gaat hier om een afwijkende grasgroei doordat de grachtvulling natter was. De vorm van de gracht wijst op de aanwezigheid van een mottekasteel. Te zien is een luchtfoto uit de periode vóór 1967 (met dank aan Historische Kring Baerne / J. van der Laan).

Spectaculair te noemen is de vondst van een vermoedelijk mottekasteel ten noorden van Baarn, onder de zuidelijke afrit van de snelweg (figuur 46 en figuur 47). Door de heer Van der Laan, coördinator van de archeologische werkgroep (ARWE) van de Historische Kring Baerne werd een oude luchtfoto aangedragen, waarop heel zuidelijk een 8-vormige gracht met twee eilanden weergegeven werd. Later werd op luchtfoto's van de Royal Airforce uit de Tweede Wereldoorlog dezelfde structuur gezien. We herkennen op de foto's ook dat een gebogen sloot bewust om het terrein gelegd is, terwijl een andere sloot door het terrein loopt. Er zijn ter plekke geen veldwaarnemingen bekend. Het terrein gaat grotendeels schuil onder de afrit, met de bermsloot die de voorburcht doorsnijdt. Daar zou een veldinspectie op dit moment nog wat kunnen opleveren. Voor het overige is de vraag in hoeverre de aanleg van de afrit, bijvoorbeeld door het leggen van een fundering, de resten heeft aangetast. Uit historische bronnen is over het mottekasteel niets bekend, maar gezien de ligging in de ontginningsstructuur van Eembrugge is een rol als voorganger van Ter Eem niet uitgesloten.

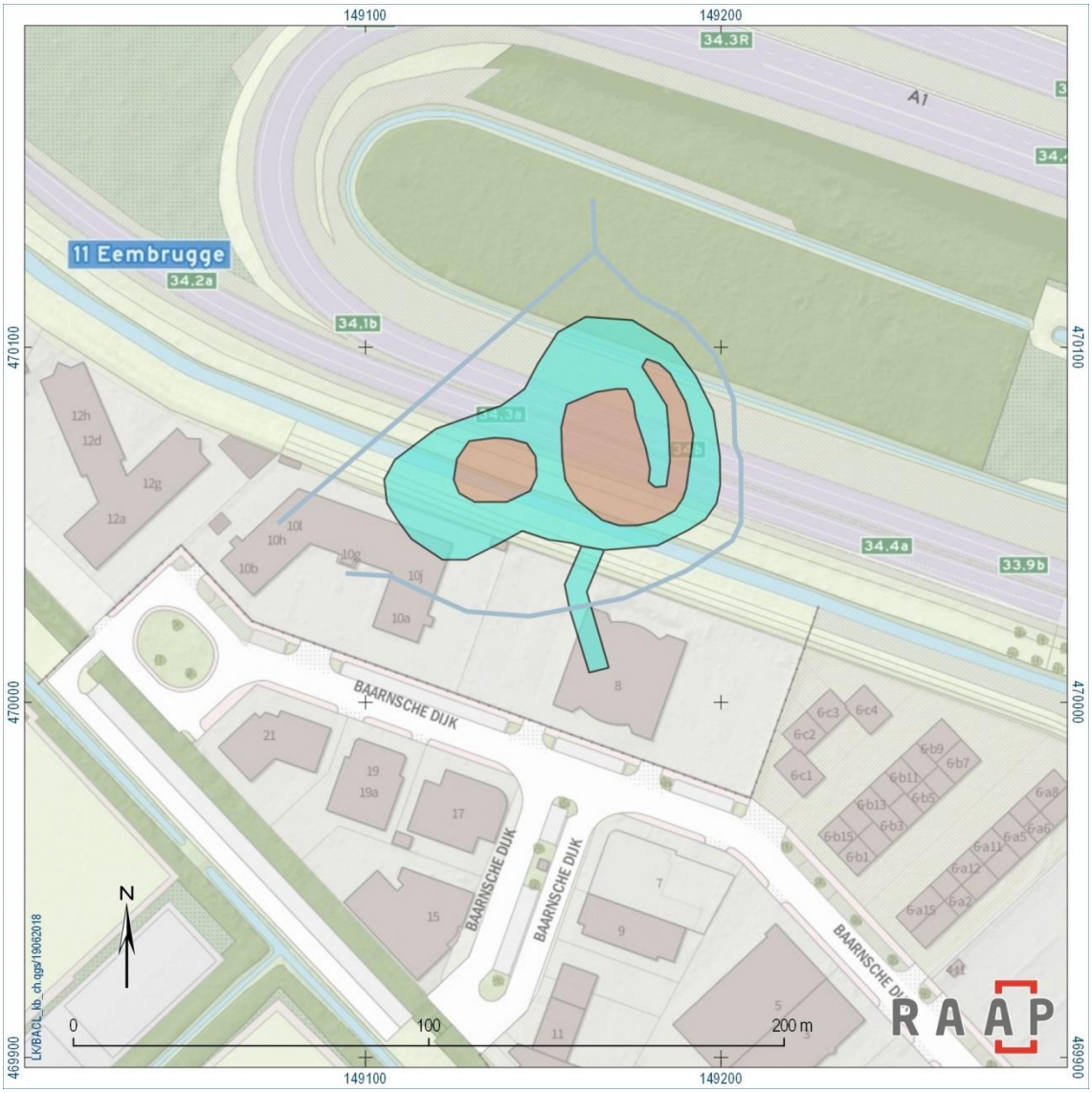

Figuur 47. Reconstructie van de context van het vermoedelijke mottekasteelterrein, met grachten (blauw), eilanden van voor- en hoofdburcht en een kavelsloot die met een boog om het terrein heenloopt. De structuur aan de zuidzijde is nog niet helemaal duidelijk. De zuidelijke, hier doodlopende tak zou ten zuiden van de rondlopende sloot nog een eiland omgeven kunnen hebben.

4.4.6 Maatschappelijk

Onder het thema maatschappelijk verstaan we meerdere deelthematieken. Deze belichten we hier afzonderlijk.

Bestuur en recht

De huidige gemeente Baarn bestaat uit meerdere historische rechtsgebieden, namelijk de heerlijkheden Baarn en De Vuursche. De grenzen zijn regelmatig onderwerp van twist geweest, met name de grens tussen Utrecht en Holland.[145]

Na de instelling van gemeenten in de Franse Tijd werden Baarn en De Vuursche afzonderlijke gemeente, een gegeven dat nog lang doorklonk in het bestaan van twee afzonderlijke kadastrale

[145] Reichgelt & Groeneveld, 2006, 7 e.v.

gemeenten. Na de instelling van de Gemeentewet van 1851 werd geconcludeerd dat De Vuursche te weinig kiesgerechtigde inwoners had. In 1857 werden De Vuursche en Baarn dus verenigd tot één gemeente, die Baarn zou worden genoemd.[146] De grenzen van de vroegere gemeenten Baarn en De Vuursche hebben we op kaart gezet, inclusief die delen die door grenscorrecties buiten de huidige gemeente vallen. Binnen de huidige gemeente valt bovendien een klein stuk dat ooit tot de gemeente Hoogland behoorde. Van relatief recente aard is de overdracht van 29 hectare gemeentelijk grondgebied aan Soest, in 1999. Daarbij werd de grens verlegd van de Pijnenburgergrift naar de (noordzijde van de) Biltse Weg. Nabij de Jachthuislaan werd de grens van de zuid- naar de noordzijde van de Biltse Weg verplaatst.

De grenzen van rechtsgebieden waren veelal met grenspalen 'afgepaald'. Diverse grenspalen op de grenzen van Baarn zijn bewaard gebleven, zoals de grenspaal 9 op het grenspunt Baarn-Hilversum-Laren en de Leeuwenpaal op de Utrechts-Hollandse grens.[147] Deze zijn in de bouwkunst-database opgenomen. In de landschapslaag hebben we de plekken van historische grenspalen opgenomen zoals die op historische kaarten staan weergegeven, onafhankelijk van de huidige af- of aanwezigheid.

Sport

In de 19e en vroege 20e eeuw zijn er diverse publieke en private sportaccommodaties in de gemeente Baarn aangelegd, waarvan er enkele nog bestaan en andere alweer verdwenen zijn.

Oorspronkelijk zwommen de inwoners van Baarn in de Eem. Daar stond een houten badhuis, dat door de overstroming van 1916 verwoest werd. Er werd toen een stenen gebouw geplaatst, dat nog bestaat. Achter het badhuis kon men in de Eem zwemmen.[148] Vanwege de toenemende vervuiling in de Eem werd dit bad in 1951 gesloten. Op 31 juli 1954 opende het nieuwe bosbad bij Hooge Vuursche. Dit zwembad is als gemeentelijk monument beschermd.[149]

Plannen voor natuurbaden

In 1933 waren er plannen om een natuurbad aan te leggen achter Groot Kievietsdal aan de weg van Baarn naar Hilversum. De werkzaamheden zouden in oktober 1933 starten.[150] Uit de topografische kaart van dat jaar maken we op dat het gebied ten zuiden van Groot Kievietsdal kort vóór 1933 was opengekapt. Op de eerstvolgende topografische kaart, die van 1952, herkennen we geen natuurbad, maar uitgestrekte golfbanen. Vermoedelijk waren die al vóór 1945 aangelegd, want we herkennen ze al op een RAF-luchtfoto van 8 april van dat jaar.[151] Het lijkt er dus op dat een natuurbad er nooit gekomen is, maar wel een golfbaan. Het gebied ligt net buiten de gemeente Baarn in de gemeente De Bilt.

Ook waren er na de Tweede Wereldoorlog plannen voor een natuurbad in de grote kom in het Baarnse Bos. De oerlaag zou daar gediend kunnen hebben als natuurlijke ondoordringbare laag.[152] Uiteindelijk kwam er een bosbad nabij de Hooge Vuursche.

[146] Let wel: er was dus sprake van een nieuwe gemeente, waarin Baarn en De Vuursche als gelijkwaardige partners opgingen (Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 13 juni 1857).
[147] Reichgelt & Groeneveld, 2006, 7-9
[148] Ter Beek, 2006, 48
[149] https://bosbaddevuursche.nl/historie.htm
[150] De Telegraaf, 3 oktober 1933
[151] Wageningen University, Special Collections, RAF-luchtfoto's, flight 123, run 18, photo 3007, d.d. 08-04-1945
[152] De Gooi- en Eemlander, 29 juli 1949

In 1896-1897 werden grootse plannen ontwikkeld om in het Wilhelminapark een algemene sportinrichting met tennisbanen, een voetbalveld, een kaatsterrein, een kegelbaan en een wielerbaan aan te leggen. Niet alles daarvan werd gerealiseerd, maar dat gold wel voor de wielerbaan (geopend op 1 mei 1897) en de tennisbanen. Het geheel werd later die maand omgedoopt in *Baarnsch Sportterrein*. De middenstand en de verkoop van fietsen voeren er wel bij.[153]

Paarden.

Zondagnamiddag te 1 uur zullen de *Amsterdamsche Vereeniging tot bevordering van Jacht- en Terreinrijden* en haar genoodigden een jachtrit houden achter een jagermeester tusschen Amersfoort en Hilversum. Samenkomst te 1 uur namiddag aan het *Hotel de Berg* bij Amersfoort. Aankomst omstreeks half drie uur aan Hooge Vuursche (renbaan van den heer jhr. Bosch van Drakestein).

Een dertigtal heeren en dames zullen daaraan deelnemen.

De jachtrit eindigt met een wedloop voor niet-volbloedpaarden, afstand 900 meter.

Figuur 48. Aankondiging van een paardenrace op de renbaan van Drakensteyn (bron: Algemeen Handelsblad, 16 oktober 1897).

Over de renbaan aan de Zevenlindenweg is het minst bekend (figuur 48 en figuur 49).[154] Deze lag op een relatief laat bebost stukje heide langs de Zevenlindenweg, en wordt in 1933 voor het eerst op de topografische kaart afgebeeld. Vóór 1952 lijkt de renbaan opgeheven te zijn, maar de padenstructuur is nog lange tijd gedeeltelijk bewaard gebleven en deels nog in gebruik. De renbaan lag op grond van landgoed Drakensteyn, en het grondgebruik van het betreffende perceel, toen Vuursche F 507, wijzigde vóór 1896 van 'weg als heide' naar 'spoor', mogelijk een indicatie voor gebruik als renbaan.[155] De renbaan van de familie Bosch van Drakestein wordt in 1897, 1900 en 1907 al expliciet genoemd, toen deze voor een jachtrit door respectievelijk de *Amsterdamsche Vereeniging tot bevordering van Jacht- en Terreinrijden* (1897, 1900) en de *Hilversumsche Vereeniging tot Bevordering van Jacht- en Terreinrijden* (1900) gebruikt werd.[156] De voormalige renbaan, een langgerekte lus, is in het terreinreliëf nog herkenbaar en wordt deels nog als pad gebruikt. Meerdere landgoederen in de regio beschikten destijds over een renbaan, waaronder ook Cruysbergen in Bussum.[157]

[153] Brouwer, 1999, 105-107
[154] In het boek 'Draf- en renbanen in Nederland' van Minkema (2004) wordt deze baan niet genoemd.
[155] Kadastrale leggers De Vuursche
[156] Algemeen Handelsblad, 16 oktober 1897; De Telegraaf, 18 oktober 1897; Het nieuws van den dag, 22 mei 1900, via www.delpher.nl; Algemeen Handelsblad, 28 oktober 1907
[157] Het nieuws van den dag, 2 augustus 1898

Figuur 49. Van linksonder naar boven midden loopt de Zevenlindenweg, een oude veedrift. Rechts daarvan herkennen we, parallel aan de weg, een langgerekte structuur met een kleine lus in het zuiden en een grotere lus in het noorden, die deels onder het bungalowpark schuilgaat. Dit is de laat-19e-eeuwse renbaan van Drakensteyn. Nu fungeert de renbaan deels als toegangsweg naar het huis Drakenbosch (bron: AHN2).

4.4.7 Bedrijvigheid

Bij het landschappelijke thema 'bedrijvigheid' hebben we ons niet zozeer op fabriekscomplexen gericht, als wel op landschappelijke uitingsvormen van bedrijvigheid. Het gaat dan vooral om uitingen van delfstoffenwinning (zand- en grindkuilen) als om bijzondere vormen van bosbouw, met name bosbouw op rabatten. Deze rabatstructuren vinden we hoofdzakelijk ten noordoosten van Lage Vuursche terug.

Zand- en grindwinning vond veel meer plaats op de stuwwalkop, waar immers grindrijke gestuwde afzettingen aan de oppervlakte voorkwamen. In de hoek van de Hoge Vuurseweg en de Hilversumsestraatweg ligt een terrein, de huidige Wolfsdreuvik, dat nog in de vroege 20e eeuw als omwald heideterrein met de aanduiding 'grindgr(oeve)' op topografische kaarten voorkomt. De wallen zijn niet (meer) aanwezig en het terrein is bebost, maar in het reliëf vinden we enkele kuilen nog wel terug. Dat geldt ook voor terreinen verspreid op de stuwwal, waar vaak in kleine putjes voor lokale doeleinden is gegraven. Ook werd er nog in 1960-1961 zand gewonnen in de buurt van het Pluismeer

op landgoed Drakensteyn. Het huidige recreatieterrein "De Kuil van Drakenstein", vóór 1974 met die functie in gebruik genomen [158], ontstond hierdoor, nadat van noord naar zuid zand gewonnen werd.

Figuur 50. Het Pluismeer (foto: Marco Lucas / Mapio.net).

[158] Topografische Kaart, 1974; Nederlands dagblad, 7 september 1982

Het Pluismeer

Het Pluismeer en een nabij gelegen waterpartij, die nu niet meer bestaat, bestonden al vóór 1832 als heidevennen (figuur 50). Ze maakten toen onderdeel uit van het landgoed Drakensteyn. In dienstjaar 1882 werden ze in ontginning genomen, doch een deel van het perceel bleef water. In dienstjaar 1965 verkocht de familie Bosch van Drakestein dit perceel, met vele andere, aan Staatsbosbeheer, die het sindsdien beheert. Al in 1942 was er een kampeercentrum met de naam Pluismeer op het landgoed Drakensteyn aanwezig.[159]

Over de zandsteenfabriek was weinig bekend, evenals over het bericht dat het Pluismeer door afgraving zou zijn ontstaan. Uit krantenartikelen zijn we iets meer te weten gekomen. Het was een initiatief van de heer Feitz uit Baarn, met toestemming van Diana Bosch van Drakestein (1932-2017), die investeringen in beplanting had zien mislukken en op zoek was naar inkomsten.[160] Feitz kreeg van Bosch van Drakestein een concessie van 6 hectare ven en 60 hectare land daaromheen.[161] Een ontgrondingsvergunning werd bij de provincie Utrecht aangevraagd [162] en op het terrein werden de installaties, werkband, molen en de triller alvast opgesteld.[163]

In 1960 werd geschreven: *Staatsbosbeheer is minder te spreken over haar* (van de freule, LK) *besluit om zand uit het Pluismeer en directe omgeving te verkopen aan een steenfabrikant, die op het ogenblik reeds voorbereidingen treft voor de stichting van een openluchtfabriek bij het meer. Deze zal vier jaar functioneren en in die tijd zal het Pluismeer – thans een bescheiden plas – een meer worden van circa zeseneenhalve hectare (vier meter diep). Zwitserse machines zullen het opgezogen zand benutten voor de fabricage van betonstenen ten behoeve van de woningbouw, waarvan er per dag ongeveer zeventigduizend kunnen worden gemaakt. Over een 150 meter lange transportband, die inmiddels op het terrein bij de Stulpselaan is geplaatst, worden die stenen dan snel en efficiënt afgevoerd. (...) Omdat hier geen sprake is van een fabriek in de zin van de wet, heeft de gemeente Baarn geen bezwaren tegen deze steenfabricage naar voren gebracht. Wel behoeft men nog de toestemming van Gedeputeerde Staten van Utrecht voor de ontgronding. Of Staatsbosbeheer gunstig zal adviseren, is de vraag, aangezien deze instelling niet geporteerd lijkt te zijn voor een zo groot Pluismeer.*[164]

Die plannen werden korte tijd later fors ingeperkt: *Het plan om op Drakestein een autorenbaan te maken heeft men ook kunnen tegenhouden, de eigenaren hebben als protest het terrein voor het publiek gesloten. Ook hebben ze een tijdelijke zandsteenfabriek opgericht. Het Pluismeer werd bewaard voor zandafgraving maar de aangrenzende grond mocht wel worden afgegraven.*[165] "De Kuil van Drakenstein" dankt zijn ontstaan aan deze geschiedenis. Ook zijn er enkele bungalows gebouwd [166], waaruit het bungalowpark De Zeven Linden ontstond.

In 1963 werd er in de Tweede Kamer een wetsontwerp ingediend tot onteigening van de gronden van landgoed Drakensteyn in verband met bedreiging van de natuurwaarden [167], nadat het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen al in december 1961

[159] Dagblad van het Oosten, 7 mei 1942
[160] De Volkskrant, 24 mei 1960
[161] Het Vrije Volk, 16 juni 1960
[162] Het Vrije Volk, 16 juni 1960
[163] De Volkskrant, 24 mei 1960
[164] Trouw, 27 juli 1960
[165] Het Vrije Volk, 13 april 1961
[166] Het Vrije Volk, 17 november 1961
[167] De Telegraaf, 11 mei 1963

dienovereenkomstig adviseerde.[168] De Tweede Kamercommissie oordeelde in november 1963 na een veldbezoek negatief op het onteigeningsvoorstel. In 1971 werd het wetsvoorstel ingetrokken. Op dat moment had het rijk reeds 240 hectare van de familie Bosch van Drakestein gekocht.[169] Het verhaal dat er zou zijn onteigend doet echter nog steeds de ronde.[170] Datzelfde geldt voor het verhaal dat het Pluismeer door ontzanding zou zijn ontstaan.[171]

4.4.8 Militair erfgoed

Tot het oudste militair erfgoed van Baarn behoren de plaatsen van middeleeuwse kastelen, waarvan er nu geen meer resteert. Waarschijnlijk het belangrijkste was het Huis Ter Eem aan de Eem, vermoedelijk gebouwd in 1347-1348 in opdracht van de Utrechtse bisschop Jan van Arkel. Het lag zeer strategisch in het grensgebied van Utrecht en Holland, en werd in 1706 gesloopt. In het terreinreliëf zijn de contouren van het kasteel nog herkenbaar. Kastelen en bijbehorende structuren (grachten, omgrachte terreinen) zijn ondergebracht in het thema 'kastelen en buitenplaatsen'.

Figuur 51. Het grensgebied tussen Gooi en Sticht, bij Baarn (linksboven) en De Vuursche (rechtsboven). Langs de grens herkennen we de Roeters Wall en de Gooyer Schans (detail uit de Historische Kaart van Gooiland, 1725-1734, door Reinier en Joshua Ottens).

De grens met het Gooi vormde lange tijd een strategisch belangrijke locatie (figuur 51). Daarom lag daar tot in de 17e eeuw een blokhuis, en is de Roeterswal wellicht als een daarop aansluitende landweer te zien. Groeneveld vermoedt dat de Roeterswal kort na 1619 is aangelegd, terwijl het eerste blokhuis al van vóór 1536 moet dateren. Dat eerste blokhuis was vermoedelijk in 1528 verwoest, en wellicht al vóór 1428 gebouwd. De Gooier schans, die ook in deze buurt gelegen heeft, lag mogelijk aan de Gooise zijde van de grens, alhoewel er ook wel kaarten zijn die hem aan de Baarnse zijde positioneren.[172] Op basis van die laatste kaarten hebben we 'm op de waardenkaart gezet.

Het gebied noordoostelijk van de kern Baarn maakte bovendien onderdeel uit van het inundatiegebied van de Grebbelinie, een 17e-eeuwse waterlinie tussen de Zuiderzee en de Rijn bij Rhenen. Dit

[168] Gereformeerd gezinsblad, 6 december 1961
[169] Nieuwsblad van het Noorden, 10 november 1971
[170] https://www.ad.nl/amersfoort/markante-bevlogen-freule~a9bd0a70/
[171] https://nl.wikipedia.org/wiki/Pluismeer, geraadpleegd op 26 april 2018
[172] Groeneveld, 2005

inundatiegebied vormt samen met de Eem als ader het belangrijkste werk binnen de gemeente. Bijbehorende militaire versterkingen lagen buiten de gemeente, zoals het Werk bij Krachtwijk.[173]

Weinig gegevens hebben we over de Franse Kamp in het Roosterbos, waar een trapeziumvormig terrein door een gracht lijkt te worden omgeven. Niet duidelijk is of de structuur aan de aanwezigheid van de Fransen in 1672 of in 1795 gekoppeld moet worden.

De mobilisatie werd vooral in Baarn gemerkt door de aanwezigheid van militairen, onder meer in landhuizen en zelfs in de vorm van een tentenkamp. Ze waren onder meer betrokken bij de versterking van de dijk langs de Eem.[174] De Tweede Wereldoorlog begon op 10 mei 1940 met verdedigingsacties, waaronder het platbranden van een boerderij op het Zuidereind voor een beter schootsveld. Enkele dagen later werd de Eembrug vernield en een tweede boerderij platgebrand. Op 14 mei 1940 capituleerde Nederland, en Baarn werd bezet. Baarn was die dagen geëvacueerd geweest. [175] Het gezin van prinses Juliana vluchtte via Londen, waar prins Bernhard bij de koningin achterbleef, naar Canada. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zaten enkele inwoners van Baarn in het verzet. Lokaal voerden zij verzetsdaden uit.[176]

Een bijzondere structuur uit de nadagen van de Tweede Wereldoorlog is te vinden langs de Zwarteweg (figuur 52). Daar bevinden zich de resten van tientallen munitiedepots van de bezetter. Deze zijn op luchtfoto's uit het voorjaar van 1945 te herkennen, en zijn goeddeels ook nu nog in het reliëf herkenbaar. De transportroute langs deze depots, de Zwarteweg, kent wellicht plaatselijk nog zijn verharding uit deze periode.

Daarnaast lijkt er nog een tweede depot geweest te zijn. Reinders wijst op de kap van bossen aan weerszijden van de Hoge Vuurseweg, Stulpselaan en Zevenlindenweg. Deze kap is vastgelegd door het verzet op 13 en 26 oktober 1944 en zou ook op RAF-luchtfoto's waarneembaar zijn. De opslag zou zich bevonden hebben langs de Hoge Vuurseweg en de Zevenlindenweg, met slagbomen met wachtposten nabij de Hilversumsestraatweg, nabij de kruising Hoge Vuurseweg/Zwarteweg en ter hoogte van Stulpselaan 2.[177] Inderdaad herkennen we op een luchtfoto van de RAF van 3 februari 1945 langs de Hoge Vuurseweg (oostzijde) en de Stulpselaan (noordzijde) kleinschalige bebouwing. Op basis van deze foto alleen zijn ze echter niet identificeerbaar, en in het reliëf is hiervan, in tegenstelling tot het depot langs de Zwarteweg, niets meer te herkennen.[178] Op de kaart hebben we het gebied als begrensd vlak aangegeven. Nog in 1951 ontplofte er een mijn die door drie jongens met opzet in het vuur was gegooid.[179]

Een derde depot lag vermoedelijk aan de Zevenlindenweg bij de grafheuvels. Op de grafheuvels zou FLAK-afweergeschut gestaan hebben.[180]

Eveneens uit de Tweede Wereldoorlog dateert een aantal oorlogsgraven op de Nieuwe Begraafplaats en de rooms-katholieke begraafplaats.

[173] Kruidenier & Uileman, 1999, 187
[174] Kruidenier & Uileman, 1999, 187-188
[175] Kruidenier & Uileman, 1999, 187-192
[176] Messing, 1999
[177] Reinders, in prep.
[178] Wageningen University, Special Collections, RAF-luchtfoto's, flight 144, run 15, photo 3177, d.d. 03-02-1945
[179] Gereformeerd gezinsblad, 19 augustus 1952
[180] Historische Kring Baerne, per mail

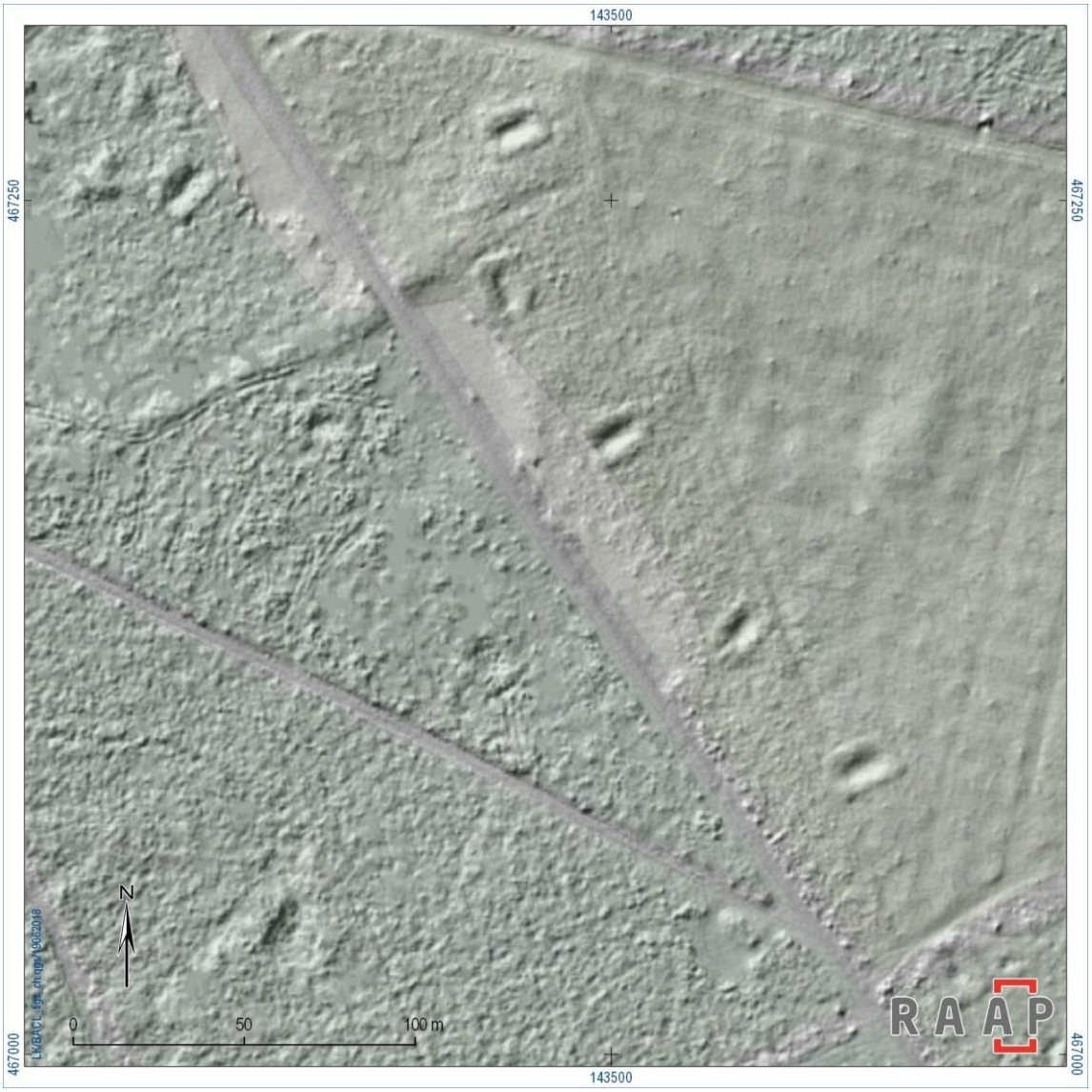

Figuur 52. De rechthoekige verhogingen met een gat in de kern zijn de plekken waar aan het eind van de Tweede Wereldoorlog de munitiedepots stonden (foto: AHN2).

Van jonger datum zijn enkele voormalige munitiedepots aan de Hoge Vuurseweg en de Zevenlindenweg. Ze dateren uit de Koude Oorlog. In beide gevallen is er nog sprake van een padenstructuur die in dat kader is aangelegd. Een transformatorhuisje aan de Zevenlindenweg is vermoedelijk een relict van het munitiedepot.

4.4.9 Recreatie en toerisme

Een bescheiden categorie binnen de kaart is recreatie. Hierin komen terreinen voor die voor algemeen recreatief gebruik waren, dus buiten het private karakter van de landgoederen en buitenplaatsen. Alhoewel ook het Baarnse Bos en de Boswachterij De Vuursche daaronder zouden kunnen worden gevoegd, hebben we die niet 'dubbel' ingedeeld. Wel heel specifiek voor deze categorie is het hertenkamp in het Maarschalkerbos. Het bos werd in 1919 aan de gemeente geschonken door de laatste eigenaresse van dit terrein, Johanna M.F. van IJsendijk († 1921). Het buiten vormde landschappelijk één geheel met de Eult. Het heeft ook enige tijd deel uitgemaakt van die buitenplaats. Het resterend deel van het bos als zodanig is ook in de laag met groen(aanleg) opgenomen.

4.4.10 Religie en funerair erfgoed

De kerkhoven en begraafplaatsen in de gemeente Baarn, inclusief de twee verdwenen kerkhoven zeven in totaal [181], geven een fraai beeld van de religiegeschiedenis van Baarn.[182] De vroegste begraafplaatsen in de 'christelijke tijd' lagen rond de kerken van Baarn (figuur 53) en Eembrugge. Tegelijkertijd werden de meer welgestelde inwoners ook in de kerken zelf begraven, hetgeen voor Lage Vuursche ook gold. In de late 16e en vroege 17e eeuw ging een aanzienlijk aantal inwoners van Baarn over naar de 'nieuwe religie', en de oude katholieke Nicolaaskerk werd staatseigendom. Deze werd beschikbaar gesteld aan de nederduits gereformeerden. De katholieken moesten vanaf dat moment in schuilkerken hun religie belijden. Aan het eind van de 18e eeuw werd ook in Lage Vuursche rond de kerk een kerkhof aangelegd (figuur 54).

Figuur 53. De groene ruimte rond de kerk, zichtbaar op de achtergrond, is het voormalige kerkhof (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

Een volgend keermoment in de geschiedenis van het begraven in Baarn was het verbod op het begraven in kerken, alsmede het verbod op aanwezigheid van kerkhoven in kernen met meer dan 1000 inwoners, per 1 januari 1829. Tegelijk werd bepaald dat elke gemeente een algemene begraafplaats diende te hebben. In Baarn koos men voor de aanleg van zo'n begraafplaats aan de Kerkhoflaan, de huidige Acacialaan. Bij het schuurkerkje op Zandvoort werd in dezelfde periode een katholiek kerkhof aangelegd.

[181] Omdat exacte contouren ontbreken hebben we de kerkhoven rond de oude kerken van Eembrugge niet opgenomen.
[182] Voor deze tekst kon dankbaar gebruik gemaakt worden van de informatie op https://www.begraafplaats-baarn.nl/

Figuur 54. Het kerkhof van Lage Vuursche (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018).

In de loop van de 19e en vroege 20e eeuw werden beide dodenakkers buiten gebruik gesteld. De katholieken bouwden in 1860-1861 aan de Kerkstraat een nieuw kerkgebouw, waarbij ook een kerkhof werd aangelegd. Het oude kerkhof werd gesloten, en in 1921 geruimd. Ook toen de kerk vernieuwd werd in 1903-1905 bleef het kerkhof in gebruik. De algemene begraafplaats aan de Acacialaan werd grotendeels overbodig toen in 1919 een nieuwe algemene begraafplaats aan de Wijkamplaan werd aangelegd. De laatste begraving vond in 1975 plaats, en kort daarna vond de sanering plaats. Ook diverse bouwwerken verdwenen. In 1987 werd de begraafplaats definitief gesloten.

De huidige algemene begraafplaats aan de Wijkamplaan was in planning vanaf 1913, maar door de slechte economische tijden vond aanleg niet vóór 1919 plaats. Voor de aanleg werd grond van koningin Wilhelmina aangekocht.

De laatste begraafplaats die we moeten noemen is die bij het klooster St. Elisabeth in Lage Vuursche. Het klooster werd in 1927 gesticht voor de Congregatie van Onze Lieve Vrouw in Amersfoort.

4.5 Waardering

Op kaartbijlage 5a geven we een beeld van de waardering van de cultuurlandschappen zoals die op basis van de in § 2.3 toegelichte methode is uitgewerkt. Het cultuurlandschap is, conform de huidige wet- en regelgeving, vooral 'gebiedsgericht' en niet 'objectgericht' gewaardeerd. Daardoor wordt de waarde van landschappen als geheel (lees: cultuurlandschappelijke ensembles / contexten) duidelijk, waarbij de aanwezige elementen (en bouwkunst) een verdere invulling van die waarde zijn. Het geheel aan objecten en structuren bouwt als het ware samen de waarde van een cultuurlandschap op. De

waarde van een individueel element, bijvoorbeeld een willekeurig bospad , is niet altijd goed vast te stellen. Het object ontleent immers vaak zijn waarde aan het feit dat het deel uitmaakt van een groter geheel. In die context is niet het ene zandpad van belang, maar de verkavelings- en padenstructuur van een bos als geheel. Het is dus belangrijk te beseffen dat elk op de kaart opgenomen element zijn deel bijdraagt aan de historische gebiedskarakteristiek en -waarde, en er derhalve niets ‘waardeloos’ op de kaart is opgenomen.

Uit de waardering komt naar voren dat het landschap in de gemeente Baarn op landelijke schaal bovengemiddeld hoog scoort, kenmerkend voor gemeenten met een hoog aandeel aan landgoederen. Slechts enkele deelgebieden scoren lager dan de kwalificatie ‘hoog’, en dat zijn dan veelal gebieden die in de afgelopen driekwart eeuw ingrijpend zijn veranderd. We noemen als voorbeelden het bungalowpark en de camping aan de Zevenlindenweg, de Kuil van Drakestein, het gebied westelijk van Lage Vuursche, de gebouwencomplexen van de Stichting Amerpoort en Sherpa en de autosnelwegen die door of langs de gemeente lopen met hun aangrenzende zones. Alle andere gebieden kennen nog zoveel historisch-landschappelijke kwaliteiten dat ze ‘hoog’ of ‘zeer hoog’ scoren. In het bosgebied is het belangrijkste verschil tussen de hoog en zeer hoog gewaardeerde bossen dat de eerste doorgaans jonger zijn dan de tweede, doch het verschil in waarde is – door alle bosbouwdynamiek van daarna – niet altijd even evident en zichtbaar in het terrein. Beide waarderingsklassen komen daarmee soms dicht bij elkaar.

5 Historische bouwkunst en stedenbouw

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt in het kort ingegaan op de geïnventariseerde bouwkunst en stedenbouw in de gemeente Baarn. De inventarisatie is breed en gevarieerd en omvat gebouwen (objecten, complexen en ensembles) van uiteenlopende categorieën, stedenbouwkundige ensembles, historisch straatmeubilair, herinneringsmonumenten, erfbebouwing, etc. In de inventarisatie is in principe de tijdsperiode tot 1965 onderzocht.

Alvorens in te zoemen op de specifieke gebouwtypologieën en karakteristieke ensembles wordt in § 5.2 een beknopt overzicht gegeven van de "stedelijke" ontwikkeling van Baarn en de kleinere kernen Lage Vuursche en Eembrugge

In § 5.3 belichten we het bouwkundige erfgoed van de gemeente Baarn aan de hand van een aantal voor de gemeente kenmerkende categorieën en typologieën. Tenslotte is er aandacht voor markante stedenbouwkundige- en bebouwingsensembles.

Aan het einde van dit hoofdstuk komt de waardering aan de orde.

Figuur 55. Kasteel Groeneveld (foto: CeesJan Frank, 10 april 2018).

5.2 Ruimtelijke (stedenbouwkundige) ontwikkeling van Baarn, Lage Vuursche en Eembrugge

5.2.1 Ruimtelijke ontwikkeling van Baarn

In deze paragraaf beschrijven we de ruimtelijke ontwikkeling van Baarn, in het bijzonder de ontwikkeling van de nederzetting vanaf het einde van de 18e eeuw tot aan het einde van de 20e eeuw.[183]

Tot circa 1875

Tot ver in de 19e eeuw bestond Baarn uit niet veel meer dan een flinke verzameling huizen en boerderijen rondom de Brink en de kerk en langs enkele in verschillende windrichtingen uitwaaierende wegen.

In 1791 en 1793 waren in de nabijheid van het dorp twee buitenplaatsen aangelegd, Peking en Canton. Dit was een tot dan toe vrij ongebruikelijke ontwikkeling, want de meeste landgoederen en buitenplaatsen lagen op flinke afstand van Baarn.

De geringe groei in de eerste decennia van de 19e eeuw vond plaats binnen de bestaande structuren, bijvoorbeeld in de vorm van verdichting van de lintbebouwing langs de uitvalswegen. De in de omgeving van Baarn gelegen buitenplaatsen en landgoederen speelden aanvankelijk nauwelijks een rol in de dorpsontwikkeling. Wel vestigden zich in Baarn veel personen die diensten verrichtten op de buitenplaatsen. De eigenaar van Schoonoord stichtte in 1858 een aantal woningen voor zijn (gepensioneerde) personeel aan een wegje op de Oosterhei.

In de tweede helft van de 19e eeuw raakte de groei van het dorp in een stroomversnelling , onder meer door de aansluiting op het spoor en de komst van nieuwe, veelal welgestelde bewoners.

[183] Gebruikte bronnen zijn: 't Hof 1992, 21-24, 54-60; Bisschop 2000, 44-47

Figuur 56. De oude kerk aan de Baarnse Brink. De toren is het oudste gebouw in de gemeente Baarn (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

Nieuw elan door de komst van het spoor

Nederland werd in de tweede helft van de 19e eeuw in rap tempo ontsloten door een uitgebreid netwerk van spoor- en tramwegen. Daarnaast was men al eerder begonnen met het moderniseren en uitbreiden van het oude regionale landwegenwet. Ook voorheen perifeer gelegen gebieden, dorpen en steden raakten uit hun isolement. Om te kunnen profiteren van de moderne spoorverbindingen was het verwerven van een officiële halteplaats of station in de nieuw aangelegde lijnen natuurlijk een voorwaarde. De aanwezigheid van de diverse landgoederen en buitenplaatsen in de omgeving van Baarn zal de realisatie van een halteplaats in de nieuw aangelegde Oosterspoorweg, die in 1874 werd geopend hebben ondersteund. De welgestelde eigenaren en hun relaties waren immers voorname klanten van de spoorwegen.

De nieuwe spoorweg haalde Baarn uit zijn isolement en ontsloot het dorp voor de elite uit in het bijzonder Amsterdam, die zijn oog liet vallen op de fraaie landgoederen, buitens en bossen als aangename zomerverblijfplaats. Speculanten en bouwondernemers kochten in en direct rondom het dorp gronden aan voor de bouw van villa's. Dit gebeurde langs bestaande wegen als de Laanstraat, de Dalweg en de Eemnesserweg en een eenvoudig netwerk van nieuw aangelegde korte straten tussen deze wegen. Een weldoordacht stedenbouwkundig plan lag aan deze uitbreidingen niet ten grondslag. Aan genoemde straten vindt men nog steeds de oudste villabebouwing van Baarn, daterend uit de jaren 70 en 80 van de 19e eeuw.

Heel anders gesteld was het op wat grotere afstand van de dorpskom, in de omgeving van het nieuwe station en de spoorlijn. Hier verrees vanaf het midden van de jaren 1870 in verschillende fasen een aantal representatieve villaparken, die volgens zorgvuldig uitgewerkt plan werden aangelegd. Al uit circa 1873 dateert het ontwerp voor het Amaliapark, vermoedelijk gemaakt door landschapsarchitect H. Copijn, ten noordoosten van het station. Het villapark, aanvankelijk bedoeld voor de bouw van zeer grote villa's op ruime percelen, werd in fasen aangelegd. De Baarnsche Bouwterrein Maatschappij was er nauw bij betrokken. Deze maatschappij ontwikkelde ook het tweede villapark, vanaf het begin van de jaren 80, eveneens naar plannen van Copijn op door prins Hendrik verkochte gronden langs het spoor, het Prins Hendrikpark. Daar waren al vanaf 1874 langs de Oude Utrechtseweg sporadisch percelen uitgegeven voor villabouw. In het nieuwe plan werden nog eens ongeveer 35 percelen voor villa's bestemd. Zowel het Amaliapark als het Prins Hendrikpark kenmerken zich door een ruime opzet, een planmatige aanleg met gebogen lanenstelsels in landschapsstijl.

Het derde grote villapark kwam vanaf 1896 tot stand ten westen van Baarn, het Wilhelminapark. Ook hierbij was de Baarnsche Bouwterrein Maatschappij de initiator. Een groot deel van het Baarnse Bos was er voor aangekocht. Het plan, eveneens met gebogen lanenstelsels, werd verfraaid met een langgerekte vijver op het hoogste deel van het terrein, aanvankelijk met een wielerbaan er om heen.

De drie grote villaparken hebben gemeen, dat de bebouwing ervan jarenlang in beslag nam. Het idee van de aanvankelijk zeer grote bouwpercelen werd in de loop van de 20e eeuw losgelaten, waarbij nog onbebouwde kavels werden gesplitst of van bestaande villatuinen stukken werden verkaveld. In het bijzonder het Amaliapark raakte een belangrijk deel van de historische villabebouwing kwijt door sloop. De ruime percelen werden veelal bebouwd met moderne appartementencomplexen.

Ook elders in Baarn kwam vanaf het einde van de 19e eeuw villabouw opgang: in de noordelijke en oostelijke dorpsranden, langs de oude uitvalswegen, in het oostelijke deel van het dorp (omgeving Faas Eliaslaan, op gronden van de buitenplaats Schoonoord) en de omgeving van de Pekingtuin, die als restant van het grotendeels verkavelde Pekingpark bleef bestaan.

Tussen het Wilhelminapark en het centrumgebied van Baarn ontwikkelde zich vanaf circa 1900 een dicht bebouwd woongebied, de Transvaalbuurt, waar op relatief bescheiden kavels (aangebouwde) villa's en middenstandswoningen werden gebouwd. Deze villa's zijn veelal een flinke slag kleiner dan de exemplaren die in de grote parken werden gebouwd. Ook vindt men in de Transvaalbuurt veel geschakelde villa's.

Baarns vierde villapark werd vanaf 1903 aangelegd ten westen van de Amsterdamsestraatweg. De exploitatie van dit "Emmapark" verliep moeizaam en behoudens een aantal villa's langs de straatweg kwam de bebouwing pas rond 1920 goed op gang en werd in de jaren 60 afgerond.

Figuur 57. Het Baarnse station en het Amaliapark, eind 19e eeuw het begin van de opkomst van Baarn (foto: CeesJan Frank, 10 april 2018).

Het interbellum

In de jaren tussen de beide wereldoorlogen groeide Baarn gestaag door. Deels gebeurde dit binnen het bestaande netwerk van straten en lanen, waar, bijvoorbeeld in de villaparken, nog veel onbebouwde kavels waren. In plaats van imposante vrijstaande huizen werden nu ruime middenstandsvilla's en kleine landhuizen gebouwd. Ook nieuwe bouwgronden werden ontwikkeld, zoals voor de bouw van enkele arbeidersbuurten (het Rode Dorp) en de middenstandsvillawijk die in het restant van het Pekingbos werd gebouwd in de jaren 20 en 30.

De nieuwe wijken kwamen deels tot stand binnen de context van het in 1920 door de gemeenteraad goedgekeurde uitbreidingsplan, een ontwerp van gemeentearchitect F.F. de Boois. In 1923 volgde een herziening van het plan. De al genoemde wijk Pekingbos kwam vanaf 1926 tot stand, nadat aanvankelijk veel weerstand was onder de Baarnse bevolking, omdat hiervoor het populaire Pekingbos moest worden gerooid. De nieuwe wijk, bestemd voor de bouw van ruime middenstandsvilla's kreeg binnen de driehoek, gevormd door Vondellaan, Torenlaan en Stationsweg een markant stratenplan met enkele lange gebogen lanen en twee pleintjes. Ook de voltooiing van deze wijk liet lang op zich wachten. Nog in het begin van de jaren 60 werden tot dan onbebouwde kavels bebouwd met vrijstaande of geschakelde woningen.

Figuur 58. In het hart van het Rode Dorp, de Marisstraat (foto: CeesJan Frank, 10 april 2018).

Arbeidersbuurten

In en rond de kern van Baarn ontwikkelden zich vanaf de tweede helft van de 19e eeuw kleine arbeidersbuurten. Hier werden de werknemers van de weinige Baarnse industrieën gehuisvest en ook woonden er arbeiders die in de naburige dorpen werkten. Vooral echter bestond de bevolking uit de vele gezinnen die leefden van de diensten ten behoeve van de welgestelde villabewoners in Baarn. Denk aan dienstpersoneel, werklieden van kwekerijen en wasserijen, tuin- en stalknechten, gepensioneerd personeel, etc. In het bijzonder de Oude Oosterhei is zo'n buurt, waar vele arbeiderswoningen werden gebouwd, veelal binnen het warrige patroon van oude landweggetjes in de voormalige agrarische gebied. Zo liet Jhr. Faas Elias al in 1858 aan de Westerstraat een klein woningcomplex bouwen voor gepensioneerden, die op zijn goed Schoonoord hadden gewerkt. Hier en daar vindt men in deze buurt ook nog relicten van het agrarische verleden, zoals het boerderijtje Noorderstraat 19. De Oosterhei en de aangrenzende buurtjes bestaan niet alleen uit vele particuliere woningen, maar ook uit allerlei kleine woningbouwprojecten van plaatselijke ondernemers en de Baarnse woningbouwverenigingen, zoals de Protestantse vereniging Patrimonium. Het Patrimoniumbuurtje rond Tulpstraat, Rozenstraat en Leliestraat onderscheidt zich van de rest van de wijk door het speciaal ontworpen ruitvormige stratenplan, naar plannen van de gemeentearchitect De Boois. Ook aan de Wijkamplaan, de Oosterstraat en in de aanpalende Indische buurt werden blokken arbeiders- en kleine middenstandswoningen gebouwd in de jaren 20 en 30 van de vorige eeuw.

Ook ten noorden van de kern van Baarn werden arbeiderswoningen gebouwd, in eerste instantie langs de smalle straatjes tussen Zandvoortweg en Dalweg. Rond 1920 nam de socialistische Arbeiders

Woningbouwvereniging Ons Belang het initiatief voor de bouw van 138 arbeiderswoningen op een terrein westelijk van de Weteringstraat. Rond het grote centrale Mesdagplein werd een echt tuindorp gerealiseerd, het Rode Dorp, met een zeer markante architectonische invulling in de stijl van de Amsterdamse school. De bebouwing verliep in fasen, mede door de recessie begin jaren 20. Nog in de jaren 30 werden woningen aan het Rode Dorp toegevoegd.

Nog verder in westelijke richting, in het gebied Westerhei, waar vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw werd gebouwd (gasfabriek, elektriciteitscentrale), kwam de bouw rond 1900-1910 pas goed op gang (Nachtegaallaan, Lindenlaan). Hier verrees in de jaren 20 het complex arbeiderswoningen, gebouwd door de RK woningbouwvereniging St. Joseph (omgeving Esdoornlaan), ook opgezet als een klein tuindorp.

Veranderingen in de oude kern

Door de groei van Baarn en de komst van een kapitaalkrachtig publiek veranderde de oude kern rond de Brink en de uitwaaierende straten vanaf circa 1900 aanzienlijk. De restanten van het agrarische verleden verdwenen uit het dorpsbeeld, er kwam in 1907 een imposant nieuw gemeentehuis en rond de Brink vestigden zich horecagelegenheden. In het bijzonder de Laanstraat groeide uit tot de hoofdwinkelstraat in het dorp. Oude villa's, dorpswoningen en boerderijen werden omgebouwd tot winkelhuis of gesloopt en vervangen door geheel nieuwe winkelhuizen. Markant in het Baarnse winkelgebied zijn de voor de oudere huizen in de vroegere voortuinen geplaatste uitbouwen, die als winkelruimte bestemd werden. Nieuwbouwpanden kregen geen voortuin meer, maar schikten zich in de nieuwe rooilijnen.

Ook aan de Nieuw Baarnstraat, de Brinkstraat en de Hoofdstraat verschenen in de eerste helft van de 20e eeuw diverse winkelpanden.

Figuur 59. Een kijkje in de Laanstraat, richting Brink. Een tot winkels verbouwde boerderij herinnert aan het agrarisch verleden van Baarn (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

Na de Tweede Wereldoorlog

De architecten G.H. Kleinhout en A.J. van der Steur ontwierpen vanaf 1927 een Algemeen Uitbreidingsplan voor Baarn. Het was in 1932 klaar maar de vaststelling vond pas in 1937-1938 plaats. Het plan voorzag in een aanzienlijke uitbreiding aan de noord- en noordoostzijde van het dorp en vormde de basis voor de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog. Zo werd in 1951 een uitwerking van het oude plan vastgesteld, het Uitbreidingsplan in onderdelen Zuid-Oost. Voor Oost en Noord en voor West volgden respectievelijk uitbreidingsplannen in onderdelen in 1953 en 1962.

Voor de wijk Zuid-Oost werd in het Uitbreidingsplan van 1951 een regelmatig stratenpatroon voorgesteld, waarbij de doorgetrokken Oosterstraat als hoofdontsluitingsweg diende. De rechte, veelal parallel gelegen straten kregen een bebouwing van eenvoudige blokken rijtjeswoningen in een halfopen verkaveling. De woningblokjes werden in eenvoudige stempels gerangschikt. In het buurtje, ingeklemd tussen Lepelaarstraat en Kemphaanstraat is een woonpadenstructuur ingevoegd: een aantal woningblokken staat hier aan alleen voor voetgangers toegankelijke paden, die de verschillende dwarsstraten in de buurt met elkaar verbinden. Tussen de Oosterstraat en de Kemphaanstraat werd een groengebied geïntegreerd, waarin lage bejaardenwoningen werden gebouwd en een langgerekte vijver aangelegd. De bebouwing van de wijk Zandvoort werd eveneens in de naoorlogse jaren opgestart, waarbij het vooroorlogse uitbreidingsplan in gewijzigde vorm de basis vormde. In de jaren 60 volgden nieuwbouw- en saneringsactiviteiten in het gebied ten westen van de Beukenlaan. Het Uitbreidingsplan Zandvoort (door E.J. de Maar), vastgesteld in 1965, diende hiervoor als basis.

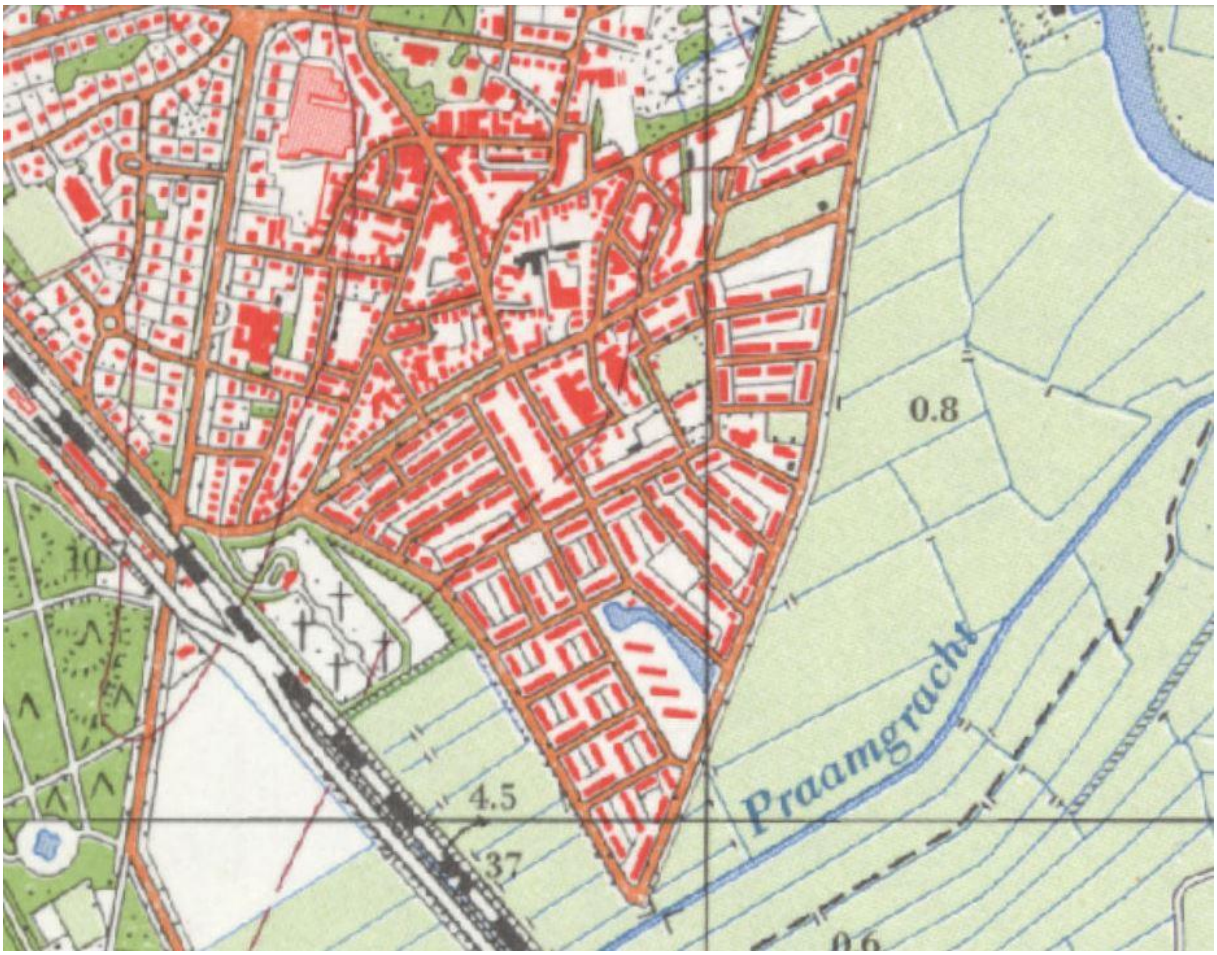

Figuur 60. Het zuidoostelijke deel van Baarn kende in de jaren 50-60 een flinke uitbreiding (Topografische Kaart, circa 1960-1965).

De Professoren-, Staatslieden- en Schildersbuurt, aansluitend tegen de noordelijke ringweg (De Geerenweg en Drakenburgerweg), zijn een onderdeel van het wat oudere Uitbreidingsplan in onderdelen Noord (1956-1957). Ook hier kwam een vrij eenvoudig regelmatig stratenpatroon tot stand met blokken eengezinswoningen en portiekflats in een halfopen verkaveling. In de Schildersbuurt en de Professorenbuurt verrezen de lage blokken eengezinswoningen en de grote portiek- en galerijflats in zogenaamde stempels, zich telkens herhalende samenstellingen van huizenblokken. De flats zijn langs de wijkrand geplaatst en dienen zo vanaf de ringweg als "stedelijke wand".

In de jaren tussen 1965 en 1970 werden stedenbouwkundige plannen gemaakt door Daan Zuiderhoek. Een van de plannen omvatte in 1966 de herziening van een deelgebied binnen Uitbreidingsplan West, en wel voor de bebouwing van terreinen aan weerszijden van de Ferdinand Huycklaan in Wilhelminapark-Noord. Dit plan, dat voorzag in enkele straten met bungalows op ruime percelen, is maar gedeeltelijk uitgevoerd. Een ander plan omvatte het gebied tussen Amalialaan, Oude Utrechtseweg en Gerrit van der Veenlaan, ten behoeve van de Phonogramvestiging van Philips (1970).

De gebieden ten noorden van de Drakenburgerweg werden in de loop van de jaren 70 ontwikkeld met het Bestemmingsplan Noord, ontworpen door Bureau voor Stedebouw ir. FJ. Zandvoort, als basis. Hier plande men een sportpark en bedrijventerreinen. In 1974 werd ook het bestemmingsplan Eemdal vastgesteld. Via verschillende deelplannen werd het gebied langs de noordoostflank van Baarn in de jaren 70 en 80 bebouwd. In de jaren 90 volgde nog het deelplan Eemdal-Noord.

Veranderingen in de villaparken

Vanaf het midden van de vorige eeuw kwam er verandering in het gebruik van de vaak kapitale villa's in de Baarnse villaparken. De oorspronkelijke bewoners verdwenen en de instandhouding en bewoning van de grote huizen was voor een steeds kleinere groep weggelegd. Verscheidene villa's werden herbestemd tot kantoor. Op nog niet bebouwde of van grotere tuinen afgesplitste kavels werden veel kleinere landhuizen of geschakelde woningen gebouwd; grote villa's maakten plaats voor appartementengebouwen en verzorgingshuizen. In nog onbebouwde delen van de villaparken verrezen hier en daar zelfs nieuwe woonbuurten (Prins Hendrikpark, Wilhelminapark). Een en ander had tot gevolg dat de woningbouw voor de meer kapitaalkrachtigen in de naoorlogse jaren nog lange tijd binnen de context van de Baarnse villaparken kon plaats vinden.

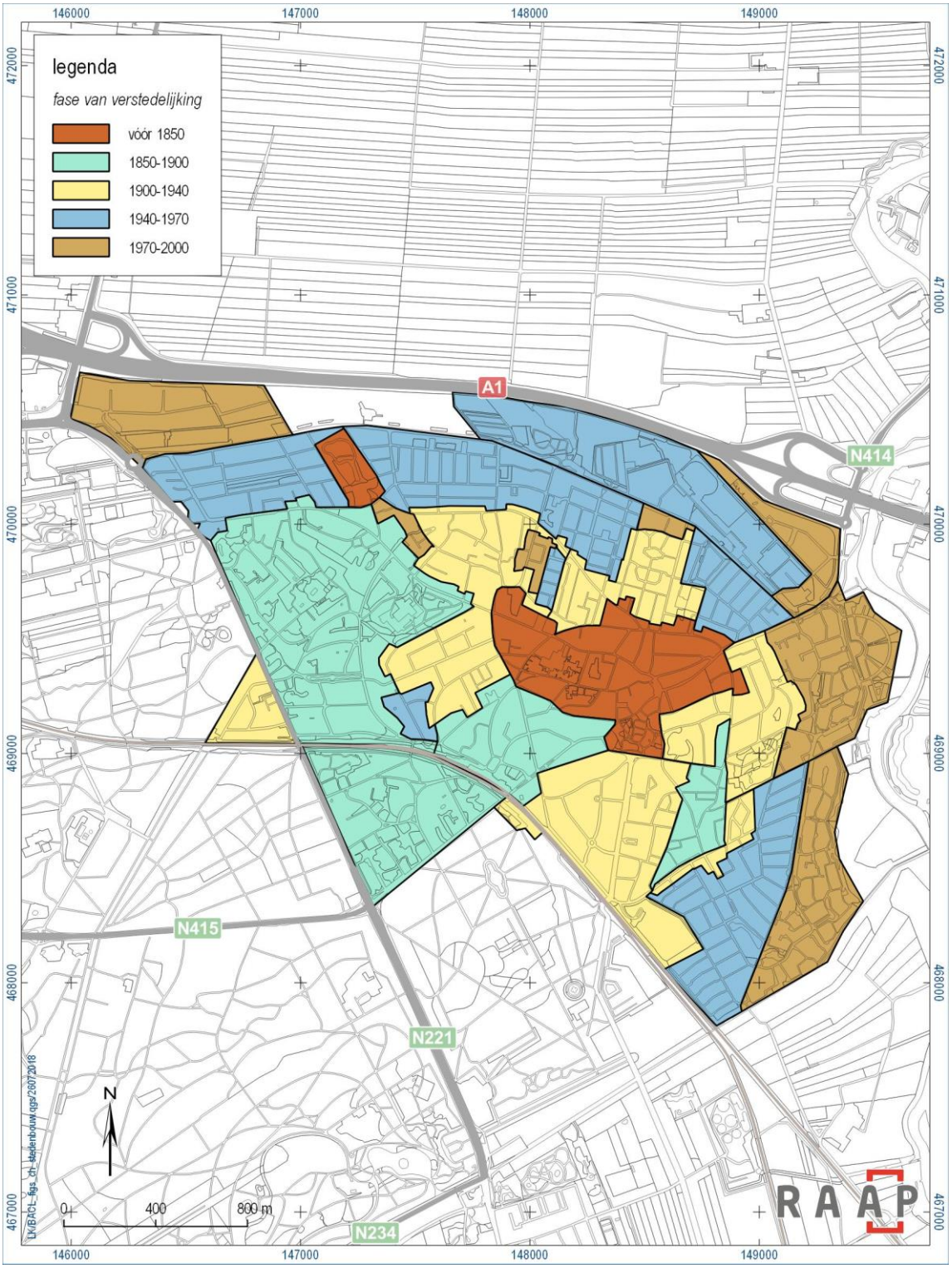

Figuur 61. De groei van Baarn, verbeeld in een aantal tijdvakken. Duidelijk zichtbaar is dat de naoorlogse uitbreidingen zich concentreren langs de noord- en oostzijde van de oude kern.

Figuur 62. Aan de Prins Hendriklaan werden verschillende grote villa's gesloopt om plaats te maken voor appartementengebouwen (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018).

5.2.2 Ruimtelijke ontwikkeling van Lage Vuursche

Lage Vuursche is een in de 17e eeuw gesticht dorp bij het goed Drakensteyn. De lintbebouwing ontwikkelde zich langs een korte dorpsstraat, die haaks op de Slotlaan was aangelegd. Aan weerszijden hiervan bevindt zich een vrij fijnmazige verkaveling met relatief smalle, haaks op de dorpsstraat gerichte percelen, hetgeen waarschijnlijk de planmatige stichting van het dorp illustreert. Het noordelijke deel van de straat knikt in de richting van het kasteel Drakensteyn, Hier kwam de kerk te staan en werd een kerkhof aangelegd. De dorpsbebouwing bestond onder meer uit kleine dienstwoningen, stalhouderijen, een smederij, een rechthuis en een tolhuis.

In de loop van de vorige eeuw werd het dorpje een druk bezocht toeristisch knooppunt, een kleine pleisterplaats bekend om zijn prachtige bossen en horeca. In het interbellum vond enige verdichting van de lintbebouwing langs de dorpsstraat plaats, terwijl aan de noordzijde, achter Klein Drakenstein een klooster werd gebouwd (Elisabeth) en een laantje met middenstandswoningen werd aangelegd. In de naoorlogse periode is aan een parallel aan de dorpsstraat gelegen ouder straatje (mogelijk een historisch achterstraatje achter de erven van de Dorpsstraat) een complex woningwetwoningen gebouwd (Eikenlaan). Verder ontstond lintbebouwing langs de Koudelaan.

Figuur 63. De Dorpsstraat in Lage Vuursche door Jurriaan Andriessen in 1800 (bron: collectie Rijksmuseum Amsterdam).

5.2.3 Ruimtelijke ontwikkeling van Eembrugge

Het in de late middeleeuwen met stadsrechten begiftigde en in de 16e eeuw naar de westzijde van de Eem verplaatste dorp heeft zich nooit verder ontwikkeld dan een bescheiden nederzetting bij de brug over de Eem. De nederzetting vormde een korte lintstructuur langs de Eemdijk. Het restant daarvan is nu het gehucht Eembrugge, een handvol huizen aan weerszijden van de weg. De historische verkaveling, met veelal relatief smalle percelen haaks op de dijk, is nog herkenbaar. Aan de noordzijde lopen deze percelen tot aan de Eem, Aan de zuidzijde grenzen ze aan een sloot. Hoewel sterk verbouwd of vernieuwd is in sommige huizen de oorspronkelijke agrarische opzet nog te herkennen. Bij huisnummer 100 is de vroegere oprit naar de ophaalbrug over de Eem nog te herkennen. Deze rivierovergang is in de jaren 1960 verplaatst en vervangen door de huidige stalen ophaalbrug in de Bisschopsweg. Eembrugge heeft zich niet verder ontwikkeld.

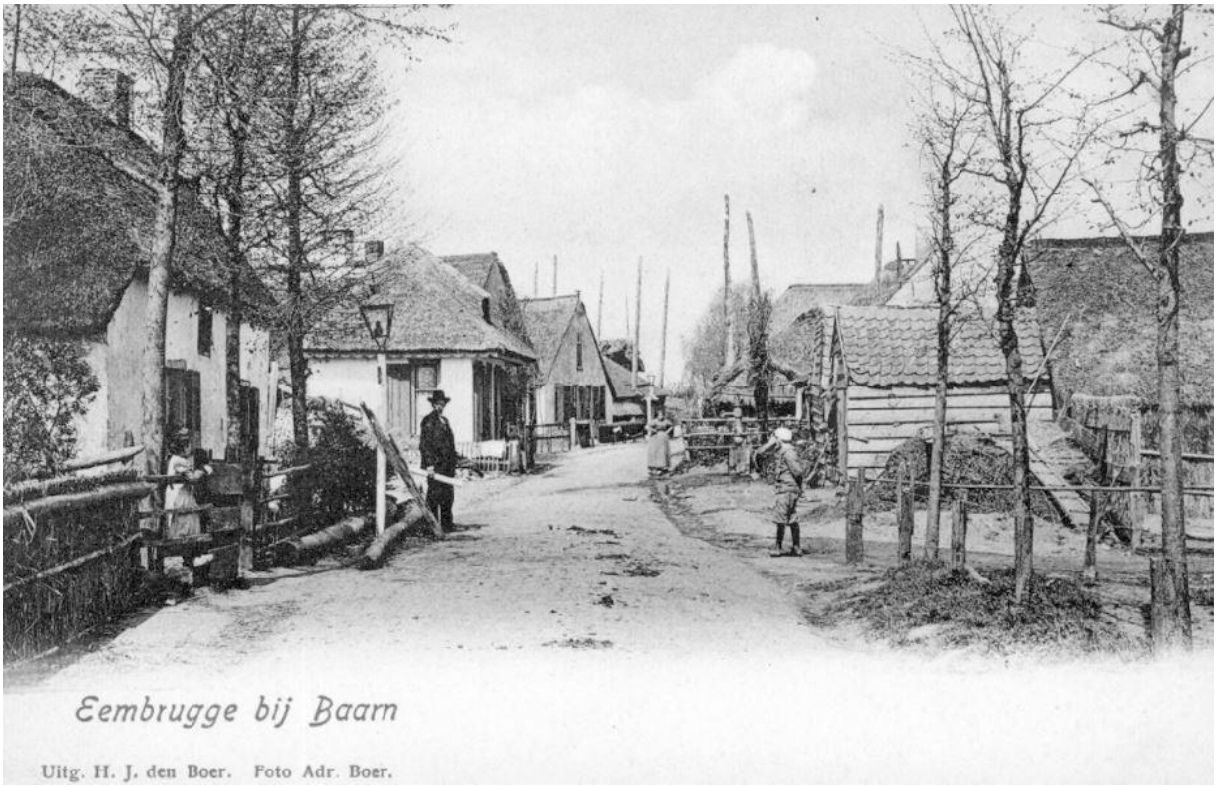

Figuur 64. Eembrugge rond 1900-1905, gefotografeerd door Adr. Boer (ansichtkaart collectie Het Utrechts Archief, catnr. 10264).

5.3 Historische bouwkunst

De cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Baarn presenteert een groot aantal karakteristieke gebouwde objecten en complexen. De variatie in functie, leeftijd en verschijningsvorm is groot, al domineert de categorie wonen overduidelijk. In deze paragraaf worden enkele relevante categorieën kort uitgelicht.

5.3.1 Agrarische bouwkunst

Het agrarische verleden van de gemeente Baarn is niet alleen herkenbaar gebleven in de sporen van het landschapsgebruik, maar ook tal van boerderijen, al dan niet met bijgebouwen als veestallen, bakhuizen en hooibergen. Sommige erven geven nog een redelijk gaaf beeld te zien van de oorspronkelijke erfinrichting en aankleding. We vinden de historische boerderijen vooral in de resterende delen van het buitengebied ten noorden en oosten van Baarn en verder op de landgoederen en buitenplaatsen. Door de dorpsuitbreidingen van Baarn zijn binnen de bebouwde kom maar weinig gebouwde restanten uit het agrarische verleden behouden gebleven. Voorbeelden zijn nog de tot winkels verbouwde boerderij Laanstraat 21-23 en de boerderij Noorderstraat 19.

Het meest gangbare boerderijtype in de gemeente Baarn is de zogenaamde langhuisboerderij.[184] Het type is ontwikkeld uit het klassieke hallenhuis en wordt gekenmerkt door zijn langgerekte opzet met woongedeelte en driebeukige stal in elkaars verlengde, onder één, meestal doorgaand zadeldak. De korte voorgevel bevat veelal de hoofdingang van het woongedeelte. Goede voorbeelden van dergelijke langhuizen de boerderijen Zandheuvelweg 2, Torenlaan 88 en Zuidereind 35.

[184] 't Hof e.a. 1992, 71

Soms is het woongedeelte naderhand naar één of beide zijden uitgebouwd of werd een volledig nieuw dwars voorhuis voor het hallenhuis geplaatst. In dat geval spreken we van een krukhuis of T-huisboerderijen. Zuidereind 6 en 23 zijn hier voorbeelden van.

Het langhuistype is eeuwenlang in zwang geweest, maar er vonden wel voortdurend aanpassingen plaats, in het bijzonder vanaf het einde van de 19e eeuw. Hogere zijgevels brachten meer ruimte in het woongedeelte én in de achtergelegen stallen en deel (Torenlaan 88) , waar ook de houtconstructies veranderden. In de uitvoering en decoratie van de voorgevel zijn de stijlontwikkelingen in de late 19e en vroege 20e eeuw te volgen. Hoe welgestelder de boer, hoe representatiever het woongedeelte werd uitgevoerd. Vanaf circa 1900 zien we dat bij nieuw gebouwde boerderijen het woongedeelte een zelfstandiger element gaat vormen in de hoofdopzet, door het voorhuis iets te verbreden of te verhogen ten opzichte van het achterhuis en soms zelfs door het voorhuis uit te voeren als een burgerwoonhuis. In de jaren 20 en 30 komt een boerderijtype op waarbij het woonhuis grotendeels los komt te staan van het bedrijfsgedeelte en er alleen nog zijdelings of via een tussenlid mee verbonden. Het woongedeelte kreeg het uiterlijk van een burgermanswoning.

De bouwstijl kon variëren van traditioneel (in de trant van de Delftse school) tot een meer zakelijke, maar wel op traditionele basis gestoelde architectuur. Na de Tweede Wereldoorlog zet de ontwikkeling van de functionele scheiding van woon- en bedrijfsgedeelte verder door.

Grotere boerenbedrijven hadden vaak nog extra stalgebouwen en een wagenloods. Een bouwwerk dat zelden ontbrak was de hooiberg. Aanvankelijk waren de roeden van hout en was de kap met riet gedekt. In de 20e eeuw wordt het bouwtype gemoderniseerd door de toepassing van betonnen of ijzeren roeden en kappen van ijzeren golfplaat. Er kwamen zelfs speciale bedrijven op die de onderdelen voor deze hooibergen in serie vervaardigden en leverden, zoals de firma Vis (herkenbaar aan het windvaantje in de vorm van een vis) en de firma Haring (met een windvaan in de vorm van een pijl met het jaar van de bouw).Vooral in het oostelijke deel van de gemeente Baarn zijn nog enkele interessante hooibergen te zien.

Onderzoek van de historische erfinrichting was geen onderdeel van de inventarisatie voor de cultuurhistorische waardenkaart. Op enkele Baarnse erven zijn echter sporen en aspecten van de vroegere inrichting en aankleding bewaard gebleven. Denk aan de markante positie van de verschillende woon- en werkgebouwen ten opzichte van elkaar en ten opzichte van het landschap, de positie van de hooiberg, de groene aankleding van het erf, etc. Een fraai voorbeeld van een groot boerenerf met boerderij, bijgebouwen en bijzondere beplanting (linden) is het complex Grimmenstein, Zuidereind 23-23a.

Figuur 65. Eén van de historische boerenerven aan het Zuidereind (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018).

5.3.2 Wonen

De categorie Wonen is zeer nadrukkelijk aanwezig in de cultuurhistorische waardenkaart. Er is een groot aantal woningen geselecteerd, die in uiteenlopende perioden zijn gebouwd voor verschillende bevolkingsgroepen. Van villa tot arbeiderswoningen, van rijtjeshuis tot flats, de variatie is groot. De gids *Baarn Geschiedenis en Architectuur* geeft een mooi overzicht van de woningbouw tussen circa 1650 en het midden van de 20e eeuw.[185]

De oudste voorbeelden van woonhuisarchitectuur vinden we op de landgoederen en buitenplaatsen en in het in de 17e eeuw gestichte dorp Lage Vuursche, hoewel door latere moderniseringen de hoge ouderdom van de bouwsubstantie zich niet altijd direct manifesteert. De hoofdhuizen van Soestdijk, Drakensteyn en Pijnenburg bezitten nog belangrijke bouwdelen uit de 17e eeuw en uit deze periode dateren ook de dienstwoningen van Soestdijk aan de Amsterdamsestraatweg en de kern van enkele huizen in Lage Vuursche. In het dorp Baarn is de 17e-eeuwse woonhuisarchitectuur niet meer aanwezig. In die tijd bestond een belangrijk deel van de dorpsbebouwing uit boerderijen, en die zijn nagenoeg alle uit het dorpsbeeld verdwenen. Mogelijk zijn in de huizen aan de noordzijde van de Brink nog oudere dan 19e-eeuwse bouwrestanten behouden gebleven.

Het fraaiste voorbeeld van voorname vroege 18e-eeuwse wooncultuur is kasteel Groeneveld met zijn imposante bakstenen pronkgevel en corps de logis tussen koetshuis en oranjerie.

Woonhuizen voor de elite

Een belangrijk deel van het Baarnse gebouwde erfgoed bestaat uit historische villa's en landhuizen. In de tweede helft van de 19e eeuw, en in het bijzonder vanaf de jaren 1870, kwam de villabouw in de

[185] 't Hof e.a. 1992, 72-77

periferie van het oude dorp en in de eerste villaparken goed op gang. Al naar gelang het beschikbare budget verrezen representatieve huizen van uiteenlopende grootte en in de stijlen, die gedurende de laatste decennia van de 19e eeuw in de mode waren. Hierbij zien we een sterke hang naar het schilderachtige toenemen, in de toepassing van complexe bouwmassa's met tal van uit- en aanbouwen, veel ornamentiek en contrasterend materiaal- en kleurgebruik (Eemnesserweg 12 en 14, circa 1883, Van Heutszlaan 2 uit 1883). Niet alleen kwam inspiratie uit de bouwstijlen uit het verleden (gotiek, Hollandse renaissance, Franse barok, classicisme), maar ook vanuit verre windstreken waaiden invloeden over, zoals elementen uit de Indische plantersvilla's en Zwitserse en Oostenrijkse chalets (Villa Helvetia, De Beaufortlaan 4, 1902). In het bijzonder de flauw hellende, ver overstekende daken, imitatievakwerk en de toepassing van veel houtwerk zijn er de uitingen van. Serres, loggia's, balkons en veranda's zorgden voor contact met de omringende "natuur", in Baarn de fraaie tuinen binnen de in landschapsstijl aangelegde villaparken. Rond de vorige eeuwwisseling werden de historiserende kenmerken steeds vaker gecombineerd met meer eigentijdse elementen en details, bijvoorbeeld beïnvloed door de Jugendstil of de opkomende rationalistische opvattingen in de architectuur (Wilhelminalaan 5 uit 1905 en Wilhelminalaan 12 uit 1904). Deze "overgangsarchitectuur", zoals ze gemakshalve ook wel wordt genoemd, is de opmaat naar allerlei nieuwe ontwikkelingen in de villabouw.

Genoemde typen en stijlkenmerken zien we niet alleen bij de grote villa's in de villaparken, maar ook bij de kleinere huizen, die bijvoorbeeld rond 1900 in de Transvaalbuurt en in villabuurten ten oosten van Baarn zijn gebouwd. Vaak zijn deze kleine villa's in blokjes van twee geschakeld en dan voorzien van naar verhouding zeer grote serres tegen de voorgevel. In de Faas Eliaslaan en de Van Wassenaerlaan zijn er karakteristieke voorbeelden van te vinden.

Figuur 66. Villa in schilderachtige neorenaissancestijl aan de Jacob van Lenneplaan (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018).

Rond 1900-1910 kwam, in het kielzog van ontwikkelingen in Engeland en Duitsland het "landhuis" als woningtype sterk op: een in zijn verschijningsvorm, opbouw en materiaalgebruik nadrukkelijker op de landschappelijke omgeving aansluitende woning, met bakstenen of met hout beklede gevels, roedenramen en van de landelijke bouwkunst afgekeken kapvormen, vaak gedekt met riet. Engeland is zoals gezegd een belangrijke inspiratiebron, wat in Baarn te zien is in de rond 1905-1910 gerealiseerde landhuizen met hun wit gepleisterde topgevels, erker met glas-in-lood, grote schoorstenen en kleine inpandige loggia's (woningen aan de Ferdinand Huycklaan door architect L.H. Bours, 1920 en Smutslaan 1 uit 1906, door architect J.C. van Epen). De landhuisarchitecten lieten zich echter ook inspireren door de inheemse traditionele bouwkunst, in het bijzonder door de eenvoudige bakstenen boerderijen met hun grote, met riet gedekte daken, zoals die in de schilderachtige Gooise dorpen te vinden waren. We zien de kenmerken terug in de rustieke landhuisarchitectuur in de eerste helft van de vorige eeuw.

De opkomst van het landhuis valt in de periode, waarin ook op andere manieren een heroriëntatie plaats vond op de bouwstijlen uit het verleden. Aan de andere kant van het spectrum van deze "nieuw historiserende stijl" zien we dan ook rijzige, representatieve herenhuizen verschijnen, die zijn geënt op het classicisme uit de 18e eeuw. Baarn heeft ook hiervan mooie voorbeelden in de villabouw (Amsterdamsestraatweg 41 uit 1912, door architect L.A. van Essen).

In de interbellumperiode is de bouw van grote imposante villa's en landhuizen op zijn retour. De invloed van de rustieke landhuisarchitectuur bleef aanwezig in de vele, vaak dubbele middenstandsvilla's en kleine landhuizen, die bijvoorbeeld in de wijk Pekingbos zijn gerealiseerd. In de vormgeving en het materiaalgebruik kunnen de ontwikkelingen en samen in het tweede en derde kwart van de 20e eeuw op de voet worden gevolgd: het baksteenexpressionisme van de Amsterdamse school, meer zakelijke varianten op dat expressionisme, het traditionalisme van de Delftse school, mengvormen van deze stromingen komen naast elkaar voor. Uitgesproken moderne, op de nieuwe zakelijkheid gebaseerde architectuur is in de vooroorlogse Baarnse woonhuisarchitectuur zeldzaam. Een mooi voorbeeld is het huis "De Berkjes" (Dalweg 7) uit 1932, een ontwerp in de traditie van de Nieuwe Haagse school van architet Jos Overtoom. Uit de periode rond 1935-1950 heeft de gemeente Baarn enkele bijzondere landhuizen die gebouwd zijn volgens de beginselen van de Delftse school: Emmalaan 11 uit 1935 door architect Gijsbert Friedhoff, het daarnaast gelegen huis Emmalaan 11a (circa 1947), door architect Daniel Horn en Jacob van Lenneplaan 34 (1950, architect C. de Graaff).

In de loop van de jaren 50 kwamen nieuwe woningtypen in beeld, in een uitgesproken modernistische vormgeving en met gebruikmaking van eigentijdse plattegrondvormen. Lage, vaak uit verschillende in elkaar geschoven blokvormige bouwdelen samenstelde huizen met platte daken, veel glas aangebouwde terrassen en pergola's vormden een sterk contrast met de gesloten baksteenarchitectuur van de Delftse school. Bungalows, patiowoningen en huizen met split-levelopzet zijn de nieuwe gewilde woningtypen. De bungalow aan de Gerrit van der Veenlaan 10 uit 1964 (architect Joh. Wentink), het huis Van Reenenlaan 3 (1961, architect Joost Geusebroek) en Van Reenenlaan 14 (1968) zijn er sprekende voorbeelden van.

Woningen voor arbeiders

In 1896 verscheen in opdracht van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen een alarmerend rapport over het volkshuisvestingsvraagstuk. Het diende als basis voor de Woningwet van de Minister van Binnenlandse Zaken Goeman Borgesius. In de in 1901 aangenomen wet werden eisen gesteld aan een minimale woningkwaliteit en aantal bewoners per woning en werden allerlei maatregelen verwoord tot woningverbetering, onbewoonbaarverklaring, onteigening en geldelijke steun van gemeente en rijk voor

de volkshuisvesting. Dit leidde na 1901 tot de oprichting van vele openbare en confessionele woningbouwverenigingen, die zich gingen toeleggen op de bouw van deugdelijke arbeiderswoningen. Uiteraard gebeurde dit ook in Baarn, waar door de gestage bevolkingsgroei en de toenemende bedrijvigheid groepen fabrieks- en landarbeiders van een fatsoenlijke woning moesten worden voorzien, het liefst met een tuintje. De kleine geschakelde woningblokken werden niet meer in een rechtlijnige stratenverkaveling geplaatst, maar er werd gespeeld met wisselende rooilijnen, schuin geplaatste blokken, pleinvormige ruimten en groen. Hiermee kregen deze complexen het karakter van eenvoudige tuindorpen. Veel aandacht was er ook voor een verzorgde architectuur met bijzondere pannendaken en siermetselwerkdetails.

Zo bouwde de RK St. Josephstichting bij de Zandvoortweg in de vroege jaren 20 een als tuindorp opgezet complex arbeiderswoningen. De schilderachtige, in sobere Amsterdamse schooltrant gebouwde woningen hebben markante gebroken kappen, overhoekse schoorstenen, bakstenen gevels en vertonen verschillende bijzondere hoekoplossingen. Vergelijkbaar is het grotere Rode Dorp van woningbouwvereniging Ons Belang uit 1920-1921, door architect A.M. van den Berg. Twee grote groene pleinen, omgeven door blokken geschakelde woningen in een zeer schilderachtige expressieve baksteenarchitectuur vormen het hart van het ensemble. Een derde voorbeeld is het kleine complex arbeiderswoningen van de woningstichting Patrimonium uit 1920, ten oosten van de oudere volkswijk op de Oosterhei.

Figuur 67. Kleinschalige volkswoningbouw in de vorm van een tuindorp, gebouwd door de St. Josephstichting (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018).

Naast de woningstichtingen bouwden particulieren woningen voor de arbeidende klassen, zoals buitenplaatseigenaren en aannemers. Een belangrijkste concentratie kleine arbeiderswoningen is te vinden in het wijkje Oosterhei, dat vanaf het midden van de 19e eeuw tot ontwikkeling kwam. De

meestal geschakelde huizen hebben in de regel een bouwlaag en een zadel- of mansardedak en een eenvoudige gevelafwerking.

(Volks)woningbouw na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog werd ten zuidoosten van de kern van Baarn en langs de noordelijke dorpsrand op grote schaal volkswoningbouw gepleegd. De woningnood was groot, dus er moest snel en relatief goedkoop worden gebouwd. Zo verrezen in de nieuwe uitbreidingswijken lange blokken geschakelde eengezinswoningen: sobere huizen, doorzonwoningen van baksteen, twee bouwlagen en pannendaken in een eenvoudige halfopen verkaveling. Soms werd met eenvoudige decoratieve elementen, zoals de markante betonnen balkons van de woningen aan de Wagenaarlaan en de afwisseling van bakstenen en houten geveldelen bij de woningen aan de Zuringlaan de architectuur een eigen gezicht gegeven. In de jaren 50 kwam er een nieuw woningtype bij: de portiekflatwoning, onderdeel van de portieflat, aanvankelijk nog in een traditionele opzet met pannendaken, zoals in de Schildersbuurt, later vooral in een meer modernistische vormgeving met platte daken, grote vensterpartijen en betonnen details (omgeving Haydnlaan en Sweelincklaan), maar in Baarn is dit flattype in de uitbreidingswijken niet op grote schaal toegepast. De "moderne" portiekflat en de galerijflat, waarvan de afzonderlijke woningen niet meer via trapportalen toegankelijk zijn, maar via lange, aan de gevels gehangen galerijen werden wel een populair bouwtype voor de nieuwe invullingen in de oude villabuurten van Baarn. In de jaren 60 moesten in de randen van het oude dorp en in het bijzonder in het Amaliapark nogal wat oude villa's en hun grote tuinen plaats maken voor eigentijdse appartementencomplexen. De vormgeving daarvan is modernistisch, met duidelijk zichtbare bouwsystemen, betonconstructies, veel glas en het achterwege blijven van decoratieve elementen. De bewoners kregen de beschikking over veel groen, want de flats werden geplaatst in ruime collectieve tuinen, waarin soms bomen en hekken uit de oude tuinen werden opgenomen.

Winkelwoonhuizen

Het centrum van Baarn (in het bijzonder de Laanstraat en omgeving) onderging vanaf het einde van de 19e eeuw een ware metamorfose. De oudere bebouwing werd vrijwel volledig vervangen door in eerste instantie representatieve woonhuizen en al gauw veel nieuwe winkelhuizen met winkels op de begane grond en een grote bovenwoning voor de winkelier. In het nog aanwezige bestand is de opeenvolging van bouwstijlen vanaf circa 1880 tot in het derde kwart van de vorige eeuw goed te volgen. Verschillende villa's en dorpswoningen werden tot winkel verbouwd, waarbij in veel gevallen een soort serreachtige winkeluitbouw aan de voorzijde werd toegevoegd. In de Laanstraat, Nieuw Baarnstraat en Brinkstraat zijn daar nog goede voorbeelden van te zien. Uit de vroege 20e eeuw dateren de eerste echte winkelhuizen, met als fraaiste voorbeeld het in Jugendstil vormgegeven pand Laanstraat 69.

5.3.3 Kastelen en buitenplaatsen

De vele relicten van historische landgoederen, kastelen en buitenplaatsen behoren tot het meest tot de verbeelding sprekende erfgoed in de gemeente Baarn. De variatie is groot en de relicten omvatten een lange tijdsperiode, zich uitstrekkend van de late middeleeuwen tot het eerste kwart van de vorige eeuw. Dit bijzondere erfgoed vertelt het verhaal van het grootgrondbezit in vroeger tijden, van veranderingen in grondgebruik, ontginningen, de trek van de stad naar het platteland, ontwikkelingen in de vormgeving van huizen, tuinen en landschap en het leven van de eigenaars en hun vaak talrijke personeel.

In § 4.3.3 is ingegaan op de landgoederen en buitenplaatsen als onderdeel van het Baarnse landschap. De vaak uitgestrekte terreinen zijn van grote betekenis geweest voor de vorming en inrichting van het landschap en de dicht bij de oude kern van Baarn gelegen buitenplaatsen zijn van invloed geweest op

de latere dorpsontwikkeling. Sommige werden verkaveld en ingepast in de uitbreidingen, waarbij laanstructuren, parkrestanten of zelfs de hoofdhuizen behouden zijn gebleven. Van enkele buitenplaatsen resteert alleen het huis of een stuk van de groenaanleg, dat nu dienst doet als openbaar groen. Van het eerste is Schoonoord een voorbeeld. Het oude huis (Faas Eliaslaan 9, rijksmonument) maakt nu deel uit van de villabebouwing langs de Faas Eliaslaan. De rest van het goed is verkaveld en grotendeels voor villabouw geschikt gemaakt. Ook van de buitenplaatsen Eemwijk, Maria Oord en Veltheim zijn voornamelijk de huizen bewaard gebleven. De statige, wit gepleisterde huizen onderscheiden zich duidelijk van de omringende jongere bebouwing. De Pekingtuin en het Cantonspark zijn belangrijke relicten van de eens omvangrijke buitenplaatsen Peking en Canton, in de 19e eeuw verenigd in het bezit van August Janssen (1865-1918)[186], Hier resteert ook een deel van de vroegere buitenplaatsbebouwing. De buitenplaats Rusthoek ligt inmiddels ook volledig binnen de bebouwde kom van Baarn, maar het in 1771 gestichte goed heeft zijn oude ruimtelijke kader goed weten te bewaren. Het imposante huis uit 1905 is nog steeds het middelpunt in een ruime tuinaanleg en ook het koetshuis en de voormalige portierswoning zijn behouden gebleven. Een voorbeeld van een relatief jonge buitenplaats binnen de kom van Baarn is Benthuijs, gesticht in 1881, thans aan de noordrand van het Wilhelminapark. Het grote huis, ontworpen in eclectische trant wordt omringd door een landschappelijke aanleg, waarin verschillende bijgebouwen zijn te vinden, zoals een koetshuis met koetsierswoning, een dienstwoning en een oranjerie. Ook van de vroeg 19e-eeuwse buitenplaats Buitenzorg, westelijk van de Amsterdamsestraatweg, is de kern uitstekend herkenbaar gebleven. De oudste delen van het tegenwoordige huis dateren uit circa 1840. Het huis is, evenals de 19e-eeuwse bijgebouwen (koetshuis, dienstwoning en rentmeestershuis) voorzien van gepleisterde gevels.

Figuur 68. De Hoge Vuursche is een voorbeeld van een imposant buitenhuis uit de vroege 20e eeuw, gelegen in een monumentale aanleg met diverse bijgebouwen (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018).

[186] Gaasbeek (1994), 230.

Bij de grote Baarnse landgoederen (Soestdijk, Groeneveld, Pijnenberg, Drakensteyn) is de oorspronkelijke opzet van landgoedkern met hoofdhuis, bijgebouwen en tuinaanleg zeer goed behouden gebleven. Het hoofdhuis is het *piece de resistance* in de aanleg. Die aanleg is er op gericht de monumentale werking van het huis zoveel mogelijk te versterken. Vaak worden de belangrijkste dienstgebouwen ook ingezet om de architectonische uitstraling van de landgoedkern te benadrukken, zoals de bouw- en koetshuizen, in een formele setting geplaatst aan weerszijden van een ruimte voor het hoofdhuis (Groeneveld, Drakensteyn).In de tuinaanleg herinneren oranjerieën, moestuinen met tuinmuren, theekoepels en volières aan het tuinleven van weleer. Vijvers en waterloopjes, bruggen, beelden en zonnewijzers dienden ter verfraaiing en verpozing tijdens aangename wandelingen. Op verschillende terreinen zijn ijskelders behouden gebleven, nuttig voor opslag van ijs buiten de winterperiode, maar ook ingezet als intrigerende plek in het wandelbos en doel van mooie wandelingen.

De hoofdhuizen werden in de loop der tijd verfraaid, vergroot of aangepast aan de nieuwste mode in de architectuur. Het zijn dan ook boeiende gebouwen, vaak met een rijke bouwgeschiedenis, die teruggaat tot de stichtingsperiode van het huis en waarvan achter de gemoderniseerde gevels talrijke restanten behouden bleven. Pijnenburg en Soestdijk, beide met een zeventiende-eeuwse kern, zijn er mooie voorbeelden van.

De cultuurhistorische waardenkaart toont de bouwkundige relicten van de volgende landgoederen en buitenplaatsen: Soestdijk, Pijnenburg, Drakensteyn, Groeneveld, De Eult, Klein Drakenstein, Hooge Vuursche, Heuveloord, Schoonoord, Eemwijk, Peking, Canton, Rusthoek, Benthuijs, Buitenzorg, Maria Oord en Veltheim.

5.4 Stedenbouw

5.4.1 Inleiding

In de gemeente Baarn zijn 28 karakteristieke (steden)bouwkundige ensembles onderscheiden. Deze zijn in § 5.4.3 individueel toegelicht. Een aantal daarvan is onderdeel van de beschermde dorpsgezichten die Baarn kent (§ 5.4.2).

5.4.2 Beschermde dorpsgezichten

Baarn- Prins Hendrikpark e.o.

Het van rijkswege beschermde dorpszicht Prins Hendrikpark e.o. is op 17 februari 2011 definitief aangewezen. Het gebied omvat het Prins Hendrikpark (geëxploiteerd vanaf 1883) en het Wilhelminapark (vanaf 1896 ontwikkeld), beide aangelegd volgens de late landschapsstijl, en het stationsgebied ten noorden van het NS-station, dat aansluit op het Amaliapark. Het vierde gebiedsdeel is de Transvaalbuurt, een villabuurt met kleinere villa's langs rechte straten, na circa 1905-1910 tot ontwikkeling gebracht. Het jongste gebiedsdeel is het Emmapark (1903), waarin eveneens landschapsstijlkenmerken zijn te zien.

Baarn-Het Rode Dorp

Het van rijkswege beschermde dorpsgezicht in de wijk Rode Dorp werd op 25 januari 2010 definitief aangewezen. Het gebied wordt begrensd door de Mauvestraat, Israëlstraat, Weteringstraat en Vincent van Goghstraat. Het omvat een kleine volkswoningwijk met het karakter van een tuindorp, waarbij een

deel van de woningen is geplaatst rond openbare pleinvormige groene ruimten. Het Rode Dorp is in 1920-1921 gesticht en gebouwd door de arbeiderswoningbouwvereniging Ons Belang.

Lage Vuursche

Het van rijkswege beschermde dorpsgezicht Lage Vuursche werd op 4 augustus 1966 aangewezen. Het omvat de oude kern van het kleine dorp met als centraal element de Dorpsstraat en het daarop aansluitende deel van de Hoge Vuurseweg, waar zich de dorpskerk, het kerkhof en de pastorie bevinden. Verder behoren het landgoed Drakensteyn (van waaruit het dorp is ontwikkeld) en het terrein van Klein Drakenstein met de hierbij behorende boerderij aan de Hoge Vuurseweg tot het gezicht.

Figuur 69. De dorpskern van Lage Vuursche is een beschermd dorpsgezicht (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

5.4.3 Stedenbouwkundige ensembles

Baarn, voor 1900

1. Dorpskern Baarn, het centrum rond de Brink

Kerngebied van het tegenwoordige dorp, vermoedelijk in de loop van de 18e eeuw ontstaan door een nieuwe clustering van bebouwing in de omgeving van de middeleeuwse dorpskerk. Hier bevindt zich nu de oudste bebouwing van Baarn (dorpskerk, de voormalige boerderij Laanstraat 21-31, bebouwing noordzijde Brink), deels nog uit de periode van voor de "verstedelijking" van de kern. Het ensemble toont een zeer gevarieerd bebouwingsbeeld, die verschillende fasen in de dorpsontwikkeling vanaf de late 19e eeuw representeert: de eerste villabebouwing langs de oude uitvalswegen, de verdichting van deze structuren met nieuwen woonhuizen en winkels, villabebouwing aan nieuw aangelegde verbindingsstraatjes, het nieuwe gemeentehuis en de komst van allerlei bijzondere voorzieningen (horeca, bioscoop, postkantoor, scholen, kerkelijke gebouwen, muziektent). Het ensemble is van cultuurhistorisch belang door de gaaf bewaarde structuur en de in de afwisselende bebouwing afleesbare historische gelaagdheid. In het gebied bevinden zich verschillende rijks- en gemeentelijke monumenten en andere karakteristieke objecten.

2. Amaliapark

Voormalig villapark, aangelegd naar een plan uit 1873, in aansluiting op het in dezelfde periode gerealiseerde stationsgebied. Het grofweg driehoekige terrein kende een aanleg in landschapsstijl met ruime gebogen lanen, die een beperkt aantal grote villakavels ontsloten. Sloop, nieuwbouw en gedeeltelijke herverkaveling hebben het karakter van het Amaliapark danig veranderd, maar het stratenpatroon is nog goed herkenbaar en hier en daar resteren voorbeelden van de villabebouwing die in de periode tussen circa 1875 en 1930 tot stand kwam. Aan de zuidzijde behoort het Stationsplein met centraal parkelement tot het ensemble. Dit gebiedsdeel valt overigens binnen het rijksbeschermde dorpsgezicht Prins Hendrikpark e.o.

Het Amaliapark is van belang als vroegste planmatig aangelegde villapark in Baarn, tevens wat betreft het behouden stratenpatroon en de relicten van de historische villabebouwing. De omgeving van het Stationsplein is onderdeel van het rijksbeschermde dorpsgezicht Prins Hendrikpark e.o.

3.Prins Hendrikpark

Het tweede Baarnse villapark, in de jaren 80 van de 19e eeuw aangelegd door de Baarnsche Bouwterrein Maatschappij beslaat een groot driehoekige terrein en heeft een aanleg in landschapstijl met ruime gebogen lanen, veel groen en oorspronkelijk zeer grote percelen, bestemd voor de bouw van villa's. In het bijzonder langs de randen en in het hart van de wijk is de oorspronkelijke opzet met ruime percelen en imposante villa's goed behouden gebleven. Na 1900 werden kleinere villa's gebouwd en delen van de wijk zijn pas in de jaren 50 en 60 ingevuld.

In de jaren 70 verrees in de noordwesthoek van het Prins Hendrikpark een groot complex terrasflats (Uytenbosch), dat werd ingebed in een fraaie tuinaanleg.

Als geheel bezit het ensemble een hoge waarde als gaaf en representatief villapark uit de beginperiode van Baarns villabouwontwikkelingen aan het einde van de 19e eeuw. In het gebied bevinden zich vele rijks- en gemeentelijke monumenten en andere karakteristieke objecten. Het villapark is onderdeel van het rijksbeschermde dorpsgezicht Prins Hendrikpark e.o.

Figuur 70. Slingerende laan met villa's in het Prins Hendrikpark (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

4. Wilhelminapark, Zuid en Noord

Het Wilhelminapark is een vanaf 1896 in fasen ontwikkeld derde grote villapark van Baarn, wederom door de Baarnsche Bouwterreinmaatschappij. Het villapark kreeg een aanleg in landschapstijl met lange gebogen lanen, veel groen en ruime percelen, waarop grote villa's konden worden gebouwd. Centraal in de villawijk ligt, op het hoogste punt, een lang gerekte vijver, omgeven door groen en een slingerend wandelpad. De bebouwing in de vorm van representatieve villa's, landhuizen en later ook kleinere middenstandswoningen kwam gedurende een aantal decennia tot stand. Het Wilhelminapark toont dan ook een staalkaart van villa- en landhuisbouw vanaf circa 1900 tot het midden van de vorige eeuw. In het gebied bevinden zich veel rijks- en gemeentelijke monumenten en andere karakteristieke objecten.

Het villapark is, inclusief de villabebouwing langs de noordrand (Eemnesserweg) onderdeel van het rijksbeschermde dorpsgezicht Prins Hendrikpark e.o.

5.Pekingtuin

Uit 18e-eeuwse buitenplaatstuin ontwikkeld openbaar park in landschapsstijl, met grasvelden, boomgroepen, solitairen en slingerpaden. In de parkranden bevindt zich karakteristieke bebouwing, waaronder de grote herenhuizen Holland en Peking, de villa Stationsweg 47 en het koetshuis annex woning Stationsweg 43-45. In de Pekingtuin zelf is de uit de jaren 1950 daterende muziektent een blikvanger. Samen vormen de aanleg en de historische bebouwing een representatief parkachtig ensemble.

6. Oude Oosterhei / Zuid-Oostwijk

Tot ver in de 19e eeuw was dit een gebied met enkele kleine arbeiderswoningen en keuterboerderijtjes. In de tweede helft van die eeuw kwam het in beeld als vestigingsplek voor de arbeidende en de lage middenstandsklassen, veelal verbonden aan de weinige Baarnse industrieën of werkzaam op de vele landgoederen buitenplaatsen en villa's in en rondom Baarn. Jhr. Faas Elias liet in 1858 aan de Westerstraat een complex kleine woningen bouwen voor gepensioneerd personeel, dat werkzaam was geweest op zijn buitenplaats. De Oosterhei groeide uit tot een dichtbebouwde wijk met veel kleine huizen, soms in kleine complexjes door particulieren bouwondernemers. Het stratenpatroon is complex en deels gebaseerd op het prestedelijke patroon van oude landweggetjes door dit gebied. Hier en daar herinnert een boerderijtje aan de agrarische voorgeschiedenis. In het ensemble bevinden zich enkele gemeentelijke monumenten en andere karakteristieke objecten.

Figuur 71. Ensemble kleinschalige arbeiderswoningen in de Noorderstraat, Oude Oosterhei (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

Baarn, 1900-1940

7. Emmapark

Het Emmapark is het vierde villapark dat in Baarn werd aangelegd. Met de aanleg werd gestart in 1903, maar de bebouwing met villa's verliep zeer langzaam. Aanvankelijk werden alleen de percelen langs de Amterdamsestraatweg gevuld, pas in het interbellum is op grotere schaal het centrale deel van het park ingevuld. Ook na de Tweede Wereldoorlog was er nog veel bouwactiviteit. Het ensemble bestaat uit het driehoekige villapark met zijn deels gebogen lanenstelsel en een opvallende mix aan villa's en middenstandswoningen uit de eerste helft van de 20e eeuw. Hieronder zijn enkele monumenten en andere karakteristieke objecten. Door de lange bebouwingstijd en verscheidenheid aan grote villa's, maar ook veel kleinere middenstandswoningen en bungalows is het bebouwingsbeeld van het

Emmapark minder consistent dan in de andere Baarnse villaparken. Het villapark is onderdeel van het rijksbeschermde dorpsgezicht Prins Hendrikpark e.o.

8. Transvaalbuurt

Ensemble veelal kleine (geschakelde) villa's, landhuizen en middenstandswoningen uit de periode circa 1900-1930 tussen de oude dorpskern en het noordwestelijk gelegen Wilhelminapark. De buurt heeft een eenvoudig stratenpatroon met elkaar onder rechte hoeken kruisende straten. De percelen zijn relatief bescheiden van omvang. De bouwdichtheid is hoog. In het gebied bevinden zich veel gemeentelijke monumenten en andere karakteristieke objecten, die samen een breed en gaaf beeld vormen van de villa- en middenstandswoningbouw uit de eerste helft van de 20ste eeuw. De villabuurt is onderdeel van het rijksbeschermde dorpsgezicht Prins Hendrikpark e.o.

Figuur 72. Dicht opeenstaande villa's aan de Krugerlaan in de Transvaalbuurt (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

9. Oostelijke villabuurt en Cantonspark

Villabuurt, ontstaan na onder meer de verkaveling van de oude buitenplaats Schoonoord en het Cantonspark. Het uitgestrekte gebied heeft een stratenpatroon, dat deels teruggaat op oudere landwegen ten oosten van Baarn. De kavels zijn er in de regel beduidend kleiner dan in de grote villaparken aan de zuidwestkant van het dorp. De invulling van de villabuurt bestaat uit enkele zeer grote, maar merendeels kleinere en geschakelde villa's en middenstandswoningen uit voornamelijk de eerste decennia van de vorige eeuw. Het gebied toont een staalkaart van villa- en landhuisbouw in allerlei typen en stijlen, die in deze periode gangbaar waren. In het gebieden bevinden zich enkele rijks- en gemeentelijke monumenten en vele andere karakteristieke objecten. Ook het rijksbeschermde Cantonspark met zijn waardevolle groenaanleg en bebouwing behoort tot het ensemble.

Figuur 73. Dubbele villa's uit de vroege 20e eeuw aan de Faas Eliaslaan (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

10. Baarn-Noord

Op de voormalige Baarnse eng gegroeide woonwijk met lintbebouwing langs de oudere wegen over de vroegere enk en korte verbindingsstraatjes tussen deze structuren. De bebouwing is compact en relatief kleinschalig en bestaat uit middenstandshuizen en arbeiderswoningen uit de periode circa 1900-1940. In het gebied zijn vele karakteristieke objecten geïnventariseerd.

11. Heuveloordstraat

Klein tuindorpachtig ensemble, omstreeks 1910-1920 gebouwd op de Westerhei nabij de in 1878 gestichte gasfabriek. Aan weerszijden van de licht gebogen Heuveloordstraat bevinden zich blokjes van twee geschakelde arbeiderswoningen met zadeldaken en markante dakhuizen met steekkappen. Samen met de laanbeplanting (berken) vormen de woning een karakteristiek ensemble.

12. Complex St. Josephstichting, Zandvoortweg

Als tuindorp opgezet complex arbeiderswoningen, grotendeels gebouwd door de RK woningbouwvereniging St. Joseph in de vroege jaren 20 van de 20e eeuw. De schilderachtige, in sobere Amsterdamse schooltrant gebouwde woningen hebben markante gebroken kappen, overhoekse schoorstenen, bakstenen gevels en vertonen verschillende bijzondere hoekoplossingen. De tot het complex behorende straatjes zijn naderhand verder bebouwd met veelal geschakelde arbeiders- en kleine middenstandswoningen. Als geheel is het ensemble een goed voorbeeld van een kleine, complexmatig gerealiseerd woningbouwcomplex uit het vroege interbellum.

13.Het Rode Dorp

Dit ensemble bestaat grotendeels uit het tuindorp dat woningbouwvereniging Ons Belang in 1920-1921 liet bouwen naar ontwerpen van architect A.M. van den Berg. Twee grote groene pleinen, omgeven door blokken geschakelde woningen in een zeer schilderachtige expressieve baksteenarchitectuur vormen het hart van het ensemble. Rondom bevinden zich enkele korte toegangsstraatjes. Eind jaren 20 en in de jaren 30 werden nog bouwblokken aan het complex toegevoegd. Het geheel is met zijn ruime, groene aanleg en de bebouwingswijze een zeer goed voorbeeld van een volkswoningbouwproject in de trant van de tuindorpgedachte uit het vroege interbellum. Het gebied is grotendeels rijksbeschermd dorpsgezicht.

14.Complex Patrimonium, Rozenstraat eo

Het ensemble bestaat grotendeels uit het kleine complex arbeiderswoningen, dat de woningstichting Patrimonium in 1920 liet bouwen ten oosten van de oudere volkswijk op de Oosterhei. Het wijkje heeft het karakter van een tuindorp en bestaat uit korte en langere blokken geschakelde woningen in een schilderachtige expressieve baksteenarchitectuur, met markante hoekoplossingen en soms sterk verspringende rooilijnen, aan een ruitvormig stratenpatroon, dat het centrale deel van de buurt ontsluit. In de randen van de buurt staan woningen, die niet expliciet tot het Patrimoniumcomplex behoren, maar wel door hun schaal en vormgeving goed bij dit complex aansluiten. Het geheel is door zijn opzet, groenelementen en de bebouwingswijze een goed voorbeeld van een volkswoningbouwproject in de trant van de tuindorpgedachte uit het vroege interbellum.

15. Pekingbos

Dit ensemble omvat de representatieve woonwijk, die eind jaren 20 van de vorige eeuw is ontwikkeld na kap van het Pekingbos. Het in hoofdzaak driehoekige terrein terzijde van de Torenlaan heeft rechte straten langs de flanken en wordt doorsneden door een stelsel van gebogen lanen met markante splitsingen en kruisingen. In de Genestetlaan is een rotonde aangelegd, met een korte laan met bermen en bomen verbonden met de Torenlaan. De bebouwing bestaat uit kleine (geschakelde) villa’s en middenstandshuizen uit voornamelijk de jaren 30, maar ook in de vroege naoorlogse jaren zijn nog veel kavels ingevuld. Als geheel is het ensemble een goed en gaaf voorbeeld van een voorname woonwijk uit het interbellum. In het gebied bevinden zich veel karakteristieke panden.

Figuur 74. Eén van de grote dubbele (middenstands)villa's aan de Nicolaas Beetslaan in Pekingbos (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018).

16. Indische Buurt

Ensemble, gelegen tussen de Torenlaan aan de westzijde en de Sparrenlaan aan de oostzijde, ontstaan en verder ontwikkeld in de eerste decennia van de 20e eeuw. Het noordelijke deel bestaat voornamelijk uit kleinschalige, vaak in blokjes van twee geschakelde woningen uit de vroege 20e eeuw en sluit qua karakter aan bij de bebouwing van de Oosterhei. Naar het zuiden toe dateert de invulling merendeels uit de jaren 20 en 30 en is deels in kleine projecten met middenstandswoningen opgezet. De westelijke wijkrand, grenzend aan de Torenlaan, heeft een bebouwing met grotere, meest geschakelde woningen, die aansluiten bij het beeld van de representatieve Torenlaan. Als geheel is het ensemble een markant voorbeeld van een in fasen gegroeide woonwijk voor arbeiders en middenstanders uit de eerste helft van de 20e eeuw. In het gebied bevinden zich diverse karakteristieke panden.

Baarn, na 1945

17. Kemphaanstraat en omgeving

In het zuidoosten van Baarn gelegen wijk uit de naoorlogse periode, waarvan vooral het centrale deel langs de Kemphaanstraat in structuur en bebouwingswijze en –typologie goed behouden is gebleven. In het Uitbreidingsplan van 1951 werd een regelmatig stratenpatroon voorgesteld, waarbij de doorgetrokken Oosterstraat als hoofdontsluitingsweg diende. De rechte, veelal parallel gelegen straten kregen een bebouwing van eenvoudige blokken rijtjeswoningen in een halfopen verkaveling. Dwars door het buurtje is een woonpadenstructuur aangelegd. De uitsluitend voor voetgangers bestemde paden, waaraan ook woningblokken staan, verbinden de dwarsstraten in de buurt. Tussen de Oosterstraat en de Kemphaanstraat werd een groengebied geïntegreerd, waarin lage

bejaardenwoningen werden gebouwd en een langgerekte vijver aangelegd. In de zuidhoek van het ensemble bevindt zich een markant complex eengezinswoningen, die opvallen door hun architectonische vormgeving, in het bijzonder van de decoratieve betonnen balkons. Als geheel is het een goed voorbeeld van een uitbreidingswijk uit de naoorlogse periode.

18. Schildersbuurt

De Schildersbuurt, aansluitend tegen de De Geerenweg, is een onderdeel van het Uitbreidingsplan in onderdelen Noord (1956-1957). De wijk heeft een voor de vroege naoorlogse periode markant eenvoudig regelmatig stratenpatroon en is gevuld met blokken eengezinswoningen en portiekflats in een halfopen verkaveling. De lage blokken eengezinswoningen en de grote portiekflats vormen zogenaamde stempels, zich telkens herhalende samenstellingen van huizenblokken. De flats werden langs de wijkrand geplaatste en dienden zo vanaf de ringweg als “stedelijke wijkrand”. Aan de westzijde sluit een ruimte groenvoorziening op de woonwijk aan. Het ensemble is in de structuur en bebouwingswijze en -typologie gaaf behouden gebleven, maar de architectonische invulling is door renovaties gewijzigd. Als geheel is het een goed voorbeeld van een uitbreidingswijk uit de naoorlogse periode.

Figuur 75. De Schildersbuurt is één van de karakteristieke naoorlogse buurten in Baarn. Hier een beeld van de portiekflats aan het plantsoen aan de Johannes Vermeerlaan (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

Buiten de kern Baarn

19. Soestdijk landgoedkern

Het ensemble omvat het kerngebied van de buitenplaats en het Paleis Soestdijk langs de Amsterdamsestraatweg, bestaande uit het Paleis met uitgestrekte tuinaanleg met vele historische artefacten (onder meer speel- en jachthuizen, watertoren, oranjerie, tuinbeelden etc.), alsmede het grote cluster historische dienstgebouwen aan de oostzijde van de Amsterdamsestraatweg. De meeste historische gebouwen zijn beschermd als rijksmonument, evenals het paleisterrein zelf.

20. Pijnenburg

Het ensemble omvat het kerngebied van het landgoed Pijnenburg, omvattende de huisplaats met landhuis en omringende tuinaanleg met koetshuis en andere artefacten, alsmede een deel van het noordoostelijk hiervan gelegen landgoed met verschillende dienstwoningen en pachtboerderijen. De gebouwen zijn gesitueerd in een gebied met oude lanenstelsels, bos- en weidepercelen. Door de witte bepleistering van de gevels vormen ze een markante eenheid. Diverse gebouwen zijn beschermd als rijks- of gemeentelijk monument en ook het landgoed zelf is voor een deels rijksmonument.

21. Groeneveld landgoedkern

De buitenplaats Groeneveld dateert in oorsprong uit de 17e eeuw maar kreeg zijn huidige aanleg en allure in de vroege 18e eeuw. De buitenplaatskern wordt gevormd door het hoofdhuis met bouwhuizen, het jagershuis De Ossenstal, boerderij Ravestein en de parkaanleg, die elementen in de oorspronkelijke formele stijl bevat, maar vooral ook wordt gekenmerkt door de resultaten van de omvorming tot landschapspark in de tweede helft van de 18e eeuw. Buitenplaats en bebouwing is grotendeels beschermd als rijksmonument.

22. De Hooge Vuursche, landhuis

Buitenplaatsensemble, bestaande uit het imposante landhuis door architect Ed. Cuypers uit 1910 en de uitgestrekte tuinaanleg met terrastuinen en vijvers naar ontwerpen van tuinarchitect D.F. Versteeg. Tot het ensemble behoren ook enkele bijgebouwen en de monumentale toegangspoort aan de Hilversumsestraatweg.

23. Boerderijenlint Zuidereind

Ten oosten van de dijk langs de Eem bevindt zich een los boerderijenlint. De nog op enige afstand van elkaar gelegen erven geven tussendoor een ruim zich op het poldergebied. Op de erven zijn relicten van de historische boerderij- en erfbebouwing behouden gebleven, waaronder enkele langhuisboerderijen, schuren en hooibergen.

Eembrugge

24. Eembrugge

Dit ensemble bestaat uit de eenvoudige lintbebouwing langs de Eemweg en de nieuwe brug die in 1960 over de Eem werd gerealiseerd. In de lintbebouwing bevinden zich veel woonhuizen van vrij recente datum. Een enkel pand herinnert in hoofdvorm nog aan het vroegere agrarische karakter van Eembrugge. Rijks- en gemeentelijke monumenten ontbreken in dit ensemble.

Lage Vuursche

25. Lage Vuursche oude dorp

Dit ensemble bestaat uit het in de 17e eeuw gestichte dorp Lage Vuursche. In hoofdzaak betreft het de Dorpsstraat en de omgeving van de Stulpkerk. De Dorpsstraat kent een compacte voornamelijk historische bebouwing uit de 17e eeuw tot vroege 20e eeuw, deels vrijstaand, deels aaneengesloten binnen een oude verkavelingsstructuur. Bij de kerk bevinden zich de oude pastorie en het monumentale kerkhof met oude hekwerken, een baarhuis en vele historische grafmonumenten. Het ensemble is onderdeel van het rijksbeschermde dorpsgezicht Lage Vuursche.

26. Lage Vuursche, uitbreiding interbellum

Bescheiden uitbreiding aan de noordzijde van het dorp, als lintstructuur, deels in relatie tot het in 1926-1927 gebouwde zusterhuis voor de Eerwaarde Zusters van Onze Lieve Vrouwe in Amersfoort. Dit historische complex met kapel en kloosterbegraafplaats is onderdeel van het ensemble, evenals de lintbebouwing langs de westzijde van de Kloosterlaan, bestaande uit vrijstaande en geschakelde middenstandswoningen uit de jaren 30-50 van de vorige eeuw.

Binnen het ensemble bevinden zich diverse karakteristieke historische objecten.

Figuur 76. Naoorlogse woningbouw aan de Eikenlaan in Lage Vuursche (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018).

27. Lage Vuursche, uitbreiding naoorlogs

Langs een ouder laantje (Eikenlaan) ontwikkelde bescheiden naoorlogse uitbreiding van Lage Vuursche. De uitbreiding bestaat uit een aantal langs het laantjes geplaatste blokken geschakelde arbeiderswoningen in de stijl van de Delftse school, gebouwd in de jaren 50. Het geheel is vrij gaaf

behouden gebleven en geeft een goede indruk van een kleinschalige dorpsuitbreiding uit de wederopbouwperiode.

28. Lage Vuursche, Drakensteyn

Het ensemble bestaat uit de historische landgoedkern van Drakensteyn met zijn kasteel met bijgebouwen en tuinaanleg, het boerderijcomplex Hoge Vuurseweg 1 en de aanpalende buitenplaats Klein Drakenstein, eveneens met een historisch hoofdhuis, bijgebouwen en tuinaanleg. Historische toegangspoorten markeren de entrees tot de beide terreinen. Binnen het ensemble bevinden zich diverse rijksmonumenten. Het ensemble is onderdeel van het rijksbeschermde dorpsgezicht Lage Vuursche.

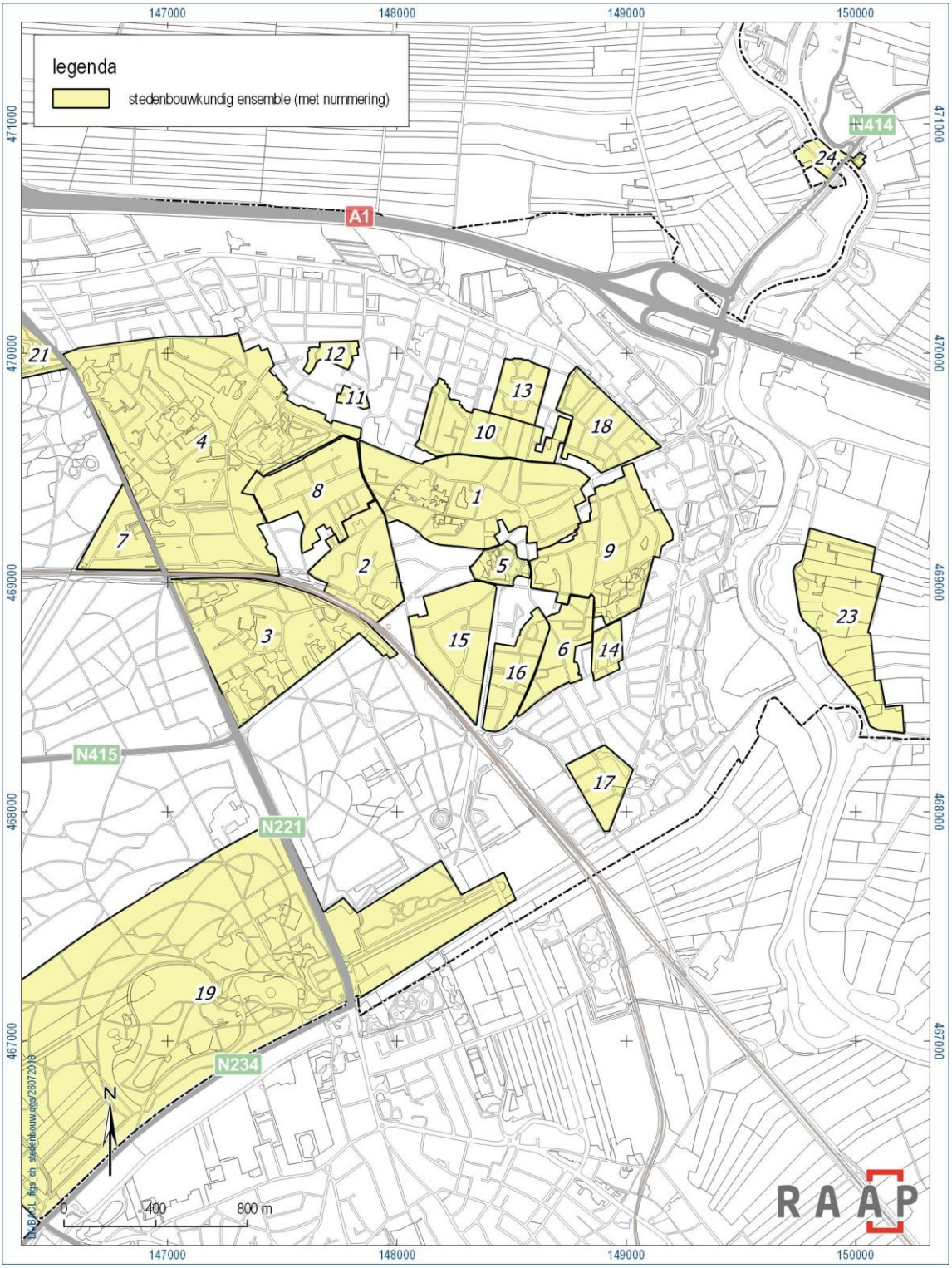

Figuur 77. Ligging van de stedenbouwkundige ensembles, oostelijk deel van de gemeente.

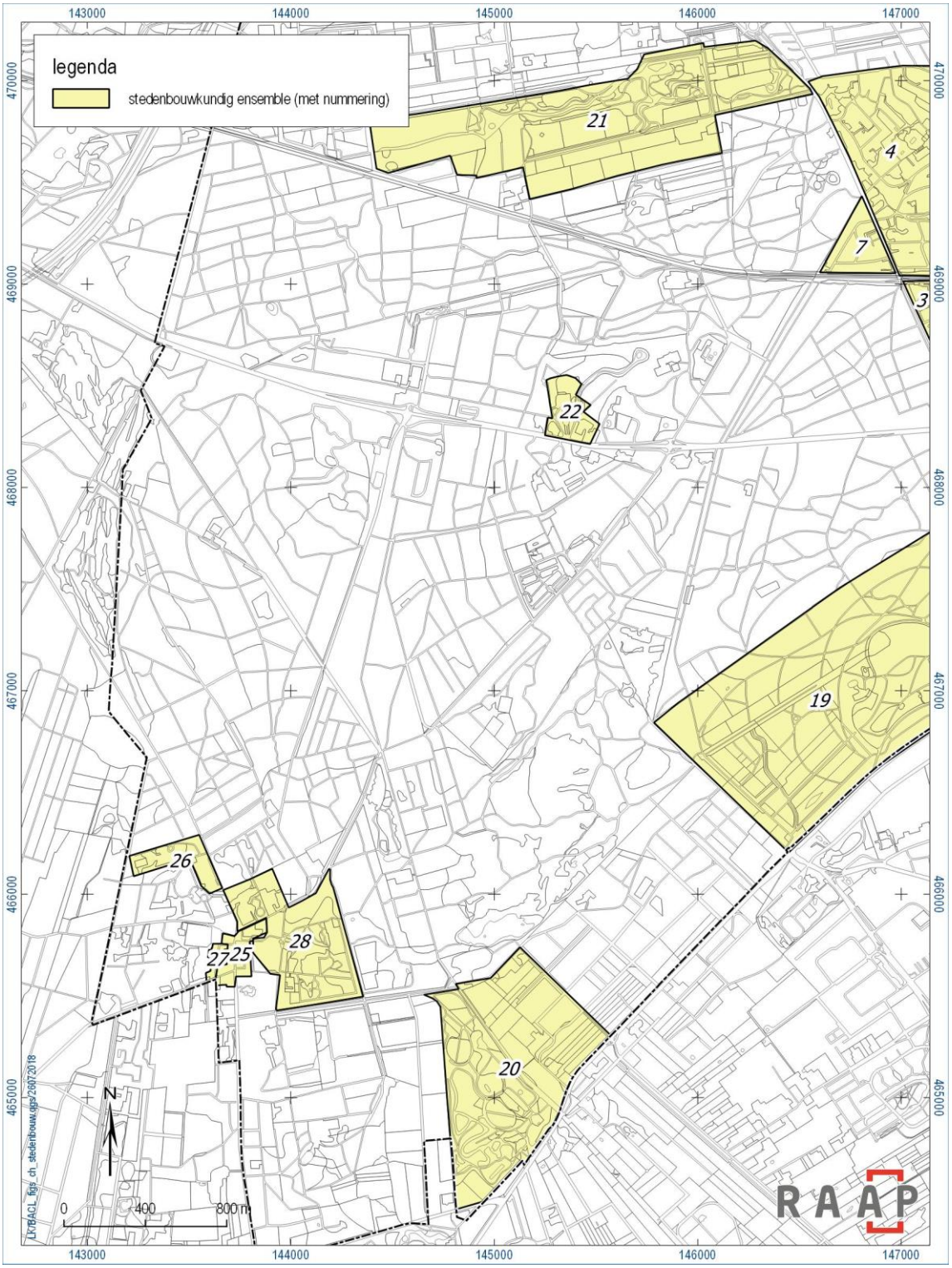

Figuur 78. Ligging van de stedenbouwkundige ensembles, westelijk deel van de gemeente.

5.4.4 Waardevolle stedenbouwkundige kenmerken en elementen

Naast objecten en ensembles bevat de cultuurhistorische waardenkaart een selectie van bijzondere stedenbouwkundige kenmerken en elementen. In deze inventarisatie benoemen we enkele markante wijktypologieën (losstaand van de ensemble-inventarisatie en -waardering!) en is er aandacht voor bijzondere plein- en groenstructuren, etc. In het onderstaande wordt een aantal categorieën kort aangestipt. NB: historische laanstructuren, zoals de Torenlaan en de Van Heutszlaan, worden elders, in relatie tot landschap en landgoederen, aan de orde gesteld.

Wijkstructuur: villapark (periode 1875-1930)

Ruim opgezette woonwijk met parkachtig karakter door de ruime opzet, veelal in landschapsstijl, met veel groen, grote bouwpercelen en slingerende en gebogen lanenstelsels. De bebouwing bestaat in de regel uit grote vrijstaande of per twee geschakelde villa's en/of landhuizen met een representatieve uitstraling. In Baarn: Amaliapark, Prins Hendrikpark, Wilhelminapark, Emmapark, Pekingbos.

Wijkstructuur: tuindorp (1920-1940)

Vrij ruim opgezette planmatig ontwikkelde wijk met arbeiders- of kleine middenstandswoningen, vrijstaand, of in korte en langere blokken geschakeld. De bebouwing is kleinschalig en afwisselend door markante elementen als schilderachtige dak- en hoekoplossingen, knikken in bouwblokken en sprongen in de rooilijnen en poortgebouwen. Kleine pleinen en groenvoorzieningen zorgen voor ruimte en gemeenschapsgevoel. Openbare of confessionele woningbouwverenigingen zijn in de regel de opdrachtgever. In Baarn: Het Rode Dorp en de complexen van St. Joseph en Patrimonium.

Wijkstructuur: vroeg naoorlogse uitbreidingswijk, met stempelstructuur (1950-1965)

Planmatige uitbreiding uit de vroege naoorlogse periode, met functioneel rechtlijnig stratenplan en een invulling met geschakelde of gestapelde woningen in een eenvoudige halfopen of open verkaveling. De woningblokken en de portiek- of galerijflats zijn vaak in repeterende patronen, zogenaamde stempels, geordend. In Baarn: Schildersbuurt, Zuidoost (omgeving Kemphaanstraat).

Verkeersstructuur: plein

Onbebouwde ruimte, die wordt omgeven door bebouwing en deel uitmaakt van het stratennet van het dorp. In Baarn ontwikkelde zich op de oude Brink een groot plein, dat in de loop der jaren door verlegging van wegen en verplaatsing van bebouwing van vorm veranderde. De "Brink" is door de centrale ligging in het netwerk van winkelstraten, de aanwezigheid van de dorpskerk en als locatie van de weekmarkt hét hart van het dorp.

Andere voorbeelden van pleinen in Baarn: het Stationsplein en de pleinvormige ruimte op de aansluiting van de Torenlaan op de Javalaan.

Jongere voorbeelden van pleinen bevinden zich in het Rode Dorp, waar de woonhuisbebouwing rond twee grote open ruimten is geschaard en in Pekingbos (plein in de Bilderdijklaan).

Groenstructuren

In de planmatig gerealiseerde voor- en naoorlogse woonwijken van Baarn bevinden zich uiteenlopende bijzondere groenstructuren, die een essentieel esthetisch en functioneel onderdeel zijn in het stedelijk ontwerp. In de historische villaparken gaat het bijvoorbeeld om op kruisingen en splitsingen gesitueerde kleine plantsoenen. In de naoorlogse buurten betreft het kleinschalige groenstroken,

borders en laanbeplantingen, maar ook om wat grootschaliger buurtgroen, parkstroken en buurtparken. Grootschalige naoorlogse wijkparken zijn vermoedelijk vanwege de nabijheid van het vele groen in de villaparken, de Pekingtuin en het Cantonspark en de vlak bij Baarn liggende landgoederen, buitenplaatsen en bosgebieden in de naoorlogse wijken achterwege gebleven.

In de jaren 60 werd het steeds gebruikelijker om laagbouw te combineren met portiek- en galerijflats of complete buurten in (middel)hoogbouw op te zetten. Baarn heeft een aantal markante voorbeelden van dergelijke uitsluitend met etagebouw en laagbouw ingevulde buurten. De hoge woningdichtheid werd gecompenseerd met relatief veel groen, dat in de vorm van ruime plantsoenen tussen de lage flats is gerealiseerd.

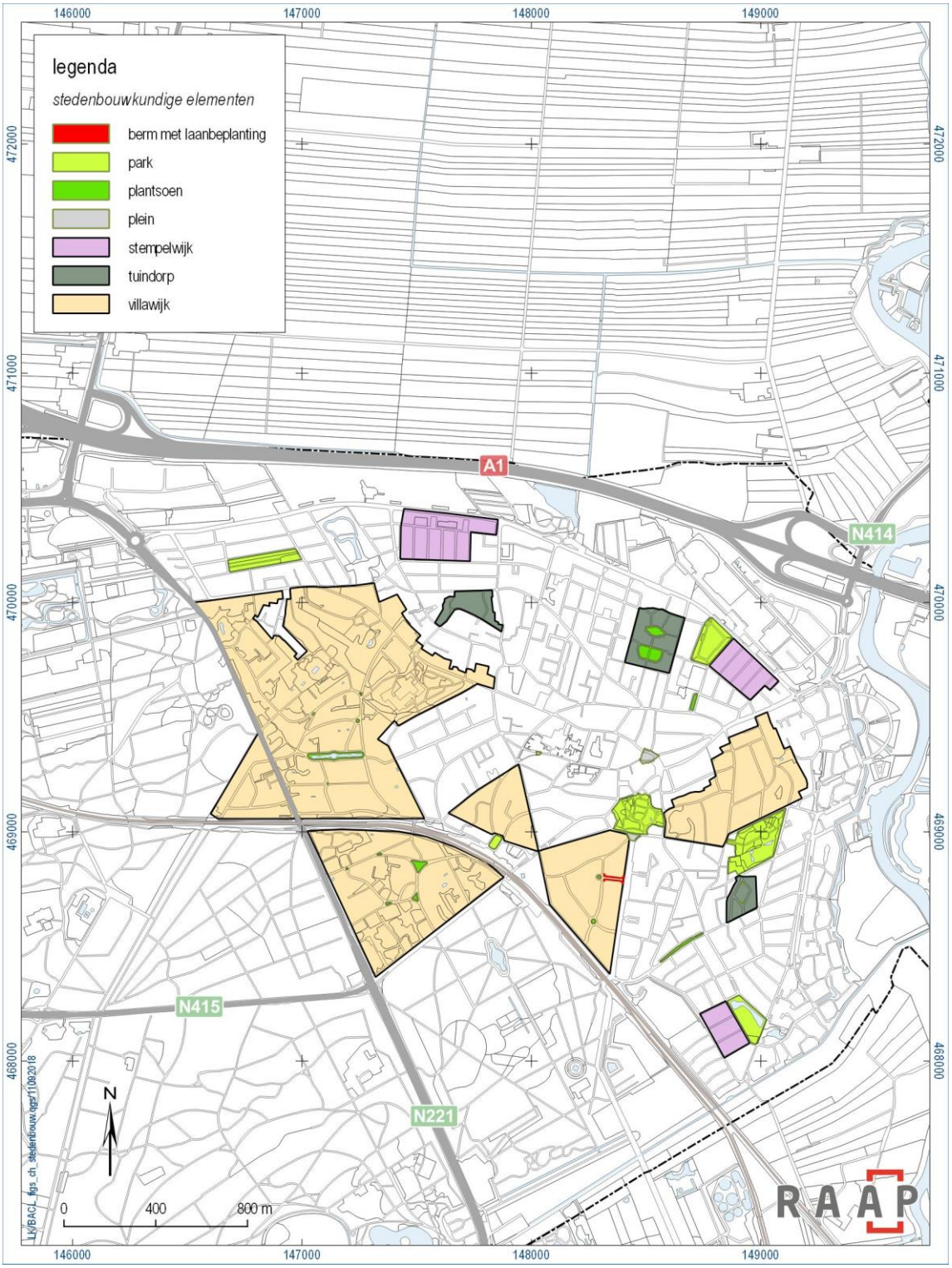

Figuur 79. Waardevolle stedenbouwkundige elementen en wijktypologieën in de kern Baarn.

5.5 Waardering

5.5.1 Bouwkunst

De inventarisatie van de historische bouwkunst in de gemeente Baarn bevat vooral objecten met een hoge en een positieve erfgoedwaarde en nog een beperkt aantal met een lage erfgoedwaarde. Er zijn ook bijzondere bebouwingsensembles geïnventariseerd.

De in de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen objecten hebben op de zes gebruikte criteria tenminste overwegend positief gescoord. De vier verschillende waarden-schaalniveaus kunnen als volgt worden gedefinieerd:

1. Hoge erfgoedwaarde of (potentiële) monumentwaarde (H) en zeer hoge erfgoedwaarde (Z)

Deze objecten scoren op de zes criteria hoog (figuur 80). Het betreft zeer hoogwaardige onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles), die vanwege de voornamelijk hoge ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor de gemeente Baarn en de daarin aanwezige karakteristieke gebieden.

Wanneer ze zouden worden getoetst aan de algemeen gehanteerde monumentenselectiecriteria dan is de kans zeer groot dat ze voldoende waarden bezitten voor de kwalificatie gemeentelijk monument. Integrale instandhouding is zeer gewenst. De hoge erfgoedwaarde kan ook als 'monumentwaarde' worden gekenschetst. Mocht er in de toekomst overgegaan worden tot het actualiseren van de gemeentelijke monumentenlijst dan is dit dé topcategorie, die voor bescherming in aanmerking komt.

Bestaande gemeentelijke en rijksmonumenten behoren meestal ook tot deze hoogst scorende categorie.

Binnen de selectie van de nog niet beschermde objecten zijn de hoogst scorende objecten (minimaal 5 x ++ en 1 x +) van de kwalificatie "zeer hoge erfgoedwaarde" voorzien. Deze categorie lijkt zonder meer in aanmerking te komen voor aanvulling van de gemeentelijke monumentenlijst.

2. Positieve (middelhoge) of beeldbepalende erfgoedwaarde (P)

Deze categorie scoort vooral bij de criteria architectuurhistorische waarden, gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid wat lager dan de categorie Hoge waarde, vaak vanwege de wijzigingen aan details. Verder betreft het karakteristieke onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles) die vanwege de voornamelijk hoge én positieve ruimtelijke waarden, historische waarden en objecten van grote betekenis zijn voor de gemeente Baarn en daarin gelegen karakteristieke gebieden. Instandhouding van het gevelbeeld en/of hoofdvormen is wenselijk. De positieve erfgoedwaarde kan ook als 'karakteristiek' worden gekenschetst. Mocht er in de toekomst overgegaan worden tot het selecteren van "karakteristieke objecten", die via beschermende maatregelen in het bestemmingsplan in stand worden gehouden, dan is dit een categorie, waaruit geselecteerd kan worden.

3. Lage erfgoedwaarde of beeldondersteunende waarde (L)

De laagste categorie objecten is voornamelijk wat betreft de hoofdverschijningsvorm goed herkenbaar gebleven; details of gevelindelingen kunnen verstoord zijn. Voorwaarde is dat er sprake is van een meer dan voldoende mate van herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en dat deze objecten een wezenlijk onderdeel vormen van één van de gebiedskarakteristieken. Deze objecten hebben vooral een beeldondersteunende waarde. Instandhouding van op zijn minst de hoofd- en kapvormen is wenselijk.

De waardering aan de hand van zes criteria is in de database verwerkt.

Figuur 80. Historische villa's aan de Eemnesserweg met een hoge cultuurhistorische waarde. Ze herinneren aan de eerste bloeitijd van Baarn als villadorp (foto: CeesJan Frank, 7 mei 2018).

5.5.2 Gebouwen met bouwhistorische kwaliteiten

In de waarderingskaart zijn de gebouwen met een bouwhistorische verwachting gemarkeerd. Het gaat om beschermde en niet-beschermde gebouwen, waarvan op basis van beschikbare informatie uit bouwhistorische rapportages, redengevende beschrijvingen en inventarisatiegegevens bekend is of verwacht wordt dat er (intern) historische bouwconstructies en bouwsporen van belang en daterend uit de periode voor circa 1850 bewaard zijn gebleven. Ook via waarnemingen vanaf de openbare weg kunnen bouwhistorische kwaliteiten worden verondersteld, bijvoorbeeld zichtbaar in de aanwezigheid van hoge, steile kappen, gevels met oude bouwsporen, etc. Vaak gaan deze oude waarden echter verscholen achter veel jongere gevels, zodat ze weinig zichtbaar zijn en bij herstel en transformatie van gebouwen niet goed op het netvlies staan. Het gaat om gebouwen, die tot de oudste bouwsubstantie in de gemeente Baarn behoren.

In het buitengebied betreft het vooral de oudere agrarische bebouwing. Ook de bebouwing op kasteel- en buitenplaatsen kunnen een bouwhistorische verwachting bezitten. In de kernen van Baarn en Lage Vuursche geldt een bouwhistorische verwachtingswaarde voor de oudere bouwsubstanties in het bijzonder voor de relicten van de 17e- en 18e-eeuwse woon- en werkhuizen en boerenwoningen in de oudste delen van de nederzettingen.

In een aantal gevallen zijn objecten, die jonger dan 1850 worden gedateerd, toch als bouwhistorisch interessant geduid, omdat mogelijkerwijs oudere restanten aanwezig zijn.

Let wel, de bouwhistorische verwachtingswaarde "voor 1850" heeft een signaalfunctie: de betreffende panden behoren tot de oudste in de gemeente en verdienen daarom extra alertheid. Ook gebouwen van jongere datum kunnen belangrijke bouwhistorische waarden bezitten.

De gebouwen met een bouwhistorische verwachting zijn alle ook getoetst aan de hand van de waarderingscriteria. Het kan zowel beschermde als onbeschermde gebouwen betreffen. Het betreft dus een extra gewaardeerde kwaliteit binnen de totale inventarisatie.

Figuur 81. Aan de Hoofdstraat in Baarn staan nog enkele huizen, die thans tot de oudste bewaarde bouwsubstantie in het dorp behoren. Nr. 22-24 dateert mogelijk uit circa 1800 (foto: CeesJan Frank, 7 mei 2018).

5.5.3 (Steden)bouwkundige ensembles

In de cultuurhistorische waardenkaart is een aantal bijzondere "(steden)bouwkundige" ensembles geselecteerd. Binnen de component bouwkunde/stedenbouw is de selectie in eerste instantie gedaan van uit dit historisch (steden)bouwkundige perspectief. In het bijzonder gaat het om (stedenbouwkundige) historische structuren (de historische kernen, uitbreidingswijken van voor en na de Tweede Wereldoorlog, lintstructuren), waarin karakteristieke historische bebouwing een prominente rol speelt of waarin een bijzonder kenmerkend stedenbouwkundig ontwerp herkenbaar is. Ook de bebouwingsconcentraties in de verschillende landgoed- en buitenplaatskernen zijn als bouwkundig ensemble geselecteerd.

In het onderstaand overzicht is de waardering van de ensembles in detail weergegeven. De kolommen W1 tot en met W5 verwijzen naar de criteria, genoemd in § 2.4.6.

1. het belang van het gebied of ensemble als voorbeeld of onderdeel van de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek en de ontwikkelingsgeschiedenis/historische gelaagdheid;
2. het belang van het gebied vanwege de bijzondere betekenis voor het beeld van de omgeving, vanwege opmerkelijke ligging, zichtlijnen, aanwezigheid van *landmarks*, etc.
3. de structurele gaafheid en herkenbaarheid van het gebied;
4. de zeldzaamheid van het gebied (stedenbouwkundig/structuur), op gemeentelijk / regionaal niveau;

5. de dichtheid en kwaliteit van de aanwezige beschermde en/of karakteristieke bebouwing, waarbij gelet is op herkenbaarheid, gaafheid en (in mindere mate) zeldzaamheid.

Per criterium kunnen de volgende scores worden gegeven: ++ (hoge waarde), + (positieve waarde), 0 (neutrale waarde).

De eindscore bepaald de waardengradatie:

gemiddelde score	**waardering**
Minimaal 4x ++ en 1x +	Gebied / ensemble met zeer hoge waarde (1)
Minimaal 2x ++, 2x + en 1x 0	Gebied / ensemble met hoge waarde (2)
Minimaal 4x + en 1x 0	Gebied / ensemble met middenwaarde (3)
Minimaal 2x + en 3x 0	Lage waarde (4), niet geselecteerd.[187]

Tabel 7. Scores en klassen van de waardering.

[187] Wordt hier verder dus ook niet meer besproken.

		Gebied	W1	W2	W3	W4	W5	Eindwaarde	
1		Dorpskern Baarn	++	++	+	++	++	1	Z
2		Amaliapark	++	+	+	+	+	3	M
3		Prins Hendrikpark	++	++	++	++	++	1	Z
4		Wilhelminapark, Zuid en Noord	++	++	++	++	++	1	Z
5		Pekingtuin	++	++	++	++	++	1	Z
6		Oude Oosterhei / Zuid-Oostwijk	++	+	++	+	+	2	H
7		Emmapark	++	+	++	++	+	2	H
8		Transvaalbuurt	++	+	++	++	++	1	Z
9		Oostelijke villabuurt en Cantonspark	++	++	++	+	++	1	Z
10		Baarn-Noord	++	+	++	+	+	2	H
11		Heuveloordstraat	+	++	++	+	+	2	H
12		Complex St. Josephstichting	++	++	++	+	+	2	H
13		Het Rode Dorp	++	++	++	++	++	1	Z
14		Complex Patrimonium, Rozenstraat eo	++	++	++	+	+	2	H
15		Pekingbos	++	++	++	++	++	1	Z
16		Indische Buurt	++	+	++	+	+	2	H
17		Kemphaanstraat en omgeving	++	+	++	+	+	2	H
18		Schildersbuurt	++	+	+	+	0	3	M
19		Soestdijk, landgoedkern	++	++	++	++	++	1	Z
20		Pijnenburg	++	++	++	++	++	1	Z
21		Groeneveld, landgoedkern	++	++	++	++	++	1	Z
22		De Hooge Vuursche, landhuis	++	++	++	++	+	1	Z
23		Boerderijenlint Zuidereind	++	++	+	++	+	2	H
24		Eembrugge	+	++	+	+	0	3	M
25		Lage Vuursche oude dorp	++	++	++	++	++	1	Z
26		Lage Vuursche, uitbreiding interbellum	+	+	++	+	+	3	M
27		Lage Vuursche, uitbreiding naoorlogs	+	+	+	+	+	3	M
28		Lage Vuursche, Drakensteyn	++	++	++	++	++	1	Z

Tabel 8. Gebieden met hun scores (Z = zeer hoog, H = hoog, M = middelhoog).

Definitie waarden stedenbouwkundige ensembles

Stedenbouwkundig waardevol gebied "zeer hoge cultuurhistorische waarde" (1)

De historische situatie is goed herkenbaar en de historische zeggingskracht is zeer hoog. Deze gebieden kunnen als relatief zeldzaam worden beschouwd en ogen in structuur en (oorspronkelijk) bebouwingsbeeld gaaf. Het stedenbouwkundige ensemble is zeer duidelijk een weerslag van de plaatselijke historische ontwikkeling van Baarn, één de kleine kernen of het buitengebied. Het gebied draagt bij aan de identiteit van de gemeente Baarn.

Stedenbouwkundig waardevol gebied "hoge cultuurhistorische waarde" (2)

De historische situatie is nog redelijk gaaf. Er is een hoge mate van zeggingskracht. Het stedenbouwkundige ensemble is duidelijk een weerslag van de plaatselijke historische ontwikkeling.

Het gebied draagt bij aan de identiteit van de gemeente Baarn, hoewel de samenhang op onderdelen vertroebeld kan zijn.

Stedenbouwkundig waardevol gebied "middelhoge cultuurhistorische waarde" (3)

De historische situatie is nog redelijk gaaf en vooral in de structuur herkenbaar als onderdeel van de stedenbouwkundige ontwikkeling. Het draagt bij aan de identiteit van de gemeente Baarn, hoewel het karakter op onderdelen vestoord kan zijn en er geen sprake van uitgesproken cultuurhistorische waarde of grote zeldzaamheid.

Figuur 82. De langgerekte waterpartij in het hart van het Wilhelminapark, één van de grote stedenbouwkundige ensembles in Baarn en tevens rijksbeschermd dorpsgezicht (foto: CeesJan Frank, 7 mei 2018).

5.5.4 Waardering stedenbouwkundige elementen

Als besluit van dit hoofdstuk geven we in figuur 83 een beeld van de waardengradaties van waardevolle stedenbouwkundige elementen.

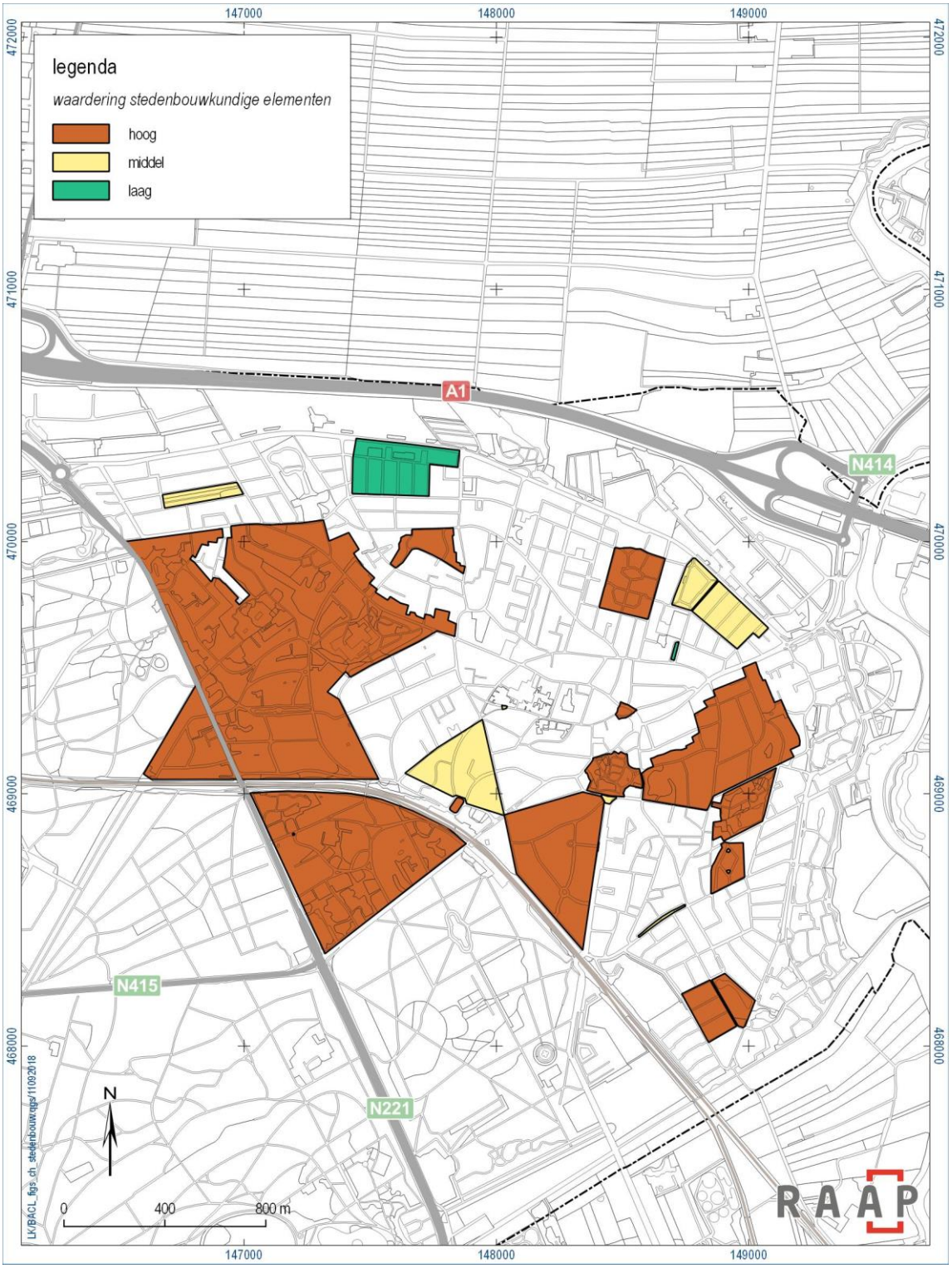

Figuur 83. Waardering van stedenbouwkundige elementen. Zie ook figuur 79.

Literatuur

In onderstaande lijst is alleen de literatuur opgenomen waarnaar in het rapport of in de GIS-databases wordt verwezen.

Arnoldussen, S. & H. Fokkens (red.), 2008. Bronze Age Settlements in the Low Countries. Oxbow books.

Arts, N., 1988. Mesolithische jagers, vissers en voedselverzamelaars in noordoost België en zuidoost Nederland. De prehistorische mens in Limburg. Archeologisch Congres 27-28 september 1986.

Beek, A. ter, 2006. De Eem – Van Eembrugge tot 't Raboes. In: Z.a., 2006. Soest, Baarn en Eemnes. Schetsen uit de geschiedenis van drie Eemlandse buurgemeenten. Rotary Club Baarn-Soest.

Berendsen, H., 2004. De vorming van het land. Inleiding in de geologie en de geomorfologie. Van Gorcum, Assen.

Blijdenstein, R., 1993. Trafohuisjes. Stichtse Monumenten Reeks. Utrecht.

Blok, E., C. Brouwer, K. Bomert & R. Blijdenstijn, 2007. Het Baarnse Bos. Een vorstelijk wandelpark. Stokerkade, Amsterdam.

Blom, A, B. Jansen en M. van de Heide, 2010. De typologie van de vroeg naoorlogse wijken. Zeist.

Boer, G.H. de & D. Bekius & B.I. Smit, 2010. Gemeente Soest: een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart. RAAP-rapport 1866. Weesp.

Boer, G.H. de & D. Bekius & J.A. Schenk, 2009. Gemeenten Amersfoort en Leusden: een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart (m.u.v. historische stadskern). RAAP-rapport 1875. Weesp.

Broeke, P. van den, 2005. Toenemende verscheidenheid; synthese. In: Louwe Kooijmans, L.P., P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A. van Gijn. Nederland in de prehistorie, pp. 683-692. Bert Bakker, Amsterdam.

Bronkhorst, H., 1999. Met de stoomtrein naar Amsterdam. In: Maal, R.J. van der & Y. van den Akker, 1999. Van Baerne tot Baarn. Historische Kring 'Baerne', Baarn.

Brouwer, G., 1999. De Baarnse wielerbaan. In: Maal, R.J. van der & Y. van den Akker, 1999. Van Baerne tot Baarn. Historische Kring 'Baerne', Baarn.

Buro Zandvoort, 1978. Baarn Architectuuronderzoek. Amersfoort.

Butler, J. & H. Fokkens, 2005. Van steen naar brons. Technologie en materiële cultuur. In: Louwe Kooijmans, L.P., P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A. van Gijn. Nederland in de prehistorie, pp: 371-400. Bert Bakker, Amsterdam.

Cleij, Th.J., 1999. Baarn in de Middeleeuwen. Een historisch/archeologisch-geografische studie. In: Maal, R.J. van der & Y. van den Akker, 1999. Van Baerne tot Baarn. Historische Kring 'Baerne', Baarn.

Cleij, Th.J, 1990. Graven naar de geschiedenis van Baarn. In:Tussen Vecht en Eem, 8e jaargang, nr. 2, pp. 65-70

Coppens, Th., 1994. Baarnse Lusthoven en hun bewoners. De Prom, Baarn.

Deeben, J. & R. Wiemer, 1999. Het onbekende voorspeld: de ontwikkeling van een indicatieve kaart van archeologische waarden. In: W.J.H. Willems (red.); Nieuwe ontwikkelingen in de archeologische monumentenzorg. Nederlandse Archeologische Rapporten 20. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

Fokkens, H. & N. Roymans (red.), 1991. Nederzettingen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd in de lage landen. Nederlandse Archeologische Rapporten 13. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

Foley, R., 1981. Off-site archaeology; an alternative approach for the short-sited. In: Hodder, I., G. Isaac & N. Hammond, (red), Patterns of the past, studies in honour of David Clarke, pp. 157-183.

Gaasbeek, F., J. van 't Hof & M. Koenders, 1994. Baarn. Geschiedenis en architectuur. Uitgeverij Kerckebosch BV/SPOU, Zeist.

Geest, J. van, 1996. S.J. van Embden. Rotterdam.

Groeneveld, J., 2005. Grensrelicten en oude wegen op De Vuursche. De kaart van Lucas Jz. Sinck uit 1619. Tussen Vecht en Eem, 2005/01, p. 26-38.

Groenewoudt, B.J., 1994. Prospectie, waardering en selectie van archeologische vindplaatsen; een beleidsgerichte verkenning van middelen en mogelijkheden. Nederlandse Archeologische Rapporten 17. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

Groot, T. de, A. Koekelkoren, M. Lobbes & B. Smit, 2011. Effecten van vrijstellingen voor archeologisch erfgoed. In: Lauwerier e.a.: Onderzoek naar de effectiviteit van de onderzoeksketen, sluipende degradatie en de effecten van vrijstellingen. RAM 196.Haan, J. de, 1986. Villaparken in Nederland. Haarlem.

Hamsvoord, W. van der, 1991. Monumenten Inventarisatie Project, Gemeente Baarn. Provincie Utrecht.

Heidinga, H.A., 1984. De Veluwe in de Vroege Middeleeuwen. Aspecten van de nederzettingsarcheologie van Kootwijk en zijn buren. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.

Henselmans, J, z.j. De architectuur van het moderne landhuis. Amsterdam.

Heunks, E., D.H. de Jager & J.W.H.P. Verhagen, 2003. Toelichting Limeskaart Gelderland, Provincie Gelderland. RAAP-rapport 860. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam.

Hidding, M., J. Kolen & Th. Spek, 2001. De biografie van het landschap: ontwerp voor een interdisciplinaire benadering van de landschapsgeschiedenis. Essay NWO-Stimuleringsprogramma 'Bodemarchief in Behoud en Ontwikkeling'. Uitgave NWO, Den Haag.

Hoekveld, G.A., 1964. Baarn. Schets van de ontwikkeling van een villadorp. Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht. Bosch & Keuning, Baarn.

Houkes, M.J. & D. Mittendorp, 1996. Onderzoek naar relaties in de verspreiding van grafheuvels uit het Late Neolithicum en de Bronstijd in het gebied Arnhem-Renkum. Kaartblad 40AN. Veldwerkverslag no. 14. Archeologische Werkgroep Nederland - afdeling Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland, Arnhem.

Isaac, G., 1981. Stone Age visiting cards: approaches to the study of early land-use patterns. In: I. Hodder, G. Isaac & N. Hammond (red), Patterns of the past, studies in honour of David Clarke, pp. 206-227.

Jong, H. de, 2011. Groot Apeldoorns landschapskookboek. Wageningen.

Jungerius, P., E. Koster & F. Kwaad, 1973. Fysische geografie, aspecten van het landschapsonderzoek. Oosthoek, Utrecht.

Kamermans, H., J. Deeben, D. Hallewas, P. Zoetbrood, M. van Leusen & Ph. Verhagen, 2005. Project Proposal. In: Van Leusen, M. & H. Kamermans (red.) Predictive modelling for Archaeological Heritage Management: A research agenda. Nederlandse Archeologische Rapporten 29. Amersfoort.

Keune, G.H., 1990. Verdwenen windmolens in Baarn. Tussen Vecht en Eem, 1990/02, p. 71-74.

Kooi, P.B., 1996. Het project Peelo. Het onderzoek van het Kleuvenveld (1983, 1984), Het Burchtterrein (1980) en het Nijland (1980). Met enige kanttekeningen bij de Resultaten van het project. Palaeohistoria 37/38: 417-479 (1995/1996). A.A. Balkema, Rotterdam/BrookField.

Koster, E., 1978. De stuifzanden van de Veluwe: een fysisch-geografische studie. Publicaties van het fysisch geografisch en bodemkundig laboratorium van de universiteit van Amsterdam 27. Universiteit van Amsterdam.

Kruidenier, J. & R. Uileman, 1999. Mobilisatie en evacuatie. Baarn 1939-1940. In: Maal, R.J. van der & Y. van den Akker, 1999. Van Baerne tot Baarn. Historische Kring 'Baerne', Baarn.

Kruidenier, J., 1999. Uit de geschiedenis van de Oosterhei. In: Maal, R.J. van der & Y. van den Akker, 1999. Van Baerne tot Baarn. Historische Kring 'Baerne', Baarn.

Kruidenier, M., 2014. Baarn in vogelvlucht. Een ruimtelijk-historische verkenning. Baarn.

Kuijlaars, P. & G. van Oosterom, 2012. Klein Apeldoorns dorpenkookboek. Wageningen.

Laméris, M., 2004. Uitbreiding Gemeentelijke Monumentenlijst. Redengevende beschrijvingen concept, Eerste helft: Acacialaan-Nassaulaan. In opdracht van de Provinciale Utrechtse Monumentencommissie. Bunnik.

Laméris, M., 2005. Uitbreiding Gemeentelijke Monumentenlijst. Redengevende beschrijvingen concept, Tweede helft: Nassaulaan-Zuidereind. In opdracht van Welstand en Monumenten Midden-Nederland. Utrecht.

Loo, H. van het & H.J.M. Zegers, 1971. Bodemkundig onderzoek en advies voor de aanleg van golfbanen in de Lage Vuursche Gemeente Baarn. Stiboka-rapport 953. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Louwe Kooijmans, L.P., 1993. Wetland Exploitation and Upland Relations of Prehistoric communities in the Netherlands. In: J. Gardiner (ed.), Flatlands & Wetlands. Current themes in East Anglian Archaeology (=East Anglian Archaeology 50), pp. 71-116.

Louwe Kooijmans, L.P., 2005. Nederland in de prehistorie. Amsterdam.

Messing, P., 1999. Oorlogsherinneringen. In: Maal, R.J. van der & Y. van den Akker, 1999. Van Baerne tot Baarn. Historische Kring 'Baerne', Baarn.

Mulder, E.F.J. de, M.C. Geluk, I. Ritsema, W.E. Westerhoff & T.E. Wong (red.), 2003. De ondergrond van Nederland. Geologie van Nederland, 7. Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO, Utrecht.

Niekus, M. & D. Stapert, 2005. Het Midden-Paleolithicum in Noord-Nedernland. In: Deeben, J., E. Drenth, M-F. van Oorsouw & L. Verhart (red.). De steentijd van Nederland. Archeologie 11/12.

Odé, O., J.W.H.P. Verhagen & S. Wentink, 1995. Archeologisch onderzoek in de gemeente Apeldoorn: de archeologische overzichts-, potentie- en beleidskaart van het landelijk gebied. RAAP-rapport 95. Stichting RAAP, Amsterdam.

Olde Meierink, B., G. van Baaren & B.G.J. Elias, 1995. Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht. Matrijs, Utrecht.

Oldenburger-Ebbers, C.S., A.M. Backer en E. Blok, 1996, Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur. Bezoekersgids en vademecum tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland. Deel Midden en Oost. Gelderland, Utrecht. Rotterdam.

Pleijter, G. & A.G. Beekman, 1979. Ruilverkaveling Eemland; bodemgesteldheid en bodemgeschiktheid. Stiboka-rapport 1342. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Poelstra, J., A.E. de Graaf & R.J.M.M. Schramm, 2011. Cultureel erfgoed en ruimte: gebieds- en ontwikkelingsgerichte erfgoedzorg in de ruimtelijke ordening. Amsterdam.

Raats, R., 2017. Twee Huizen aan de Overkant. Ontdekking van twee middeleeuwse omgrachte woonsteden op de rechteroever van de Eem bij Baarn. In: Gruben, R. & T. Hermans, 2017. 'Zij waren van groote en zware steenen'. Publicatiereeks 1, p. 203-229. Stichting Kastelenstudies Nederland, Wijk bij Duurstede.

Rappol, M., 1991. De landijsbedekking in het Saalien. KNAG Geografisch Tijdschrift 15(4).

Reichgelt, T. & J. Groeneveld, 2006. De grens tussen Gooi-, en Eemland. In: Z.a., 2006. Soest, Baarn en Eemnes. Schetsen uit de geschiedenis van drie Eemlandse buurgemeenten. Rotary Club Baarn-Soest.

Reinders, M., in prep. Munitieopslag van de Duitse krijgsmacht tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

Rentenaar, R., 1999. Over de plaatsnaam Baarn. In: Maal, R.J. van der & Y. van den Akker, 1999. Van Baerne tot Baarn. Historische Kring 'Baerne', Baarn.

Roebroeks, W., 1990. Oermensen in Nederland. De Archeologie van de oude steentijd. Meulenhoff, Amsterdam.

Ruegg, G.H.J. and J.G. Zandstra, 1981. Geology and Archaeology of pleistocene deposits in the ice pushed ridge near Rhenen and Veenendaal. Mededelingen RGD. 35-2/7. RGD, Haarlem.

Spek, T., 2004. Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie. Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

Spek, Th., 2004. Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie. Matrijs, Utrecht.

Stenvert, R. e.a., 1996. Monumenten in Nederland, Utrecht. Zeist.

Tent, W.J. van, 1996. De Drie Eiken. In: Kok, D.H. e.a., De Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1988-1989. Provincie Utrecht/Stichting Publikaties Oud-Utrecht.

Vervloet, J.A.J., 2007. Nederzettings- en ontginningsgeschiedenis. In: Vervloet, J. & S. van den Bergh, 2007. Eemland in verandering. Ontginning en ruilverkaveling in het gebied van de Eem. Matrijs, Utrecht.

Visser, C.A., A. Vissinga, R.M. van Heeringen, 2016. Een zeventiende-eeuwse waterput opgebouwd uit plaggen op een woningbouwlocatie tussen de Hoofdstraat en de Eemstraat in Baarn, gemeente Baarn. Een archeologische begeleiding onder het protocol opgraven. Vestigia-rapport V1417. Vestigia, Amersfoort.

Vrielink, J.G., S.P.J. van Delft, H. Kleijer, 1987. De bodemgeschiktheid voor bosbouw en de te verwachten bosgemeenschappen in de boswachterij De Vuursche : een bodemgeografisch onderzoek en een vegetatiekartering. Rapport 1888. Stiboka, Wageningen

Vriend, J.J., 1956. Na-oorlogse kleine landhuizen in Nederland. Amsterdam-Antwerpen.

Willemse, N.W., 2006. Gemeente Apeldoorn; een archeologische beleidsadvieskaart. RAAP-rapport 1131. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam.

Wink, K., J. Sprangers, W.B. Verschoof, S. van der Veen & J.A.T. Wijnen, 2013. Archeologische (verwachtings)waarden- en beleidsadvieskaart van de gemeente De Bilt. RAAP-rapport 2596. Weesp.

Witte, M., 2016. Monumentale kunst uit de wederopbouwperiode in Baarn. Artikel op groengraf.blogspot.nl.

Zonder auteur, 2007. Gemeente Baarn. Open Monumentendag 2007. Moderne Monumenten.

Zvelebil, M., S.W. Green & M.G. Macklin, 1992. Archaeological Landscapes, Lithic Scatters, and Human Behavior. In: J. Rossignol, & L. Wandsnider (eds.), 1992. Space, time and archaeological landscapes. Plenum Press, New York, pp. 193-226.

Redengevende beschrijvingen Gemeentelijke monumenten, 1995.

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht Prins Hendrikpark e.o., gemeente Baarn (Utrecht), ex artikel 35 Monumentenwet 1988, datum in procedure 19-01-2005, datum aanwijzing 17 februari 2011.

Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices

Figuren:

Figuur 1. Dominee en reiziger Jacobus Craandijk (1834-1912), die Baarn zo beeldend beschreef (bron: Biografieportaal). 9
Figuur 2. De deftigheid die Craandijk schetste, gaat voor het huidige dorps- en landschapsbeeld van Baarn nog altijd op (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 10
Figuur 3. Grenzen van de gemeente Baarn. 12
Figuur 4. Bodemeenheden gerangschikt naar natuurlijke bodemvruchtbaarheid en vochttoestand voor het Drents Plateau; in kleur de natuurlijke vegetatie in het neolithicum (uit: Spek, 2004). 22
Figuur 5. Overzicht van de archeologische rijksmonumenten en AMK-terreinen binnen de gemeente Baarn. 24
Figuur 6. Begrenzing van de gekarteerde gebieden van de detailkarteringen van boswachterij De Vuursche en die van ruilverkaveling Eemland. Het gebied van de detailkartering Golfbanen Lage Vuursche is dermate klein dat deze niet in het overzicht is meegenomen. 29
Figuur 7. Vorming van het Veluwemassief en de Utrechtse Heuvelrug door verschillende stuwingsfasen in het Saalien. De gemeente Baarn ligt in de geelomrande ovaal (uit: Berendsen & Stouthamer, 2001). 45
Figuur 8. Maximale verbreiding van het veen binnen de gemeente Baarn (naar nog ongepubliceerd onderzoek van prof. dr. J. Sevink). 49
Figuur 9. Impressie van een kampement van jager-verzamelaars uit het mesolithicum (uit: Louwe Kooijmans e.a., 2005). 51
Figuur 10. Een van de grafheuvels (cat.nr. 9d) bij de Zevenlindenweg als onderdeel van een groep van 6 grafheuvels. 54
Figuur 11. Impressie van raatvormige akkerpercelen. 56
Figuur 12. Op een bewerking van het AHN geïdentificeerde raatachtige structuren waarvan de begrenzing op de onderste figuur is weergegeven. Het betreft walletjes met afstanden van circa 35 tot 40 m. Waarschijnlijk betreft het celtic fields. 57
Figuur 13. De uit plaggen opgebouwde waterput die tijdens de archeologische begeleiding van graafwerkzaamheden aan de Hoofdstraat is aangetroffen (foto: Vestigia: Visser e.a., 2016). 60
Figuur 14. Reliëf van een voormalig omgracht terrein ten oosten van de Eem zoals zichtbaar op het AHN. 61
Figuur 15. De veenontwateringsgeul ten oosten van de Eem en zuidelijk van de Grimmesteinseweg is duidelijk herkenbaar op een bewerking van het AHN (boven). In de onderste figuur is de ligging van deze voormalige geul weergegeven. De rode lijn betreft de gemeentegrens. 68
Figuur 16. Bodemverstoringen in de gemeente Baarn. De gegevens zijn afkomstig van het AHN en gedetailleerde bodemkaarten. 73
Figuur 17. Op dit hoogtebeeld herkennen we de hoge stuwwalkoppen (rood), de middelhoge delen (geel, groen) en de lage delen in het Eemland (blauw). Op de grens met Soest herkennen we duidelijk rond Pijnenburg de 'Laagte van Pijnenburg' (bron: AHN2). 76
Figuur 18. De cultuurlandschappen van Baarn op een hoog schaalniveau. Op kaartbijlage 4a zijn deze landschappen verder uitgesplitst. 77
Figuur 19. Zicht in de Berkenweg vanuit de Dalweg. Naar de horizon toe strekte zich het laatste aaneengesloten bouwland van Baarn, op de Baarnse Eng, uit (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 79
Figuur 20. Het open landschap van de veenontginningen, vanaf de Grimmesteinseweg (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 80

Figuur 21. De veenontginningen achter de Naald, fysiek van de overige veenontginningen gescheiden door de spoorlijn (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 82
Figuur 22. Spreiding van het Baarnse grondbezit van enkele grootgrondbezitters in 1832. Met uitzondering van de omgeving van het dorp en een stuk in het bosgebied is het gebied grotendeels in handen van slechts enkele personen. 84
Figuur 23. De padendriesplitsing of ganzenvoet in het landgoedbos van de Eult, niet ver van de plek waar het huis zelf ooit stond (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 85
Figuur 24. Paleis Soestdijk vanuit de Koningslaan (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 87
Figuur 25. Achter het hek van kasteel Drakensteyn bevindt zich nog de ijskelder van het landgoed (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 88
Figuur 26. Kasteel Groeneveld (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 90
Figuur 27. Zicht op de Hooge Vuursche door de toegangspoort (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 91
Figuur 28. De Grote Kom in het Baarnse Bos, onlangs hersteld (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 92
Figuur 29. Stuifzandreliëf in het Baarnse Bos (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 93
Figuur 30. Oud landgoedbos nabij Drakensteyn (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 94
Figuur 31. Jonge heidebebossingen, links op relatief vlak terrein en rechts op voormalig stuifzand (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 95
Figuur 32. De middeleeuwse brink van Baarn (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 96
Figuur 33. Het huidige dorp Eembrugge (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 98
Figuur 34. De fraaie dorpskern van Lage Vuursche (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 99
Figuur 35. Het heideterrein De Stulp bij Lage Vuursche (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 100
Figuur 36. Een klein deel van het heideterrein bestaat uit inactieve stuifzanden (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 101
Figuur 37. Historische doorgaande routes, zoals de Amsterdamsestraatweg, hebben ook nu nog vaak een belangrijke verkeerskundige functie (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 102
Figuur 38. Ook de oude wegen in het dorp behoren tot de waardevolle historische infrastructuur (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 103
Figuur 39. De Zevenlindenweg, vermoedelijk een oude schaaps- of veedrift (foto: Luuk Keunen, 18 juni 2018). 104
Figuur 40. De twee stations van Baarn in één oogopslag, linksvoor en rechtsachter. Rechts zien we het spoor Amsterdam – Zutphen, terwijl het spoor Den Dolder – Baarn links van het stationsgebouw liep (foto: CeesJan Frank). 105
Figuur 41. De paardentram van Baarn naar Soest (bron: 'Baarn 1924'). 106
Figuur 42. De Eem bij Eembrugge (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 107
Figuur 43. De Praamgracht, met rechts nog de Koningslaan tussen Soestdijk en de Naald (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 108
Figuur 44. Een aarden wal langs de Zevenlindenweg (foto: Luuk Keunen, 18 juni 2018). 109
Figuur 45. De Torenlaan, een oude zichtas op landgoed De Eult (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 111
Figuur 46. Midden in beeld zien we een gebogen sloot, die van noord naar zuid lopend, naar rechts 'uitbuikt'. Links daarvan is een 8-vormige donkere vlek met twee lichter gekleurde eilanden te zien in het terrein. Het gaat hier om een afwijkende grasgroei doordat de grachtvulling natter was. De vorm van de gracht wijst op de aanwezigheid van een mottekasteel. Te zien is een luchtfoto uit de periode vóór 1967 (met dank aan Historische Kring Baerne / J. van der Laan). 112
Figuur 47. Reconstructie van de context van het vermoedelijke mottekasteelterrein, met grachten (blauw), eilanden van voor- en hoofdburcht en een kavelsloot die met een boog om het terrein heenloopt. De structuur aan de zuidzijde is nog niet helemaal duidelijk. De zuidelijke, hier doodlopende tak zou ten zuiden van de rondlopende sloot nog een eiland omgeven kunnen hebben. 113

Figuur 48. Aankondiging van een paardenrace op de renbaan van Drakensteyn (bron: Algemeen Handelsblad, 16 oktober 1897). 115
Figuur 49. Van linksonder naar boven midden loopt de Zevenlindenweg, een oude veedrift. Rechts daarvan herkennen we, parallel aan de weg, een langgerekte structuur met een kleine lus in het zuiden en een grotere lus in het noorden, die deels onder het bungalowpark schuilgaat. Dit is de laat-19e-eeuwse renbaan van Drakensteyn. Nu fungeert de renbaan deels als toegangsweg naar het huis Drakenbosch (bron: AHN2). 116
Figuur 50. Het Pluismeer (foto: Marco Lucas / Mapio.net). 117
Figuur 51. Het grensgebied tussen Gooi en Sticht, bij Baarn (linksboven) en De Vuursche (rechtsboven). Langs de grens herkennen we de Roeters Wall en de Gooyer Schans (detail uit de Historische Kaart van Gooiland, 1725-1734, door Reinier en Joshua Ottens). 119
Figuur 52. De rechthoekige verhogingen met een gat in de kern zijn de plekken waar aan het eind van de Tweede Wereldoorlog de munitiedepots stonden (foto: AHN2). 121
Figuur 53. De groene ruimte rond de kerk, zichtbaar op de achtergrond, is het voormalige kerkhof (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 122
Figuur 54. Het kerkhof van Lage Vuursche (foto: Luuk Keunen, 11 april 2018). 123
Figuur 55. Kasteel Groeneveld (foto: CeesJan Frank, 10 april 2018). 125
Figuur 56. De oude kerk aan de Baarnse Brink. De toren is het oudste gebouw in de gemeente Baarn (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 127
Figuur 57. Het Baarnse station en het Amaliapark, eind 19e eeuw het begin van de opkomst van Baarn (foto: CeesJan Frank, 10 april 2018). 129
Figuur 58. In het hart van het Rode Dorp, de Marisstraat (foto: CeesJan Frank, 10 april 2018). 130
Figuur 59. Een kijkje in de Laanstraat, richting Brink. Een tot winkels verbouwde boerderij herinnert aan het agrarisch verleden van Baarn (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 131
Figuur 60. Het zuidoostelijke deel van Baarn kende in de jaren 50-60 een flinke uitbreiding (Topografische Kaart, circa 1960-1965). 132
Figuur 61. De groei van Baarn, verbeeld in een aantal tijdvakken. Duidelijk zichtbaar is dat de naoorlogse uitbreidingen zich concentreren langs de noord- en oostzijde van de oude kern. 134
Figuur 62. Aan de Prins Hendriklaan werden verschillende grote villa's gesloopt om plaats te maken voor appartementengebouwen (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018). 135
Figuur 63. De Dorpsstraat in Lage Vuursche door Jurriaan Andriessen in 1800 (bron: collectie Rijksmuseum Amsterdam). 136
Figuur 64. Eembrugge rond 1900-1905, gefotografeerd door Adr. Boer (ansichtkaart collectie Het Utrechts Archief, catnr. 10264). 137
Figuur 65. Eén van de historische boerenerven aan het Zuidereind (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018). 139
Figuur 66. Villa in schilderachtige neorenaissancestijl aan de Jacob van Lenneplaan (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018). 140
Figuur 67. Kleinschalige volkswoningbouw in de vorm van een tuindorp, gebouwd door de St. Josephstichting (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018). 142
Figuur 68. De Hoge Vuursche is een voorbeeld van een imposant buitenhuis uit de vroege 20e eeuw, gelegen in een monumentale aanleg met diverse bijgebouwen (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018). 144
Figuur 69. De dorpskern van Lage Vuursche is een beschermd dorpsgezicht (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 146
Figuur 70. Slingerende laan met villa's in het Prins Hendrikpark (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 148
Figuur 71. Ensemble kleinschalige arbeiderswoningen in de Noorderstraat, Oude Oosterhei (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 149

Figuur 72. Dicht opeenstaande villa's aan de Krugerlaan in de Transvaalbuurt (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 150
Figuur 73. Dubbele villa's uit de vroege 20e eeuw aan de Faas Eliaslaan (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 151
Figuur 74. Eén van de grote dubbele (middenstands)villa's aan de Nicolaas Beetslaan in Pekingbos (foto: CeesJan Frank, 20 april 2018). 153
Figuur 75. De Schildersbuurt is één van de karakteristieke naoorlogse buurten in Baarn. Hier een beeld van de portiekflats aan het plantsoen aan de Johannes Vermeerlaan (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 154
Figuur 76. Naoorlogse woningbouw aan de Eikenlaan in Lage Vuursche (foto: CeesJan Frank, 21 maart 2018). 156
Figuur 77. Ligging van de stedenbouwkundige ensembles, oostelijk deel van de gemeente. 158
Figuur 78. Ligging van de stedenbouwkundige ensembles, westelijk deel van de gemeente. 159
Figuur 79. Waardevolle stedenbouwkundige elementen en wijktypologieën in de kern Baarn. 162
Figuur 80. Historische villa's aan de Eemnesserweg met een hoge cultuurhistorische waarde. Ze herinneren aan de eerste bloeitijd van Baarn als villadorp (foto: CeesJan Frank, 7 mei 2018). 164
Figuur 81. Aan de Hoofdstraat in Baarn staan nog enkele huizen, die thans tot de oudste bewaarde bouwsubstantie in het dorp behoren. Nr. 22-24 dateert mogelijk uit circa 1800 (foto: CeesJan Frank, 7 mei 2018). 165
Figuur 82. De langgerekte waterpartij in het hart van het Wilhelminapark, één van de grote stedenbouwkundige ensembles in Baarn en tevens rijksbeschermd dorpsgezicht (foto: CeesJan Frank, 7 mei 2018). 168
Figuur 83. Waardering van stedenbouwkundige elementen. Zie ook figuur 79. 169

Tabellen:

Tabel 1. Waardering gaafheid van de historische situatie in de huidige topografie. 32
Tabel 2. Waardering gaafheid van de fysiognomie ten opzichte van de historische situatie omstreeks 1850. 32
Tabel 3. Scores en klassen van de waardering. 33
Tabel 4. Scores en klassen van de waardering. 40
Tabel 5. Scores en klassen van de waardering. 41
Tabel 6. Archeologische verwachting per archeo-landschappelijke eenheid voor de gemeente Baarn. 64
Tabel 7. Scores en klassen van de waardering. 166
Tabel 8. Gebieden met hun scores (Z = zeer hoog, H = hoog, M = middelhoog). 167

Bijlagen:

Bijlage 1. Tijdschaal

Appendices:

Kaartbijlage 1. Aardkundige kaart met archeologische waarden.
Kaartbijlage 2. Archeologische waarden- en verwachtingenkaart.
Kaartbijlage 3. Archeologische beleidskaart.
Kaartbijlage 4a. Kenmerkenkaart cultuurlandschap en prestedelijk landschap.
Kaartbijlage 4b. Kenmerkenkaart historische bouwkunst en stedenbouw.
Kaartbijlage 5a. Waarderingskaart historisch cultuurlandschap.

Kaartbijlage 5b. Waarderingskaart historische bouwkunst en stedenbouw.

Appendix 1. Vindplaatscatalogus.

Bijlage 1. Tijdschaal

Archeologische perioden

Tijdperk			Datering
Recente tijd			1945
Nieuwe tijd		C	1850
		B	1650
		A	1500
Middeleeuwen		Laat B	1250
		Laat A	1050
	Vroeg	D: Ottoonse tijd	900
		C: Karolingische tijd	725
		B: Merovingische tijd	525
		A: Volksverhuizingstijd	450
Romeinse tijd		Laat	270
		Midden	70 na Chr.
		Vroeg	15 voor Chr.
Prehistorie	**IJzertijd**	Laat	250
		Midden	500
		Vroeg	800
	Bronstijd	Laat	1100
		Midden	1800
		Vroeg	2000
	Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	Laat	2850
		Midden	4200
		Vroeg	4900/5300
	Mesolithicum (Midden Steentijd)	Laat	6450
		Midden	8640
		Vroeg	9700
	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Laat	12.500
		Jong B	16.000
		Jong A	35.000
		Midden	250.000
		Oud	

tabel1_standaard_Archeologisch_RAAP_2014

'... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'
Gemeente Baarn
Aardkundige kaart met archeologische gegevens

RAAP-rapport 3391, kaartbijlage 1, schaal 1:10.000

Stuwwallandschap
- stuwwalplateau (Swp)
- dekzandrug op stuwwalplateau (Swp_dr)
- stuwwalglooiing (Swg)
- stuifduinrug op stuwwalglooiing (Swg-sd)
- gordeldekzandrug (Sgr)
- gordeldekzandwelving (Sgw)
- gordeldekzandvlakte (Sgv)

Erosiedalen en droge dalen
- droogdal (Sdd)

Dekzandlandschap
- dekzandrug (Edr)
- dekzandwelving (Edw)
- dekzandvlakte (Edv)
- dekzandwaaibe (Edl)

Stuifzandlandschap
- stuifduin en -vlakte (Esd)
- uitblazingsvlakte (Esu)

Verdronken dekzandlandschap en Eemdal
- veenvlakte (> 1,2 m veen) met onderliggend dekzandlandschap (EVv)
- veen (80-120 cm veen) met onderliggend dekzandlandschap (EVvk0)
- veenontwateringsgreul (vog)
- Eem-stroomdal (<80 cm klei op veen; EVvk1)
- Eem-stroomdal (80-120 cm klei op veen; EVvk2)

Overig
- water - archeologisch relevant (waa)
- water - recent gegraven (Wag)
- verstoord (Aweg)

afdekkende lagen
- plaggendek>-50 cm

Archeologische waarden
archeologische vindplaatsen (met cat.nr.)
- archeologische rijksmonument
- AMK-terrein
- overige archeologische terreinen
- uitgevoerd onderzoek
- celtic field

vindplaatsen
- AfwateringS-/ inundatiekanaal/ greppel/sloot
- akker / tuin
- basiskamp
- Begraving, onbepaald
- Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald
- complextype niet te bepalen
- grafheuvel
- grafveld
- huisterp / huiswierde
- kampement
- kasteel
- kerk
- kerkhof
- megalietgraf
- molen
- nedersetting met stedelijk karakter
- versterking onbepaald
- vlakgraf

vindplaatsen op basis van historische bronnen
- historische dorpskern
- buitenplaats
- kerkhof/begraafplaats
- gracht
- omgracht terrein
- kamersporen
- dijk
- gracht
- landweer
- aarden wal
- grenspaal
- brug
- tolhuis
- historische bebouwing

militair erfgoed
- militair erfgoed
- (anti-)tankgracht
- blokhuis
- crashlocatie
- schans

overig
- gemeentegrens

RAAP

'... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'
Gemeente Baarn
Archeologische waarden- en verwachtingenkaart

RAAP-rapport 3391, kaartbijlage 2, schaal 1:10.000

archeologische waarden
- archeologisch rijksmonument
- AMK-terreinen
- historisch bewoning/historisch vlak
- attentiezone historisch element
- omgracht terrein
- gracht / watergang
- celtic field
- grafheuvel
- attentiezone karensporen
- militair erfgoed
- attentiezone militair erfgoed

archeologische waarden
vindplaatsen (ARCHIS)
- Afvalstorings- / inundatiekanaal/ greppelsloot
- akker / tuin
- basiskamp
- Begraving, onbepaald
- Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald
- complextype niet te bepalen
- grafheuvel
- grafveld
- huisterp / huiswerde
- kampement
- kasteel
- kerk
- kerkhof
- megalietgraf
- molen
- nederzetting met stedelijk karakter
- versterking onbepaald
- vlakgraf

archeologische verwachting
- stuwwalplateau (al dan niet met afgedekt met dekzandrug)
- (gorde)dekzandruggen en -kopjes
- droogdalen en stuwwalglooiing (al dan niet afgedekt met stuifzanden)
- (gorde)dekzandzwelvingen
- (gorde)dekzandlaktes en uitblazingsvlaktes
- dekzandlaagtes
- stuifzanddiancomplexen
- veenvlakte (> 1,2 m) op verdronken dekzandlandschap
- veenvlakte (0,8-1,2 m) op verdronken dekzandlandschap
- Eemdal
- veenontwateringsgeul
- water

jager-verzamelaars
- middelhoge verwachting
- hoge verwachting
- middelhoge verwachting
- middelhoge verwachting
- middelhoge verwachting
- lage verwachting
- lage verwachting
- onbekende verwachting
- onbekende verwachting
- lage verwachting
- onbekende verwachting
- middelhoge verwachting
- middelhoge verwachting
- speciale verwachting voor watergerelateerde resten

landbouwers
- hoge verwachting
- middelhoge verwachting
- middelhoge verwachting
- middelhoge verwachting
- lage verwachting
- lage verwachting
- onbekende verwachting
- lage verwachting
- lage verwachting
- middelhoge verwachting
- middelhoge verwachting
- geen verwachting

bodemverstoringen
- archeologisch niveau verstoord — geen verwachting — geen verwachting

afdekkende lagen
- plaggendek>50 cm
- ophogingspakket aanwezig

archeologische resten zijn afgedekt met een afdekkende laag (plaggendek of recent ophogingspakket) en zijn vermoedelijk beter beschermd tegen verstoringen.

archeologische onderzoeken
uitgevoerd onderzoek
- archeologisch onderzoeksgebied - vrijgegeven
- archeologischonderzoeksgebied - niet vrijgegeven

op basis van uitgevoerd archeologisch onderzoek is geconcludeerd dat geen nader onderzoek nodig is. Het betreffende gebied is door de gemeente archeologisch vrijgegeven

Gemeente beoordeelt onderzoeksresultaten van het uitgevoerde onderzoek en geeft aan of nader archeologisch onderzoek nodig is.

overig
- gemeentegrens

RAAP

0 250 500 m

'... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'
Gemeente Baarn
Archeologische beleidskaart

RAAP-rapport 3391, kaartbijlage 3, schaal 1:10.000

Archeologisch Waardevol Gebied (AWG)

- AWG1 - archeologisch rijksmonument
- AWG2 - AMK-terreinen, historische dorpskernen, historische (bewonings)locaties
- AWG3 - landgoederen
- AWG4 - militair erfgoed

Archeologisch Waardevol Verwachtingsgebied (AWV)

- AWV5 - hoge verwachting
- AWV6 - middelhoge of onbekende verwachting
- AWV7 - lage verwachting met vanaf 80 cm.-mv een onbekende verwachting
- AWV8 - lage verwachting
- AWV9 - watergebieden met een archeologische verwachting

overig

- geen verwachting (verstoord of reeds onderzocht)
- gemeentegrens

RAAP

0 250 500 m

N

'... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'
Gemeente Baarn
Kenmerkenkaart cultuurlandschap en prestedelijk landschap

RAAP-rapport 3391, kaartbijlage 4a, schaal 1:10:000

legenda

CULTUURLANDSCHAPPEN & PRESTEDELIJK LANDSCHAP

Kampontginningen met plaatselijk essen
- Ka1 - bouwlandkamp, met landgoedkenmerken
- Ka2 - bouwlandkamp, met bebouwing

Middeleeuwse agrarische veenontginningen
- An1 - Hollandveenontginning, strookvormig verkaveld
- An2 - Hollandveenontginning, blokvormig verkaveld
- Ar1 - randveenontginning, met landgoedkenmerken

Landgoederen en buitenplaatsen
- Lb1 - oude buitenplaats, op de stuwwal
- Lb2 - oude buitenplaats, in de veenontginningen
- Lj1 - jonge buitenplaats

Oude bossen
- Ob1 - parkbos
- Ob2 - parkbos, met stuifzandreliëf
- Ob3 - oud landgoedbos
- Ob4 - oud landgoedbos, regelmatig ingedeeld

Jonge heideontginningen
- Hd1 - jonge heidebebossing, met landgoedkenmerken
- Hd2 - jonge stuifzandbebossing, met landgoedkenmerken

Nederzettingen
- Sd1 - brinkdorp
- Sd2 - veenontginningsdorp
- Sd3 - kasteeldorp

Niet-ontgonnen gebieden
- Nv1 - heide met vennen

LANDSCHAPSELEMENTEN

Infrastructuur

objecten
- brug
- station
- tolhuis
- wachtpost

structuren
- doorgaande weg, aanwezig
- doorgaande weg, verdwenen
- lokale weg, aanwezig
- lokale weg, verdwenen
- treinrails, aanwezig
- treinrails, verdwenen
- tramrails, verdwenen

terreinen
- brink
- karresporen
- plein

Waterbeheersing

structuren
- dijk, aanwezig
- dijk, verdwenen
- beek, aanwezig
- beek, verdwenen
- greft, aanwezig
- greft, verdwenen
- gracht, aanwezig
- rivier, aanwezig
- wetering, aanwezig
- wetering, verdwenen
- , aanwezig
- , verdwenen

terreinen
- ven, aanwezig
- ven, verdwenen

Agrarisch cultuurlandschap

historische nederzettings/locaties
- bijgebouw
- woning
- kerk
- monument
- pastorie
- tolhuis
- molen
- fabriek
- kalkoven

verkaveling en wallen
- aarden wal
- kavelgrens

Kastelen en buitenplaatsen

objecten
- ganzenvoet
- folly
- pad

structuren
- laan
- zichtlijn
- greppel
- berceau
- gracht
- sloot

terreinen
- buitenplaatsbiotoop
- moestuin
- park
- zichtveld
- uitzichtheuvel
- tuin
- ijskelder
- omgracht terrein
- dodhof
- gracht
- vijver
- waskom

Maatschappelijk

groenaanleg
- oude boskern
- parkbos

bestuur en recht
- brandtoren
- grenspaal
- voormalige gemeentegrens

recreatie
- dierenpark

sport
- bijgebouw
- renbaan
- zwembad
- wielerbaan

Bedrijvigheid

terreinen
- grind- of zandwinning
- rabatten

Militair erfgoed

objecten
- schans
- blokhuis
- (anti-)tankgracht
- herdenkingsboom
- crashlocatie
- gevorderd object
- hoofdkwartier
- officiersverblijf

structuren
- weg
- landweer

terreinen
- inundatieveld
- schietbaan
- munitiecomplex
- opsteplaats FLAK
- kampement

Religie en funerair erfgoed
- kerkhof, aanwezig
- kerkhof, verdwenen
- begraafplaats, aanwezig

Overig
- (huidige) gemeentegrens

RAAP

0 250 500 m

'... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'

Gemeente Baarn

Kenmerkenkaart bouwkunst / stedenbouw

RAAP-rapport 3391, kaartbijlage 4b, schaal 1:10:000

legenda

BOUWKUNST

bouwkunst, naar status

- gemeentelijk monument
- rijksmonument
- geen status

bouwkunst, naar thema

algemene thema's

- agrarisch cultuurlandschap
- bedrijvigheid
- infrastructuur
- kastelen en buitenplaatsen
- militair erfgoed
- religieus en funerair erfgoed
- waterbeheer

uitgesplitst thema 'maatschappelijk erfgoed'

- bestuur en recht
- cultuur
- onderwijs
- openbare voorzieningen
- recreatie
- sport
- wonen
- zorg

STEDENBOUW

waardevolle stedenbouw

gebieden

- stedenbouwkundig waardevolle ensembles

beschermde complexen

- rijksbeschermde stads- en dorpsgezichten
- rijksbeschermde buitenplaatsen

OVERIG

- (huidige) gemeentegrens
- niet-geïnventariseerde bebouwing (topografische ondergrond)

RAAP

0 250 500 m

'... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'
Gemeente Baarn
Waarderingskaart historisch cultuurlandschap

RAAP-rapport 3391, kaartbijlage 5a, schaal 1:10.000

legenda

Cultuurlandschappelijke waardering

- zeer hoog
- hoog
- middel
- laag
- niet gewaardeerd

Overig

- (huidige) gemeentegrens

RAAP

0 250 500 m

'... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'
Gemeente Baarn
Waarderingskaart bouwkunst / stedenbouw

RAAP-rapport 3391, kaartbijlage 5b, schaal 1:10:000

legenda

BOUWKUNST

Waardering bouwkunst
- zeer hoog
- hoog
- middel
- laag

STEDENBOUW

Waardering stedenbouwkundige ensembles
- hoog
- middel
- laag

OVERIG
- (huidige) gemeentegrens
- niet-geïnventariseerde bebouwing (topografische ondergrond)

RAAP

0 250 500 m

Appendix 1. Vindplaatscatalogus

catnr.	subnr	rijksmonument	AMK-nr	AMK-waarde	ARCHIS-zaakidentificatie	complextype	datering_begin	datering_eind	plaats	x	y	omschrijving
1		45136			2053466100; 2059874100; 2058545100; 2056447100; 3226216100	kasteel	late middeleeuwen	nieuwe tijd	Baarn	145710	470252	versterkte huis Drakenburg
2					2132716100	huisterp	late middeleeuwen A	nieuwe tijd laat	Eembrugge	149850	470820	ligt in historische kern van Eembrugge
3					2198157100	onbekend	neolithicum	ijzertijd	Baarn	148050	469700	vondst uit booronderzoek
4					2132716100; 2948436100	kerk	late middeleeuwen A	nieuwe tijd	Eembrugge	149850	470775	betreft kerk in historische kern Eembrugge
5					2239264100	onbekend	late middeleeuwen A	nieuwe tijd laat	Lage Vuursche	146682	467507	diverse vondsten als onderdeel van complex van Paleis Soestdijk
6	6a	45132	16006	zeer hoge waarde	3113594100; 2850003100; 2843849100	grafheuvel	neolithicum	ijzertijd	Lage Vuursche	143660	468250	individuele grafheuvel
6	6b	45132	16006	zeer hoge waarde	3113561100; 3113553100; 3110207100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	143660	468200	individuele grafheuvel
6	6c	45132	16006	zeer hoge waarde	3113537100; 3113545100; 2843832100	grafheuvel	midden bronstijd A	midden bronstijd B	Lage Vuursche	143670	468210	individuele grafheuvel
6		45132	16006	zeer hoge waarde		grafheuvel	neolithicum	bronstijd	Lage Vuursche	143667	468233	groep van 3 grafheuvels; in AMK datering van neo-ijz
7					2891493100	grafheuvel	laat neolithicum	ijzertijd	Lage Vuursche	144649	468999	individuele grafheuvel
8	8a	45132	16006	zeer hoge waarde	3110401100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144108	467156	individuele grafheuvel
8	8b	45132	16006	zeer hoge waarde	3110361100; 3113601100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144069	467179	individuele grafheuvel
8	8c	45132	16006	zeer hoge waarde	3113618100; 2843710100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144092	467200	individuele grafheuvel
8	8d	45132	16006	zeer hoge waarde	3110101100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144157	467170	individuele grafheuvel
8		45132	16006	zeer hoge waarde		grafheuvel	neolithicum	bronstijd	Lage Vuursche	144113	467182	groep van 4 grafheuvels; in AMK datering van neo-ijz
9	9a	45252	16008	zeer hoge waarde	3113634100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144139	465992	individuele grafheuvel
9	9b	45252	16008	zeer hoge waarde	2850239100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144153	466022	individuele grafheuvel
9	9c	45252	16008	zeer hoge waarde	2850644100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144193	466022	individuele grafheuvel
9	9d	45252	16008	zeer hoge waarde	3113659100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144225	466041	individuele grafheuvel
9	9e	45252	16008	zeer hoge waarde	3113650100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144261	466072	individuele grafheuvel
9	9f	45252	16008	zeer hoge waarde	3280965100; 3113626100	grafheuvel	laat neoltihicum A	ijzertijd	Lage Vuursche	144230	466120	individuele grafheuvel
9		45252	16008	zeer hoge waarde		grafheuvel	neolithicum	bronstijd	Lage Vuursche	144187	466040	groep van 6 grafheuvels
10	10a				2843613100	kerk	late middeleeuwen B	nieuwe tijd	Baarn	148480	469280	kerk met kerkhof in historische kern van Baarn
10	10b				2843613100	kerkhof	late middeleeuwen B	nieuwe tijd	Baarn	148480	469280	kerk met kerkhof in historische kern van Baarn
10						kerk en kerkhof	late middeleeuwen B	nieuwe tijd	Baarn	148480	469280	kerk met kerkhof in historische kern van Baarn
11					3146318100	molen	nieuwe tijd vroeg	nieuwe tijd midden	Baarn	149600	469300	
12	12a				2984274100	bewoning	vroege middeleeuwen C	late middeleeuwen A	Baarn	148080	469260	
12	12b				2984274100	onbekend	vroege middeleeuwen	nieuwe tijd laat	Baarn	148080	469260	
12	12c				2984274100	akker/tuin	late middeleeuwen A	late middeleeuwen A	Baarn	148080	469260	
12	12d				2984274100	nederzetting	nieuwe tijd laat	nieuwe tijd laat	Baarn	148080	469260	
12					2984274100		vroege middeleeuwen	nieuwe tijd laat	Baarn	148080	469260	
13					3057404100	grafheuvel	mesolithicum	mesolithicum	Baarn	149080	470000	
13					3057404100	onbekend	neolithicum	neolithicum	Baarn	149080	470000	
14					3057778100	kampement	laat mesolithicum	laat mesolithicum	Baarn	149290	469110	
15					2843970100	begraving, onbepaald	laat neolithicum	laat neolithicum	Baarn	149190	469920	
15					2843970100	vlakgraf	laat neolithicum A	laat neolithicum A	Baarn	149190	469920	
15					2843970100	grafheuvel	laat neolithicum B	laat neolithicum B	Baarn	149190	469920	
15					2843670100	Afwaterings-/ inundatiekanaal/ greppel/sloot	late middeleeuwen	late middeleeuwen	Baarn	149190	469920	
15					2843970100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	mesolithicum	mesolithicum	Baarn	149190	469920	
15					2843970100	complextype niet te bepalen	midden neolithicum	midden neolithicum	Baarn	149190	469920	
16		45135			2964036100; 3146415100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	late middeleeuwen	late middeleeuwen	Eembrugge	149951	471010	bisschoppelijk kasteel Ter Eem. Op basis van gegevens van Oud Baerne is ook een perceel oostelijk van het rijksmonument opgenomen als vindplaats. Dit terrein zou bij het kasteel hebben gehoord.
17					3197398100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	nieuwe tijd laat	nieuwe tijd laat	Baarn	147250	469945	
18		45130			3116089100; 3110191100	grafheuvel	neolithicum	bronstijd	Baarn	146581	468682	
19					2948209100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	late middeleeuwen	late middeleeuwen	Eembrugge	149750	471150	
20					3192294100	onbekend	laat mesolithicum	laat mesolithicum	Baarn	149480	469410	
21		45134			2843840100	grafheuvel	neolithicum	bronstijd	Lage Vuursche	144649	466921	
22			2298	hoge waarde	3110394100	nederzetting	neolithicum	neolithicum	Lage Vuursche	143490	466019	
23					2798595100	onbekend	midden neolithicum B	laat neolithicum A	Baarn	149150	469700	
24					3110531100	megalietgraf	midden neolithicum B	midden neolithicum B	Lage Vuursche	143705	465780	
25					3177163100	grafheuvel	neolithicum	neolithicum	Baarn	146350	468800	
26	26a	45130			2843776100	grafheuvel	laat neolithicum A	ijzertijd	Baarn	146832	468505	puntlocatie in ARCHIS. Mbv AHN vlak van gemaakt
26	26b	45130			3203796100	onbekend	midden neolithicum B	midden neolithicum B	Baarn	146840	468499	puntlocatie in ARCHIS. Mbv AHN vlak van gemaakt
26		45130				grafheuvel	neolithicum	bronstijd	Baarn	146831	468505	puntlocatie in ARCHIS. Mbv AHN vlak van gemaakt
27					3146294100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	late middeleeuwen B	late middeleeuwen B	Eembrugge	149850	471550	
28					2948371100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	late middeleeuwen A	late middeleeuwen A	Baarn	148050	469290	
29		45131			3051183100	hofstede	middeleeuwen	middeleeuwen	Lage Vuursche	144777	465799	aarden omwalling van hofstede, vermoedelijk verterkte kloosterhoeve Vosbergen
30					2988223100	onbekend	nieuwe tijd midden	nieuwe tijd midden	Baarn	148600	467625	betreft losse vondsten van een akker
31					2843905100	grafheuvel	nieuwe tijd	nieuwe tijd	Lage Vuursche	145000	467760	nep-grafheuvel; opgraving heeft aangetoond dat de heuvel van recente makelij is. Datering is aangepast naar NT
32					2948282100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	late middeleeuwen A	late middeleeuwen A	Baarn	148100	469300	
33					3146375100	kerkhof	vroege middeleeuwen C	late middeleeuwen	Baarn	148700	469500	
34					2948460100	versterking onbepaald	nieuwe tijd midden	nieuwe tijd midden	Baarn	146700	468600	
35					3061098100	complextype niet te bepalen	Laat mesolithicum	laat mesolithicum	Baarn	149130	469830	
36					3110378100	grafheuvel	laat neolithicum A	IJzertijd	Lage Vuursche	144973	467056	
37					3986638100	basiskamp	mesolithicum	mesolithicum	Lage Vuursche	145500	466477	
38					4005930100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	nieuwe tijd	nieuwe tijd	Baarn	148683	469349	
39					4042404100	Bewoning (inclusief verdediging) onbepaald	nieuwe tijd	nieuwe tijd	Lage Vuursche	143770	465694	
40						grafheuvel	laat neolithicum A	IJzertijd	Lage Vuursche	144218	465902	mogelijke grafheuvel; ontdekt met AHN-studie
41						motte	late middeleeuwen	nieuwe tijd	Baarn	149138	470065	omgracht terrein dat zichtbaar is op luchtfoto's uit jaren 1940. Mogelijk een motte. Informatie van Oud Baerne
42						grafheuvel	neolithicum	ijzertijd	Baarn	144974	467056	puntlocatie in ARCHIS. Mbv AHN vlak van gemaakt
43	43a		2295	zeer hoge waarde		grafheuvel	laat neolithicum	ijzertijd	Lage Vuursche	144820	467140	
43	43b		2296	zeer hoge waarde		grafheuvel	laat neolithicum	ijzertijd	Lage Vuursche	144840	467100	
44			2297	hoge waarde		grafheuvel	neolithicum	ijzertijd	Baarn	146650	469000	
45			12260	hoge waarde		nederzetting	late middeleeuwen	nieuwe tijd	Baarn	148652	469418	historische kern van Baarn
46			12255	hoge waarde		nederzetting	late middeleeuwen	nieuwe tijd	Lage Vuursche	143740	465736	historische kern van Lage Vuursche
47						celtic field	late bronstijd	midden romeinse tijd	Lage Vuursche	144735	467582	vermoedelijk celtic field. Vermoedelijk walstructuur ontdekt met AHN
48						celtic field	late bronstijd	midden romeinse tijd	Lage Vuursche	144847	468017	vermoedelijk celtic field. Vermoedelijk walstructuur ontdekt met AHN
49						celtic field	late bronstijd	midden romeinse tijd	Lage Vuursche	144510	468077	vermoedelijk celtic field. Vermoedelijk walstructuur ontdekt met AHN
50						celtic field	late bronstijd	midden romeinse tijd	Lage Vuursche	144257	468152	vermoedelijk celtic field. Vermoedelijk walstructuur ontdekt met AHN
51			2294	hoge waarde		versterkt huis	late middeleeuwen	nieuwe tijd	Baarn	149701	469912	versterkt huis Grimmestein
52						nederzetting	late middeleeuwen	nieuwe tijd	Baarn	147984	469335	oudste bewoningskern van Baarn. Begrenzing gebaseerd op gegevens van Oud Baerne
53						kasteel	middeleeuwen	nieuwe tijd	Baarn	149845	469260	omgrachting zichtbaar op het AHN. Mogelijk een kasteelterrein.
54						waterput 2017	nieuwe tijd laat	nieuwe tijd laat	Baarn	148175	469305	brandweerput, ontdekt in 2017 tijdens reconstructie Spoorstraat/Laanstraat